

**МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПАЩЕНКО ПЕТРО МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 342.9:[34.01]:355.013(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ: ПРИЧИНИ,
НАСЛІДКИ ТА ЗАСОБИ ПОДОЛАННЯ**

081 – Право

Подается на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **П. М. Пащенко**

Науковий керівник:

професора кафедри державно-правових і гуманітарних наук

Навчально-наукового гуманітарного інституту

Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського,

доктор юридичних наук, професор **Петков Сергій Валерійович**

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Пащенко П. М. Правовий нігілізм у період воєнного стану: причини, наслідки та засоби подолання. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. м. Київ. 2026.

Дисертаційне дослідження спрямоване на комплексне розв'язання теоретико-прикладних проблем, пов'язаних із функціонуванням механізму превенції та протидії правовому нігілізму в лавах Збройних Сил України. У межах роботи детерміновано стан наукової розробки обраної проблематики та здійснено критичний аналіз релевантної джерельної бази. Констатовано, що сучасний світовий та вітчизняний науковий дискурс володіє ґрунтовним масивом теоретико-методологічних напрацювань та емпіричних даних щодо деструктивного впливу правового нігілізму на соціоправове середовище. Зазначений доробок слугував теоретичним підґрунтям для концептуалізації авторського бачення обраної теми.

Попри наявність вагомості кількості наукових розвідок, присвячених загальним аспектам негативної трансформації суспільних відносин під впливом нігілістичних тенденцій, специфіка функціонування механізму протидії правовому нігілізму безпосередньо у Збройних Силах України залишається фрагментарно дослідженою. Особливої актуальності та стратегічної ваги цей аспект набуває в контексті забезпечення обороноздатності держави в умовах дії правового режиму воєнного стану. У роботі доведено, що феномен правового нігілізму в армійському середовищі екстерналізується через деформацію правосвідомості суб'єктів, систематичні порушення військової дисципліни та вчинення правопорушень, що потребує розроблення ефективного інструментарію їх нівелювання.

Авторська візія механізму протидії правовому нігілізму у Збройних Силах України полягає у його трактуванні як динамічної системи методів,

засобів та інституційних форм діяльності уповноважених суб'єктів. Функціональне призначення цього механізму спрямоване на мінімізацію проявів правового нігілізму в професійній діяльності військовослужбовців, а також на нейтралізацію комплексу суб'єктивних та об'єктивних детермінантів, що зумовлюють його репродукцію та поширення в армійському середовищі. У контексті правотворчої оптимізації акцентовано на імперативності внесення змін до чинного законодавства України. Пропоновані новели мають бути спрямовані на встановлення чіткої диференціації між адміністративними правопорушеннями та кримінальними діяннями шляхом уточнення критеріїв їхньої суспільної небезпечності (наслідків) та забезпечення пропорційності відповідних санкцій.

Важливим теоретичним аспектом дослідження є дихотомія механізмів впливу, які класифіковано на: загальні - такі, що мають універсальний характер і поширюються на все громадянське суспільство; спеціальні - адаптовані до специфіки правового статусу окремих категорій осіб, зокрема військовослужбовців, з урахуванням особливостей їхньої службово-бойової діяльності. Здійснено ґрунтовний аналіз чинників, що детермінують зростання інтенсивності проявів правового нігілізму серед особового складу. Обґрунтовано доцільність їхньої класифікації за критерієм джерела впливу на правосвідомість на дві базові групи. Зовнішні (об'єктивні) чинники – сукупність екзогенних явищ суспільної дійсності, що функціонують поза межами індивідуальної волі суб'єкта, здійснюючи безпосередній вплив на формування правової свідомості особистості, суспільства та держави. До цієї групи віднесено: якісні характеристики національного законодавства та положень військових статутів; вектор політичної кон'юнктури в державі; загальний стан законності та правопорядку; домінування принципу соціальної доцільності над верховенством права у правозастосовній практиці; ступінь правової інформованості та рівень легітимності (довіри) до інституцій правозастосування. Внутрішньоособистісні (суб'єктивні) чинники – ендегенні детермінанти, що формуються в когнітивній та ціннісно-нормативній структурі

особистості. Вони безпосередньо корелюють із вольовим вибором індивіда та його психічною діяльністю. До них зараховано: індивідуально-психологічні якості та ціннісні орієнтації суб'єкта; рівень правових установок, дисциплінованості та професійної компетентності; психоемоційний стан (зокрема стресогенні фактори), у якому перебуває особа під час здійснення правозастосовної діяльності.

Аргументовано доведено імперативність розгортання системної інформаційно-просвітницької та пропагандистської діяльності, вектор якої має бути спрямований на концептуалізацію національної ідеї, утвердження принципів законслухняності та ревіталізацію духовно-морального потенціалу українського суспільства. Консолідація ціннісних переконань громадян, і зокрема військовослужбовців, виступає фундаментальною передумовою їхньої солідарної активності на шляху до суспільного процвітання. Останнє вбачається можливим виключно за умови досягнення аксіологічного консенсусу та нівелювання антагонізмів між інтересами соціуму та Збройних Сил України. Процес генези та функціонування правової ідеології українського суспільства загалом, і в армійському середовищі зокрема, має ґрунтуватися на синергії правосвідомості окремих соціальних груп із почуттям патріотизму та етнокультурною ідентичністю. Наголошено, що формування правових установок повинно відбуватися з обов'язковим урахуванням автентичних особливостей української політико-правової культури. Національна правова ідея обґрунтовується як засадничий вектор стратегії національного відродження України. Вона має виконувати роль інтегративного чинника, що трансформує правосвідомість військовослужбовців із пасивного сприйняття норм у внутрішнє переконання щодо необхідності їх неухильного дотримання, тим самим забезпечуючи сталий імунітет до нігілістичних проявів.

Науково обґрунтовано класифікацію форм протидії проявам правового нігілізму у військовій сфері України, серед яких виокремлено: правову, ідеологічну, організаційну та виховну. Критерієм зазначеної диференціації виступає специфіка способів та інструментів впливу на індивідуальну та

суспільну правосвідомість. Правова форма протидії полягає у конструюванні релевантного нормативно-правового базису, необхідного для імплементації заходів, спрямованих на нівелювання нігілістичних тенденцій. Результатом реалізації цієї форми є створення юридично значущих актів, що формалізують антинігілістичні стандарти поведінки. Ідеологічна форма, маючи певну змістовну конвергенцію з виховною, характеризується вищим рівнем емоційно-психологічної інтенсивності. Її призначення полягає у концептуалізації та трансляції української національної ідеї як загальнодержавного ціннісного орієнтира, що виходить за межі вузьковідомчих інтересів. Організаційна форма розглядається як інструментально-забезпечувальна. Вона не здійснює прямої корекції свідомості, проте створює необхідні прелімінарні (підготовчі) умови та адміністративно-логістичні передумови для ефективної реалізації інших форм впливу. Виховна форма охоплює розгалужений спектр аксіологічного та когнітивного впливу на особистість військовослужбовця: від імплантації категорій честі, гідності та обов'язку до забезпечення безперервного процесу професійної освіти, формування деонтологічних навичок і спеціальних знань.

Окрему увагу в дисертації приділено діалектичному зв'язку правового нігілізму з корупційними проявами в лавах Збройних Сил України. Констатовано, що корупція виступає водночас і детермінантою, і екстерналізацією правового нігілізму. Ситуація, за якої інтенція до неправомірного збагачення домінує над принципом законності, свідчить про критичну деформацію правосвідомості. У такому контексті зневага до приписів права стає фундаментальним підґрунтям для отримання незаконних преференцій, що створює стійке регресивне коло правової деградації.

У межах дисертаційного дослідження обґрунтовано доцільність рекодифікації адміністративного законодавства України. Зокрема, запропоновано авторський підхід до трансформації структури Особливої частини Кодексу України про адміністративні правопорушення шляхом перенесення окремих складів військових проступків та їх подальшої інкорпорації до тексту Дисциплінарного статуту Збройних Сил України. Така

пропозиція ґрунтується на правовій природі зазначених діянь, які за своєю сутністю є деліктними порушеннями військової дисципліни, а отже, потребують специфічного порядку реагування в межах внутрішньоорганізаційних відносин.

Сформовано комплексну систему стратегічних заходів, спрямованих на запобігання та протидію правовому нігілізму, що охоплює такі функціональні блоки. Інституційно-контрольний блок: забезпечення дієвого демократичного цивільного контролю за діяльністю військових формувань та розбудова механізмів реальної, паритетної взаємодії між армією та інститутами громадянського суспільства. Кадрово-стимулюючий блок: впровадження жорстких критеріїв якісної селекції при призначенні осіб на командні посади; встановлення прямої кореляції між рівнем правової культури, професійною компетентністю військовослужбовця та його кар'єрною редукацією і ступенем матеріального забезпечення. Ідеологічно-правовий блок: інтенсифікація правової пропаганди (як усередині Збройних Сил, так і в загальносуспільному просторі); популяризація аксіології справедливості права та розвиток національної правової ідеї як фундаменту патріотичного виховання. Нормативно-регулятивний блок: системна впорядкованість нормативно-правового базису, що регламентує відповідальність за дисциплінарні та кримінальні правопорушення; запровадження інституту юридичної відповідальності за публічні нігілістичні установки та висловлювання, що детермінують деформацію правосвідомості підлеглих. Соціально-превентивний блок: мінімізація корупційних ризиків; підвищення рівня суспільної довіри до військових інституцій; загальне поліпшення соціально-економічних стандартів життя населення та фундаментальна модернізація правового виховання молоді. Констатовано, що лише системна взаємообумовленість зазначених заходів дозволить сформувати у військовослужбовців сталу тенденцію до правослухняної поведінки та забезпечити високий рівень правової культури в секторі безпеки й оборони.

Окрему увагу в межах наукового пошуку приділено експозиції впливу медіапростору на трансформацію правосвідомості військовослужбовців. Констатовано, що деструктивний контент та маніпулятивні технології засобів масової інформації здатні ініціювати деформаційні процеси, що згодом екстерналізуються у формі систематичних проявів правового нігілізму. Внаслідок негативної медіа-індукції у суспільній свідомості формується стійкий регресивний вектор сприйняття військових інституцій, що призводить до виникнення психолого-поведінкового бар'єру між цивільним населенням та Силами оборони України. Це суттєво нівелює престиж військової служби та підриває авторитет права в армійському середовищі. Узагальнюючим висновком дослідження слугує теза, що фундаментальними предикторами формування високого рівня правової культури військовослужбовців усіх ланок є внутрішня мотивація до правомірної поведінки та сталі позитивні правові установки. Обґрунтовано, що ефективна система зовнішньої мотивації має бути корельована з ієрархією інтересів, потреб та ціннісних орієнтацій особистості. Підкреслено, що операційна результативність Сил оборони України безпосередньо детермінована синергією індивідуального потенціалу кожного військовослужбовця, його особистою зацікавленістю у правомірному результаті та глибоким усвідомленням власної ролі у структурі колективних професійних зусиль. Таким чином, перехід від примусу до усвідомленої правослукняності визначено як ключовий вектор подолання правового нігілізму.

Ключові слова: правовий нігілізм, відповідальність за військові правопорушення, правосвідомість військовослужбовців, протидія правовому нігілізму військовослужбовців, статус військовослужбовця, адміністративно-правова реформа.

SUMMARY

Pashchenko P. M. Legal Nihilism under Martial Law: Causes, Consequences, and Means of Overcoming. A qualifying scientific work submitted as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Specialty 081 “Law”. V. I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, 2026.

The dissertation research is aimed at the comprehensive resolution of theoretical and applied problems associated with the functioning of the mechanism for the prevention of and counteraction to legal nihilism within the ranks of the Armed Forces of Ukraine. Within the study, the state of scientific development of the selected subject matter is determined and a critical analysis of the relevant source base is carried out. It is established that contemporary global and domestic academic discourse possesses a substantial body of theoretical and methodological developments and empirical data concerning the destructive impact of legal nihilism on the socio-legal environment. This scholarly corpus has served as the theoretical foundation for the author’s conceptualisation of the chosen topic.

Notwithstanding the considerable number of academic studies devoted to the general aspects of the negative transformation of social relations under the influence of nihilistic tendencies, the specific features of the functioning of the mechanism for counteracting legal nihilism directly within the Armed Forces of Ukraine remain fragmentarily explored. This issue acquires particular relevance and strategic significance in the context of ensuring the state’s defence capability under the legal regime of martial law. The research demonstrates that the phenomenon of legal nihilism in the military environment is externalised through the deformation of legal consciousness, systematic violations of military discipline, and the commission of offences, thereby necessitating the development of effective instruments for their neutralisation.

The author’s vision of the mechanism for counteracting legal nihilism in the Armed Forces of Ukraine lies in its interpretation as a dynamic system of methods, means, and institutional forms of activity of authorised entities. The functional purpose of this mechanism is directed at minimising manifestations of legal nihilism

in the professional activities of servicemen, as well as neutralising the complex of subjective and objective determinants that condition its reproduction and dissemination within the military environment. In the context of legislative optimisation, emphasis is placed on the imperative nature of introducing amendments to the current legislation of Ukraine. The proposed novelties are aimed at establishing a clear differentiation between administrative offences and criminal acts by clarifying the criteria of their social harm (consequences) and ensuring the proportionality of the respective sanctions.

An important theoretical aspect of the study is the dichotomy of mechanisms of influence, classified into general - those of a universal nature applicable to the whole of civil society and special - adapted to the specific legal status of particular categories of persons, notably servicemen, taking into account the peculiarities of their service and combat activities. A thorough analysis is conducted of the factors determining the increasing intensity of manifestations of legal nihilism among personnel. Their classification is substantiated according to the criterion of the source of influence on legal consciousness into two principal groups. External (objective) factors comprise a set of exogenous phenomena of social reality functioning beyond the individual's will and directly influencing the formation of legal consciousness at the levels of the individual, society, and the state. These include: the qualitative characteristics of national legislation and military statutes; the vector of political conjuncture; the general state of legality and law and order; the predominance of expediency over the rule of law in law enforcement practice; and the degree of legal awareness and institutional legitimacy (public trust). Internal (subjective) factors are endogenous determinants formed within the cognitive and value-normative structure of the individual. They directly correlate with volitional choice and mental activity and include: individual psychological traits and value orientations; the level of legal attitudes, discipline, and professional competence; and the psycho-emotional state (including stressogenic factors) during law enforcement activities.

The study substantiates the imperative of developing a systemic information-educational and propagandistic activity, the vector of which should be directed at the

conceptualisation of the national idea, the affirmation of law-abiding principles, and the revitalisation of the spiritual and moral potential of Ukrainian society. The consolidation of citizens' value-based convictions, particularly among servicemen, constitutes a fundamental prerequisite for their collective activity aimed at societal prosperity. The latter is deemed achievable solely upon attaining axiological consensus and eliminating antagonisms between the interests of society and the Armed Forces of Ukraine. The genesis and functioning of the legal ideology of Ukrainian society, in general, and within the military environment, in particular, must be grounded in the synergy between the legal consciousness of social groups and a sense of patriotism and ethno-cultural identity. It is emphasised that the formation of legal attitudes must take into account the authentic features of Ukrainian political and legal culture. The national legal idea is substantiated as a foundational vector of Ukraine's national revival strategy, performing an integrative function that transforms legal consciousness from passive perception of norms into an internal conviction of their mandatory observance, thereby ensuring strong immunity to nihilistic manifestations.

A scientifically grounded classification of forms of counteracting manifestations of legal nihilism in the military sphere of Ukraine is developed, distinguishing legal, ideological, organisational, and educational forms. The criterion for such differentiation is the specificity of methods and instruments influencing individual and collective legal consciousness. The legal form consists in constructing a relevant regulatory framework necessary for implementing measures aimed at neutralising nihilistic tendencies, resulting in legally significant acts formalising anti-nihilistic standards of conduct. The ideological form, while converging in content with the educational one, is characterised by a higher level of emotional and psychological intensity and is aimed at conceptualising and disseminating the Ukrainian national idea as a universal value benchmark. The organisational form is instrumental in nature, creating the necessary preparatory conditions and administrative-logistical prerequisites for the effective implementation of other forms. The educational form encompasses a wide range of axiological and cognitive

influences on the individual serviceman, from instilling categories of honour, dignity, and duty to ensuring continuous professional education and the development of deontological skills and specialised knowledge.

Particular attention is devoted to the dialectical relationship between legal nihilism and corruption within the Armed Forces of Ukraine. It is established that corruption acts both as a determinant and as an external manifestation of legal nihilism. A situation in which the intention to obtain unlawful enrichment prevails over the principle of legality evidences a critical deformation of legal consciousness, wherein disregard for legal prescriptions becomes the foundation for obtaining illicit advantages, forming a stable regressive cycle of legal degradation.

The dissertation substantiates the expediency of the recodification of Ukraine's administrative legislation. In particular, an authorial approach is proposed to transform the structure of the Special Part of the Code of Ukraine on Administrative Offences through the share of certain military misdemeanours and their subsequent incorporation into the Disciplinary Statutes of the Armed Forces of Ukraine. This proposal is grounded in the legal nature of such acts, which constitute disciplinary violations of military order and therefore require a specific response within internal organisational relations.

A comprehensive system of strategic measures aimed at preventing and counteracting legal nihilism is formulated, encompassing several functional blocks: institutional-control (ensuring effective democratic civilian oversight and strengthening interaction between the military and civil society institutions); personnel-incentive (introducing stringent selection criteria for command positions and correlating legal culture and professional competence with career progression and remuneration); ideological-legal (intensifying legal awareness campaigns and promoting the axiological foundations of justice and the national legal idea); regulatory (systematising the legal framework governing liability and introducing responsibility for public nihilistic attitudes that deform subordinates' legal consciousness); and socio-preventive (minimising corruption risks, enhancing public

trust in military institutions, and improving socio-economic standards and legal education).

The study also examines the impact of the media environment on the transformation of servicemen's legal consciousness. It is established that destructive content and manipulative media technologies may initiate deformation processes subsequently externalised in systematic manifestations of legal nihilism. Negative media induction contributes to the formation of a regressive perception of military institutions, creating a psychological and behavioural barrier between civilian society and the Defence Forces of Ukraine, thereby undermining the prestige of military service and the authority of law.

The general conclusion of the study is that the fundamental predictors of a high level of legal culture among servicemen are internal motivation for lawful conduct and stable positive legal attitudes. It is substantiated that an effective system of external motivation must correlate with the hierarchy of individual interests, needs, and values. The operational effectiveness of the Defence Forces of Ukraine is directly determined by the synergy of each serviceman's individual potential, personal commitment to lawful outcomes, and a profound awareness of their role within collective professional efforts. Accordingly, the transition from coercion to conscious law-abiding behaviour is identified as the key vector for overcoming legal nihilism.

Keywords: legal nihilism; liability for military offences; legal consciousness of military personnel; counteraction to legal nihilism among service members; legal status of military personnel; administrative and legal reform.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, що відображають основні наукові результати дисертації:

1. Петков С. В., Пащенко П. М. Правовий нігілізм як головний чинник гальмування демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 2/2023. URL: http://lsej.org.ua/2_2023/7.pdf.
2. Пащенко П. М. Систематизація законодавства щодо юридичної відповідальності за правопорушення відповідно до положень Конституції України як основа правопорядку. Науковий журнал «Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки». Том 35 (74). 2024. № 3. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/6.pdf.
3. Пащенко П. М. Декриміналізація дисциплінарних правопорушень як основа боротьби з правовим нігілізмом. Публічне право. 2025. № 2 (58). URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/58/8.pdf>.
4. Пащенко П. М. Шляхи подолання правового нігілізму в Силах оборони України. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2025. № 7. URL: <https://www.inter-nauka.com/ru/issues/law2025/?author=12073>.
5. Пащенко П. М. Службові розслідування правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Військово-спеціальні науки. 2025. № 3(63). URL: <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/en/article/view/1318/1221>.

6. Петков С. В., Шамрай Б. М., Пащенко П. М. Трансформація системи службових розслідувань у збройних силах України в умовах воєнного стану: від бюрократичного обтяження до оперативності службових перевірок. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 37 (76) №1 2026. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2026/1_2026/25.pdf

Праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Пащенко П. М. «Явище правового нігілізму як результат певної деформації правової свідомості і правового регулювання». Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретична та практична проблематика реалізації норм права», що відбулась 22 лютого 2023 року в Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського.

2. Петков С. В., Пащенко П. М. «Сучасне бачення методу адміністративного права в контексті відходу від радянської системи розуміння права». І Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету до 160-річниці від дня народження В. І. Вернадського, що відбулася 16–17 березня 2023 року у Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського. <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/202/4373/10680-1>.

3. Пащенко П. М. «Принцип правової визначеності як невід’ємна складова процесу адміністративно-правової реформи». ІІ Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету до 105-річниці від заснування Університету – що відбулася 17–18 жовтня 2023 року у Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського. <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/248/6750/15184-1>.

4. Пащенко П. М. «Вплив окупаційної влади на права українських громадян в Криму». Міжнародний круглий стіл «Український Крим: 10 років окупації», що відбувся 20 лютого 2024 року у Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського. <https://tnu.edu.ua/wp->

content/uploads/2024/04/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82-2.pdf.

5. Тези Пащенко П. М. «Дисципліна, як сутність адміністративного правопорушення». Всеукраїнська науково-практична конференція «Юридична наука, законодавство та практика: традиції та європейські підходи», що відбулась 22 травня 2024 року у Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського. <http://www.wayscience.com/wp-content/uploads/2024/05/Conference-Proceedings-May-16-17-2024-1.pdf>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	33
1.1. Теоретико-правові аспекти правового нігілізму як філософської категорії під час формування демократичного суспільства.	33
1.2. Причини та складові правового нігілізму, його прояви в сучасних умовах в Україні та методи правового регулювання.	51
1.3. Явище правового нігілізму в силах оборони України як результат деформації правової свідомості громадян як результат рецепції радянського права.	64
Висновки до розділу 1	80
РОЗДІЛ 2 ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ – ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО- УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	84
2.1. Прояви правового нігілізму у сфері мобілізаційних правовідносин та проходження військової служби: адміністративно- правова характеристика та аналіз судової практики.....	84
2.2. Службове розслідування як механізм протидії правовому нігілізму у військово-службових правовідносинах з метою зміцнення обороздатності держави в умовах воєнного стану.....	107
2.3. Трансформація військових дисциплінарних правопорушень в умовах воєнного стану та невідворотність юридичної відповідальності як чинники подолання правового нігілізму.....	120
Висновки по Розділу 2	146

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ	150
3.1. Систематизація законодавства щодо юридичної відповідальності за правопорушення згідно з положеннями Конституції України як основи правопорядку.	150
3.2. Реформування інституту адміністративної відповідальності військовослужбовців як засіб протидії проявам правового нігілізму.....	168
3.3. Подолання правового нігілізму в Силах оборони України – шлях до зміцнення обороноздатності країни.	185
Висновки до Розділу 3	215
ВИСНОВКИ	218
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	218
Додаток 1	254
Додаток 2	258
Додаток 3	263
Додаток 4.....	265

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

1. ДС ЗС України – Дисциплінарний статут Збройних Сил України.
2. КАС – України Кодекс адміністративного судочинства України.
3. КК України – Кримінальний кодекс України.
4. КПК України – Кримінально-процесуальний кодекс України.
5. КупАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення.
6. ВСП – Військова служба правопорядку.
7. ЗС України – Збройні Сили України.
8. СО України – Сили оборони України.
9. МО України – Міністерство оборони України.
10. ТЦК та СП – Територіальний центр комплектування та соціальної підтримки.
11. ДБР – Державне бюро розслідувань.
12. НАБУ – Національне антикорупційне бюро України.
13. ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань.

ВСТУП

Актуальність дослідження детермінована тим, що правовий нігілізм є однією з ключових перепон на шляху реалізації демократичних реформ та побудови ефективної системи правового регулювання. Необхідність комплексного наукового аналізу цього явища потребує виявлення причин його виникнення, форм прояву та механізмів подолання в умовах трансформації української державності. Особливого значення набуває гармонізація національного законодавства з конституційними принципами та європейськими правовими стандартами, що формуватиме високий рівень правової культури суспільства. Основні положення Конституції України визначають засадничі принципи державного ладу та нормативно закріплюють статус України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної й правової держави. У межах концепції правової державності діяльність органів державної влади та їх посадових осіб має здійснюватися тільки на основі принципів верховенства права, законності, стабільного правопорядку та безумовної поваги до прав і свобод людини. Водночас реалізація на практиці зазначених конституційних засад ускладнена низкою деструктивних чинників, серед яких особливе місце посідає правовий нігілізм як форма деформації правосвідомості та заперечення соціальної цінності права.

Поширення правового нігілізму становить системну загрозу для функціонування механізму державної влади, оскільки нівелює авторитет правових норм і підриває довіру до державних інституцій. Особливо небезпечне поширення нігілістичних установок серед представників публічної влади, адже деформація професійної правосвідомості суб'єктів владних повноважень фактично руйнує принцип законності як основу демократичного державотворення. В умовах воєнного стану зазначене явище набуває стратегічного характеру, оскільки здатне дестабілізувати систему державного та військового управління, негативно впливаючи на обороноздатність країни.

Актуальність дослідження специфіки правового нігілізму у Збройних Силах України в умовах дії правового режиму воєнного стану зумовлена особливим соціоправовим статусом військової організації держави в період екзистенційного кризового транзиту. В умовах повномасштабної збройної агресії військове середовище перестає функціонувати як ізольована, суто професійна інституція, а трансформується у репрезентативний соціоправовий мікрокосм та концентрований зріз усього українського суспільства. Екстремальні чинники воєнного стану виступають специфічним суспільним індикатором (соціоправовим лакмусом), який рельєфно оголює, актуалізує та гіпертрофує амбівалентну природу вітчизняного правопорядку. З одного боку, інститут військової служби акумулює найвищі вияви ціннісно-орієнтованої правосвідомості, патріотизму, легітимності та правової солідарності. З іншого боку, як епіцентр концентрації загальносуспільних протиріч, армія неминуче абсорбує та загострює латентні вади, системні деструкції, дисфункції та деформації правової системи держави.

У цьому контексті правовий нігілізм у військово-службових правовідносинах постає не локальним дисциплінарним девіаційним проявом, а безпосереднім віддзеркаленням загальнодержавних дефектів праворегулятивного механізму, прогалин у законодавстві та кризового стану суспільної правосвідомості, що в умовах війни становить пряму загрозу національній безпеці. Наукове осмислення цього феномену крізь призму функціонування ЗС України дозволяє не лише діагностувати специфіку військових правопорушень, а й виявити глибинні детермінанти праводеструктивної поведінки в усьому державному організмі. Генезис правового нігілізму нерозривно пов'язаний із суспільно-політичними, економічними та культурними процесами. Соціальна нестабільність, криза довіри до державних інституцій, низький рівень правової культури та збереження окремих елементів радянської управлінської парадигми створюють сприятливе підґрунтя для поширення правового скептицизму. Водночас розвиток суспільства засвідчує динаміку цього феномену: резонансні історичні

події, зокрема Революція Гідності, сприяли частковій трансформації суспільної правосвідомості, однак подальші кризові процеси зумовили перехід нігілізму в латентні форми.

Правовий нігілізм у секторі безпеки й оборони становить пряму загрозу військовій безпеці держави, оскільки негативно впливає на рівень згуртованості військових колективів, ефективність управління та морально-психологічний стан особового складу. У найбільш небезпечних формах зазначене явище може призводити до вчинення кримінальних правопорушень та зниження суспільної довіри до державних інституцій. Саме тому подолання правового нігілізму має розглядатися як один із пріоритетних напрямів забезпечення національної безпеки та зміцнення правопорядку у військовій сфері.

Отже, актуальність дослідження зумовлена необхідністю формування ефективних механізмів протидії правовому нігілізму в умовах воєнного стану, удосконалення системи військового правового виховання та підвищення рівня правової культури військовослужбовців. Практична важливість роботи полягає у можливості використання її результатів для розроблення превентивних механізмів мінімізації проявів правового нігілізму та зміцнення засад законності у секторі безпеки й оборони України.

Аналіз наукової літератури дозволяє диференціювати доктринальний фундамент дослідження за кількома ключовими теоретичними напрямками. Загальнотеоретичний та філософсько-правовий базис дослідження. Фундаментальне значення для формування методологічної основи дисертації мали праці визначних вітчизняних та зарубіжних теоретиків держави і права та філософів права. Аксіологічні, гносеологічні та онтологічні засади вивчення правової культури, деформацій правосвідомості та сутності правопорядку закладені у наукових здобутках таких знаних правознавців, як П. М. Рабіновича, М. В. Цвіка, О. Ф. Скакун, С. С. Алексєєва, М. І. Матузова. Спираючись на їхні концептуальні підходи, у дисертації правовий нігілізм осмислюється як стійка світоглядна деструкція, що підриває інституційний

фундамент правової держави та девальвує цінність принципу верховенства права.

Дослідження правового нігілізму як соціоправового та деліктного явища. Різноманітні аспекти прояву правового нігілізму як девіації державно-правової дійсності, чинники його мінімізації та правовиховні технології перебували в полі зору вагомий вчених правників. У роботах Авер'янова В. Б., О. М. Бандурки, В. К. Колпакова, Рабіновича П. М., Шемшученко Ю. С. та інших приділено значну увагу правовому нігілізму як гострому негативному явищу, що потребує комплексного державного реагування. Окремі форми екстерналізації нігілістичних установок, правового скептицизму та антиправової поведінки в різних сферах суспільних відносин деталізували у своїх працях такі дослідники, як: Бортняк К. В., Добрянська Н. В., Комісаров С. А., В. Ю. Горєлова, Н. П. Бортник та інші.

Адміністративно-правове забезпечення правопорядку та деліктологічний аналіз. Питання оптимізації методів правового регулювання, протидії девіантній поведінці суб'єктів правовідносин, реформування адміністративно-деліктного законодавства та усунення «правового вакууму» досліджувалися з урахуванням концептуальних підходів провідних представників вітчизняної школи адміністративного права. Вагомий внесок у розробку цих аспектів, що дозволив автору обґрунтувати шляхи рекодифікації військово-адміністративних проступків, належить таким ученим-адміністративістам, як Коломоєць Т. О., Петков С. В., Приймаченко Д. В., Шамрай В. О. та інші.

Доктрина військового права та правопорядку в безпековому секторі. Предметна сфера дисертаційного дослідження зумовила необхідність безпосереднього спирання на праці фахівців у галузі військового права, військової адміністрації та військового будівництва. Проблеми зміцнення законності, специфіку проведення службових розслідувань, деформації професійної правосвідомості комбатантів та механізми захисту прав військовослужбовців у бойових умовах ґрунтовно досліджено у наукових працях Богуцького П. П., Коропатніка І. М., Пашинського В. Й., Шопіної І. М.,

та інших. Наукові здобутки цих авторів стали безпосереднім орієнтиром для формування авторської моделі превенції нігілістичних явищ у Силах оборони України.

Попри наявність потужного теоретичного масиву, правовий нігілізм у лавах ЗС України в специфічних умовах правового режиму воєнного стану, запровадженого внаслідок повномасштабної російської агресії, досі не був предметом комплексного теоретико-правового дослідження. Це й зумовило вибір теми дисертації, визначило її мету, завдання та дозволило вперше сформулювати цілісну концепцію подолання деструктивних правових явищ в армійському середовищі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до планів наукових досліджень кафедри публічного та приватного права Навчально-наукового гуманітарного інституту Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського «Сучасний стан правових наук в євроінтеграційному вимірі», затвердженого Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (протокол № 1 від 30.08.2022) як складова основоположних робіт: «Крим та Чорноморський регіон: реконструктивний розвиток у воєнний та повоєнний період», затвердженої Українським інститутом науково-технічної експертизи та інформації (державний реєстраційний номер 0123U102027, від 02.04.2023), в якій дисертантом на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових джерел і чинного законодавства досліджено питання правового нігілізму у період воєнного стану: причини, наслідки та засоби подолання.

Дослідження виконується відповідно до Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2023 року, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 463 від 09.05.2023; Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р., схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.11.2015 № 1393-р.; «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні», схваленої

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р.; Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затверджені Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015; Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 р.; Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, схвалених Загальними зборами Національної академії правових наук України від 03.03.2016. Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні Вченої ради Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, протокол від 27 червня 2025 року №11.

Мета дослідження полягає у здійсненні комплексного теоретико-правового аналізу генезису, детермінації та форм екстерналізації правового нігілізму в лавах ЗС України, а також у концептуалізації та обґрунтуванні авторської теоретико-прикладної моделі цілісного механізму превенції та протидії нігілістичним явищам у Силах оборони України в контексті зміцнення національної безпеки та обороноздатності країни.

Для досягнення визначеної мети дисертаційного дослідження передбачено розв’язання таких **наукових завдань**:

- здійснити теоретико-правовий аналіз правового нігілізму як філософської категорії та визначити його аксіологічне значення у процесі формування демократичного суспільства;
- виявити причини, складові та форми прояву правового нігілізму в сучасних умовах трансформації України, обґрунтувавши відповідні методи правового регулювання;
- дослідити природу правового нігілізму в Силах оборони України як наслідок деформації правосвідомості суб'єктів військово-службових відносин;
- проаналізувати специфіку проявів правового нігілізму у сфері мобілізаційних правовідносин та під час проходження військової служби через призму судової практики;

- розкрити роль та правову природу службового розслідування як ключового інструменту виявлення та нейтралізації нігілістичних проявів у військах;
- обґрунтувати необхідність декриміналізації дисциплінарних правопорушень та забезпечення невідворотності покарання як засадничих факторів боротьби з нігілізмом;
- визначити шляхи систематизації законодавства про юридичну відповідальність згідно з конституційними положеннями як основи зміцнення правопорядку;
- розробити концепцію рекодифікації адміністративно-деліктного законодавства щодо військових проступків як механізму подолання правового нігілізму;
- сформулювати стратегічні напрями подолання правового нігілізму в Силах оборони України, спрямовані на зміцнення загальної обороноздатності держави.

Об'єктом дослідження визначаються суспільні відносини у сфері формування, функціонування та реалізації адміністративно-правових засад протидії правовому нігілізму в українському суспільстві, зокрема в системі забезпечення діяльності Сил оборони України в умовах правового режиму воєнного стану.

Предметом дослідження є адміністративно-правовий інструментарій встановлення причин, нівелювання наслідків та реалізації засобів подолання правового нігілізму в умовах правового режиму воєнного стану крізь призму службово-бойової діяльності Силах оборони України та їх взаємодії із суспільством.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи становить діалектична система взаємопов'язаних загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Застосування системного підходу дозволило дослідити проблематику в єдності її соціально-правового змісту та юридичної форми, а також здійснити комплексний аналіз структурних

елементів механізму протидії правовому нігілізму в ЗС України в умовах дії правового режиму воєнного стану. У ході дослідження було використано такі наступні методи наукового пізнання. Логіко-семантичний метод та метод сходження від абстрактного до конкретного слугували інструментарієм для поглиблення понятійно-категоріального апарату, зокрема для експлікації дефініції «правовий нігілізм військовослужбовців», детермінації причин його генезису та типізації форм екстерналізації в армійському середовищі. Порівняльно-правовий метод у поєднанні з інформаційним підходом покладено в основу компаративного аналізу процесів виникнення нігілістичних тенденцій у ЗС України щодо загальносуспільних проявів правового нігілізму. Це дозволило виокремити специфіку мотиваційних чинників, що здійснюють превентивний вплив на правосвідомість військовослужбовців. Системно-структурний та системно-функціональний методи, а також методи класифікації та групування використано для розроблення авторської типології форм і методів протидії правовому нігілізму, що забезпечило логічну стрункість запропонованої теоретичної моделі. Метод статистичного аналізу уможливив верифікацію форм проявів правового нігілізму в ЗС України та дозволив здійснити кількісно-якісну оцінку факторів, що спричиняють аксіологічну деформацію свідомості військових. Індуктивний метод було застосовано для узагальнення емпіричних даних, що підтвердило науковий висновок про імперативність оптимізації виховної, освітньої та організаційної компонент у системі військового управління задля мінімізації деформаційних змін правосвідомості.

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження становить фундаментальний доробок вітчизняних та зарубіжних фахівців у галузях філософії права, загальної теорії держави і права, адміністративного, кримінального та військового права, а також міждисциплінарні праці з психології та військової педагогіки. Нормативну основу роботи складають релевантні джерела права: Конституція України, міжнародно-правові акти, чинне законодавство та масив підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують функціонування

Сил оборони України відповідно до положень Воєнної доктрини держави. Інформаційно-емпіричну базу дисертації становлять узагальнення практичної діяльності правоохоронних органів у військовому середовищі, матеріали судової практики, статистичні дані, результати соціологічних досліджень, досвід зарубіжних країн у сфері військового будівництва та довідково-енциклопедичні видання.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є комплексним теоретико-правовим дослідженням проблеми протидії виникненню та поширенню правового нігілізму в ЗС України в умовах воєнного стану. У межах трьох розділів, що структурно охоплюють теоретико-методологічні засади, аналіз проявів правового нігілізму та механізми його подолання, сформульовано нові наукові положення та висновки, що розв'язують конкретне наукове завдання у сфері військового права та теорії держави і права, зокрема:

Уперше:

- обґрунтовано інноваційну теоретико-прикладну модель адміністративно-правового механізму превенції та протидії правовому нігілізму на прикладі СО України, сутнісна новизна якої полягає в переході від каральних методів реагування до випереджального виявлення і правової корекції деформацій правосвідомості; модель структурно об'єднує прогностичні цифрові інструменти адміністративного моніторингу законності, інноваційні форми правовиховної діяльності органів управління та модернізовані інститути адміністративної відповідальності, що забезпечує науково підтверджену можливість оптимізації адміністративних процедур внутрішньої безпеки та превенції ризиків девіантного ігнорування правових імперативів у військовій сфері. Це дає змогу оптимізувати адміністративні процедури забезпечення внутрішньої безпеки та мінімізувати ризики зниження ефективності діяльності складових елементів системи унаслідок девіантного ігнорування правових імперативів;

– обґрунтовано теоретико-правове визначення поняття «правовий нігілізм у Силах оборони України», під яким запропоновано розуміти системну деформацію правосвідомості військовослужбовців, що проявляється у свідомому або неусвідомленому запереченні соціально-правової цінності права, недотриманні вимог нормативно-правових актів, умисному ігноруванні встановлених правил проходження військової служби, що призводить до порушення військової дисципліни, правопорядку та підриву авторитету військових інституцій в умовах дії правового режиму воєнного стану. У цьому дослідженні правовий нігілізм військовослужбовців розглядається як специфічна форма деформації професійної правосвідомості суб'єктів військово-службових відносин, що проявляється у свідомому ігноруванні правових приписів унаслідок конфлікту між нормативними вимогами та суб'єктивно сприйнятою бойовою доцільністю;

– науково обґрунтовано авторське рішення проблеми оптимізації співвідношення кримінального, адміністративного та дисциплінарного законодавства у військовій сфері на основі впровадження принципу «суворої дисциплінарної деліктності» формалізоване у вигляді «Моделі кодифікації адміністративної відповідальності в Україні» та низки пропозицій у відповідних розділах та висновках дослідження; визначено правові критерії та механізм трансформації окремих військових злочинів невеликої тяжкості у дисциплінарні проступки за умови відсутності тяжких наслідків; запропоновано теоретичну модель матеріально-процесуального поєднання військово-адміністративних деліктів із нормами Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, що дозволяє ліквідувати наявні конкуренцію та колізії норм і стабілізувати правопорядок в органах військового управління.

Удосконалено:

– теоретико-методологічні підходи до розуміння природи деформації правосвідомості військовослужбовця в умовах транзитивного суспільства. На підставі синтезу соціокультурних та нормативно-регулятивних факторів удосконалено класифікацію ендогенних чинників, що провокують антиправові

настрої в армійському середовищі. Поняття деформації правосвідомості доповнено ознаками «ціннісного відчуження» військовослужбовця від ідеалів правової держави, викликаного правовим ідеалізмом або законодавчими прогалинами. Це дозволяє розглядати правовий нігілізм у військах не як ізольовану дисциплінарну проблему, а як пряму загрозу національній безпеці, що корелює із загальним рівнем правової культури в державі;

- процесуальний алгоритм та правову природу службового розслідування у військових формуваннях як ключового інструменту подолання правового нігілізму. Службове розслідування переосмислено з суто карально-процесуальної дії на дієвий превентивний механізм, спрямований на виявлення системних причин правопорушень. Запропоновано чітку нормативну регламентацію етапів розслідування, яка мінімізує волюнтаризм та суб'єктивізм командування, забезпечуючи баланс між конституційними правами військовослужбовця та інтересами оборони держави. Удосконалений алгоритм чітко диференціює межі зловживання службовим становищем та вимушеного відступу від нормативних приписів у бойовій обстановці;

- напрями систематизації законодавства про юридичну відповідальність військовослужбовців на основі аксіології Конституції України. Запропоновано модель ієрархічної побудови нормативно-правових актів у сфері військової юстиції, де Конституція виступає базовим фільтром проти колізійної та нігілістичної нормотворчості. Удосконалено класифікацію військових дисциплінарних проступків, що дозволяє чітко розмежувати сфери відповідальності (адміністративної, дисциплінарної, кримінальної) залежно від ступеня суспільної небезпеки діяння та наявності прямих наслідків для бойової готовності. Це закладає основу для подальшої кодифікації військового законодавства України.

Дістали подальшого розвитку:

- наукові погляди на сутність та еволюцію правової деструкції, зокрема концепція переходу «правового скептицизму» у відкритий правовий нігілізм. Аргументовано, що правовий скептицизм є латентною, перехідною

стадією деформації, яка за умов неефективного правового регулювання та корупційних проявів неминуче переростає в активне заперечення права. Визначено роль людського фактору в системі військового управління в бойових умовах та його вразливість до таких деструктивних впливів. Це дає змогу будувати системи раннього моніторингу морально-психологічного стану та правосвідомості особового складу;

- доктринальні положення щодо взаємозв'язку між стабільністю військового правопорядку та загальним рівнем правової культури суспільства під час війни. Обґрунтовано наявність прямого і зворотного зв'язку між правосвідомістю військовослужбовців та цивільного населення в умовах суспільної поляризації. Доведено, що ефективне забезпечення прав військових (зокрема, через призму аналізу судової практики їхнього захисту) виступає головним індикатором легітимності всієї правової системи держави. Розвинуто підходи до імплементації міжнародних стандартів військового права (зокрема, досвіду країн НАТО щодо інституту військових омбудсменів та сержантського лідерства) як соціоправового фундаменту спроможності ЗС України.

Практичне значення одержаних результатів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертаційному дослідженні висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- науково-дослідній діяльності – для подальшого опрацювання проблемних питань, пов'язаних із діяльністю ЗС України та формування правової культури та правосвідомості, а також дослідження процесу поширення або зменшення випадків прояву правового нігілізму військовослужбовців;

- правотворчості – під час удосконалення чинного законодавства, яке регламентує діяльність ЗС України та особливості проходження професійної підготовки;

- правозастосовній діяльності – використання одержаних результатів дасть можливість покращити процес підготовки військовослужбовців та опанування ними навичок для подальшої правомірної діяльності (Довідка про

впровадження результатів дисертаційного дослідження Паценка П. М. Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського від 17.03.2026 №09/01-5-133; Довідка щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження Паценка П. М. Житомирської обласної прокуратури та Житомирської окружної прокуратури від 18.03.2026 №51-84-1994 ВЦХ-26; Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Паценка П. М. Центрального юридичного управління Генерального штабу Збройних сил України від 25.03.2026 №124; Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Паценка П. М. Адвокатського об'єднання «Замковенко та партнери» від 27.02.2026 №27-02; Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Паценка П. М. ТОВ «Центр правової допомоги «Правозахист» від 16.03.2026 №16-03/26).

– навчальному процесі – під час підготовки підручників і навчальних посібників із дисциплін «Теорія держави та права», «Адміністративна діяльність», «Адміністративне право і процес», «Кримінальне право» та «Кримінально-процесуальне право», «Військове право»; вони вже використовуються під час проведення занять із зазначених дисциплін у Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського, а також їх враховано в навчально-методичних розробках, підготовлених за участю дисертанта.

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення і висновки оприлюднено дисертантом на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях, семінарах, круглих столах, зокрема:

1. Всеукраїнська науково-практична конференція “Теоретична та практична проблематика реалізації норм права”, що відбулась 22 лютого 2023 року в Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського.

2. I Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету до 160-річниці від дня народження В. І.

Вернадського, що відбулася 16–17 березня 2023 року у Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського.

3. II Міжнародна науково-практична конференція Таврійського національного університету до 105-річниці від заснування Університету, що відбулася 17–18 жовтня 2023 року в Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського.

4. Міжнародний круглий стіл «Український Крим: 10 років окупації», що відбувся 20 лютого 2024 року в Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського.

5. Всеукраїнська науково-практична конференція «Юридична наука, законодавство та практика: традиції та європейські підходи», що відбулась 22 травня 2024 року в Таврійському національному університеті імені В. І. Вернадського.

Особистий внесок здобувача. Висновки та пропозиції розроблені автором самостійно та становлять наукову новизну дисертаційного дослідження. Для обґрунтування деяких висновків було використано праці вітчизняних учених, на які зроблено відповідні посилання. Наукові ідеї та розробки, які належать авторам праць, опублікованих у співавторстві з дисертантом, у дисертації не використовувались.

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено в 11 наукових працях, зокрема у 6 статтях, що опубліковані у фахових виданнях України, наукових періодичних виданнях інших держав і наукових періодичних вітчизняних виданнях, що внесені до міжнародних наукометричних баз даних, у 5 тезах доповідей на конференціях.

Структура дисертації зумовлена метою й завданнями дослідження та складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 270 сторінок, з яких основного тексту – 206 сторінок. Список використаних джерел налічує 254 найменування і становить 28 сторінок, додатків – 17 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК ФІЛОСОФСЬКЕ ТА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

1.1. Теоретико-правові аспекти правового нігілізму як філософської категорії під час формування демократичного суспільства.

Формування демократичного суспільства відповідно до Конституції України [1] неможливе без утвердження стабільного правопорядку, який забезпечує передбачуваність суспільних відносин, неухильне додержання норм права та ефективну реалізацію функцій держави. Однією з ключових функцій сучасної правової держави є забезпечення верховенства права як системного принципу організації суспільного життя, що передбачає високий рівень правової культури та правосвідомості громадян [2]. Саме правосвідомість є основою, на якому вибудовується правопорядок, адже вона відображає внутрішнє ставлення особи до права, його цінності, необхідності та обов'язковості.

Водночас у процесі суспільного розвитку держава стикається з явищами, що підривають основи її правового порядку. Одним із найбільш деструктивних серед них є правовий нігілізм – системна недовіра до права, заперечення його соціальної цінності, свідоме ігнорування правових норм та інститутів. Як філософська та правова категорія, правовий нігілізм віддзеркалює суперечності між нормативними приписами та реальними соціальними практиками, між суспільними очікуваннями та фактичним функціонуванням державних інституцій. Це явище не лише гальмує демократичні процеси, а й здатен руйнувати правову систему зсередини, спричиняючи загрозу стабільності, безпеці та легітимності державної влади.

У контексті сучасних трансформацій українського суспільства проблема правового нігілізму набуває особливої ваги. Формування демократичної, соціальної, правової держави передбачає не лише модернізацію законодавства, реформування державних інститутів, а й подолання глибинних деформацій

правосвідомості, які історично накопичувалися та посилювалися в умовах соціальних криз, політичної турбулентності та воєнних загроз. Саме тому теоретико-правове осмислення феномену правового нігілізму, його природи, причин та проявів є необхідною передумовою розроблення дієвих його механізмів протидії та формування належного правопорядку [3]. Теоретичне осмислення правового нігілізму забезпечує наукове підґрунтя для розуміння його ролі як системної загрози демократичному розвитку, а також для формування ефективної державної політики у сфері утвердження верховенства права та підвищення рівня правосвідомості населення.

Одним із найбільш деструктивних та суспільно небезпечних проявів деформації правосвідомості виступає правовий нігілізм, який, на жаль, набув ознак перманентного явища в повсякденному житті українського соціуму. Низький рівень правової обізнаності громадян створює сприятливе підґрунтя для зловживань з боку недоброчесних суб'єктів, що призводить до незахищеності прав особи. Сучасна правова дійсність в Україні характеризується вираженою амбівалентністю: з одного боку, на нормативному рівні задекларовано конституційні основи правової державності та пріоритет прав і свобод людини, а з іншого — спостерігається критично низький рівень правової культури та масова екстерналізація правового нігілізму як серед широких верств населення, так і в межах інституцій публічної влади [4]. Екзистенція правового нігілізму справляє безпосередній деструктивний вплив на стан законності та правопорядку, що зумовлює неможливість досягнення реальної результативності у реформуванні суспільства в умовах економічної та політичної турбулентності без нівелювання деформацій правосвідомості й якісного підвищення рівня правової культури населення. Концептуальний пошук механізмів розбудови правової державності в Україні, а також усунення інституційних та ментальних бар'єрів на шляху до цієї стратегічної мети, перебувають у прямій детермінованій залежності від рівня правової культури громадян, ступеня їхньої правової вихованості та аксіологічного стану правосвідомості загалом [4].

Донедавна проблематика правового нігілізму залишалася поза належною увагою як у навчальній літературі з теорії держави і права, так і на рівні комплексних наукових досліджень. Сучасний юридичний дискурс оперує категорією «держава» у двох основних ракурсах: широкому та вузькому. У широкому розумінні держава постає як всеосяжна правова, суверенна територіальна організація громадянського суспільства, що, володіючи публічно-політичною владою та апаратом примусу, виступає гарантом безпеки та цілісності соціуму. У вузькому ж значенні вона розглядається безпосередньо як механізм здійснення владних повноважень та апарат управління суспільними процесами. У цьому контексті особливої ваги набуває теза О. Петришина про те, що «правова організація влади є фундаментальною ознакою держави. Саме право виступає тим універсальним регулятором, який здатен внормувати реалізацію державної влади, підпорядковуючи її інтересам суспільства та запобігаючи нігілістичним деформаціям у діяльності владних інституцій» [5].

Зауважимо, що термін «суспільні відносини» (від лат. *socialis* – соціальний) у науковій літературі, зокрема філософській, визначається як «різноманітні зв'язки, які виникають між суб'єктами соціальної взаємодії й характеризують суспільство або спільноту, до яких входять дані суб'єкти як цілісність» [6]. Між тим О. Скакун правове регулювання суспільних відносин визначає як здійснюване громадянським суспільством і державою за допомогою усієї сукупності юридичних засобів упорядкування суспільних відносин, їх закріплення, охорону, захист і розвиток [7]. На думку С. Петкова, стан суспільних відносин становить правопорядок у державі і залежить від фактичної врегульованості соціальних зв'язків, якісне відображення законності, при якому забезпечується дотримання правових норм, що містяться в нормативних актах, які своєю чергою впорядковані відповідно до правил нормопроектної техніки [8].

Отже, правопорядок як ключова категорія адміністративно-правової дійсності характеризується нормативною визначеністю, фактичним втіленням правових приписів у суспільне життя, упорядкованістю суспільних відносин та

їх гарантованістю з боку держави. Його функціонування ґрунтується на принципах законності, структурованості, справедливості та доступності правового регулювання. Водночас визначальною передумовою сталості правопорядку у демократичній, соціальній, правовій державі є народовладдя, що реалізується через інститути виборності органів публічної влади та ефективний розподіл владних повноважень між законодавчою, виконавчою і судовою гілками влади.

Дисципліна (лат. *disciplina*) суспільна – певний порядок поведінки людей, що відповідає нормам права і моралі, що склалися в суспільстві, або вимогам якої-небудь організації. Дисципліна є необхідною умовою нормального існування суспільства; завдяки дисципліні поведінка людей набуває впорядкованості, що забезпечує колективну діяльність і функціонування соціальних організацій. У суспільстві завжди існує загальнообов’язкова дисципліна і спеціальна дисципліна – обов’язкова лише для членів певної організації (трудова, партійна, військова тощо). Дисципліна завжди визначається пануючими суспільними правовідносинами і слугує для їх підтримки [9].

Дефіцит правосвідомості та систематичні порушення правової дисципліни виступають деструктивними чинниками, що неминуче призводять до дестабілізації та руйнації встановленого правопорядку в державі. Однією з фундаментальних детермінант цього процесу є правовий нігілізм, масштабування якого в суспільному середовищі перебуває у прямій кореляційній залежності з регресом стану законності. З огляду на це, наукова рефлексія щодо природи правового нігілізму та пошук механізмів його подолання є давньою та імперативною потребою юридичної науки, що набуває особливої гостроти в періоди трансформації державно-правових інститутів [10]. Зазначені соціально-правові явища набули стійкої інфільтрації у різноманітні сфери суспільного буття: від повсякденних практик правореалізації та масової правосвідомості до процесів політичної комунікації, культурного простору, нормотворчості, а також інституційної діяльності

державних органів та інститутів громадянського суспільства. Формування у населення цілісного, системного уявлення про природу вказаного феномену, його деструктивний вплив на стан правопорядку, специфіку генезису, типологію проявів та механізми нівелювання виступає фундаментальною передумовою утвердження високої правової культури соціуму та забезпечення сталості державно-правового розвитку.

В умовах сучасної України наукове осмислення проблематики правового нігілізму давно перейшло з площини теоретичних дискусій учених у категорію нагальної суспільної потреби, що об'єктивно детермінує імперативність комплексного, науково обґрунтованого та інституційно виваженого підходу до його подолання як на доктринальному, так і прикладному рівнях. Для ґрунтового розуміння цього соціального феномену, усвідомлення деструктивного впливу його форм на суспільство та особистість, а також для окреслення стратегій його подолання, критично важливим постає з'ясування сутності та змістовного наповнення категорії «правовий нігілізм». Відповідно до етимологічного аналізу та тлумачень у лексикографічних джерелах, правовий нігілізм інтерпретується як системне заперечення аксіологічної цінності права, ігнорування усталених суспільних норм, правових принципів та чинних нормативно-правових актів. Термінологічно «нігілізм» походить від латинського «*nihil*», що буквально означає «ніщо», «нічого», що підкреслює заперечну, деструктивну природу цього явища стосовно правової реальності. Філософський словник подає таке визначення: «нігілізм — точка зору абсолютного заперечення, не пов'язаного з жодними позитивними ідеалами» [11].

Водночас філософсько-правове осмислення категорії «правовий нігілізм» має ґрунтуватися на ретроспективному аналізі розвитку ідей про право, державу та архітекtonіку їхнього взаємозв'язку в історичній ретроспективі. Генезис цього явища неможливо розглядати поза контекстом еволюції політико-правової думки, оскільки кожна історична епоха пропонувала власну парадигму сприйняття правових цінностей, а отже — і специфічні форми їх

заперечення. Таким чином, правовий нігілізм постає не лише як деформація сучасної правосвідомості, а як складний інтелектуальний та соціокультурний феномен, коріння якого сягає трансформаційних процесів у розумінні природи влади та нормативного регулювання суспільних відносин на різних етапах цивілізаційного поступу. Звернемося до праці Т. Гоббса, який у трактаті «Левіафан» (1651) наголошував на необхідності суворого підкорення правовому порядку як запоруки уникнення «війни всіх проти всіх». Натомість Ж.-Ж. Руссо у «Суспільному договорі» (1762) зазначав, що закон втрачає легітимність, якщо він суперечить загальній волі народу. Ця подвійність - між примусовим характером закону і його моральною обґрунтованістю - заклала підвалини для дискусій про нігілістичне ставлення до права, яке виникає, коли норми сприймаються як несправедливі чи відірвані від потреб суспільства [12].

У німецькій класичній філософії, зокрема у працях І. Канта та Г. Гегеля, також простежуються витoki сучасного розуміння правового нігілізму. Наприклад, Кантова концепція «категоричного імперативу» вимагає розглядати закон як втілення морального обов'язку, що виключає можливість його ігнорування з утилітарних мотивів (Кант, 1785/1997). Водночас Гегель у «Філософії права» (1821) зауважував, що формальна відповідність закону не завжди гарантує його справедливність, а відтак, саме недосконале законодавство може призводити до правового нігілізму серед громадян.

На думку Скакун О., правовий нігілізм – це складне соціально-філософське явище, що характеризується систематичним запереченням правових норм, принципів та інститутів, а також знеціненням їхньої легітимності в свідомості індивіда та колективу [13]. У філософському контексті поняття «нігілізм» має глибокі історико-культурні та морально-етичні витoki. Як зазначав Фрідріх Ніцше (1887), нігілізм виникає внаслідок втрати вищих цінностей та віри в моральні орієнтири, що призводить до кризи традиційних авторитетів і «смерті Бога». Зазначена концепція дає можливість пояснити, чому окремі індивіди або соціальні групи можуть ігнорувати закони,

правила та норми поведінки, особливо в умовах нестабільності та конфлікту [14].

У науковій доктрині правовий нігілізм часто інтерпретується як специфічний напрям суспільно-політичної думки, фундаментальною ознакою якого є девальвація права та законності, що супроводжується експліцитною недооцінкою соціальної та антропоцентричної цінності правових норм. У межах такого підходу цей феномен розглядається не просто як пасивне ігнорування правил, а як ідеологічно забарвлене заперечення права як універсального регулятора, що нівелює його роль у забезпеченні суспільного порядку та захисті індивідуальної свободи. Таке деструктивне світосприйняття підриває аксіологічні основи правової системи, трансформуючи правовий скептицизм у стійку інтелектуальну позицію, що легітимізує протиправну поведінку та інституційну аномію. Так, Юрген Габермас [15] та Ніклас Луманн [16] розглядають правовий нігілізм як соціальну реакцію на розрив між формальною системою правових норм і цінностями, які поділяє суспільство. У військовому контексті цей розрив особливо загострюється, оскільки під час воєнних дій зростає соціальний і психологічний тиск на особовий склад військовослужбовців, а виконання наказів та дотримання ними дисципліни стають критично важливими для підтримки обороноздатності держави.

Узагальнюючи наведені у науковій літературі підходи щодо розуміння правового нігілізму, необхідно констатувати відсутність єдності у його дефініційному визначенні, що зумовлено багатовимірністю такого явища, його соціально-психологічною та правовою природою. Водночас проаналізовані позиції науковців дають змогу виокремити спільні змістовні ознаки, зокрема: заперечення соціальної цінності права, ігнорування або свідоме невиконання правових норм, недовіру до інститутів публічної влади та правозастосовної діяльності. З огляду на викладене, а також ураховуючи специфіку функціонування правової системи України в умовах воєнного стану та трансформаційних процесів у сфері публічного управління, сформульовано авторське визначення досліджуваного явища. Правовий нігілізм у вітчизняному

контексті постає як деструктивний соціокультурний спадок радянської тоталітарної системи, що ґрунтувався на цинічній дихотомії між декларативним проголошенням загальнолюдських демократичних принципів та їх систематичним інституційним порушенням. Така генеза зумовила формування стійких деформацій, де притягнення посадових осіб до юридичної (зокрема адміністративної) відповідальності нівелювалося їхньою афілійованістю з владною вертикаллю, що об'єктивно девальвувало ефективність механізмів адміністративно-деліктного реагування та підривало довіру до права. У цьому ракурсі рівень реального гарантування прав і свобод людини, їхнє змістовне наповнення та якість практичної реалізації визначаються як ключові індикатори реальної демократизації громадянського суспільства та міри подолання нігілістичного минулого.

Сучасний масив законодавства України, аналогічно до правових систем інших постсоціалістичних держав, характеризується наявністю суттєвих колізій та еkleктичних нашарувань, що значною мірою є рецесивною ознакою правової політики радянського періоду. Однією з найбільш рельєфних проблем є структурно-функціональна неузгодженість норм: нерідко виникають ситуації, коли нормативні акти регулюють суспільні відносини, що належать до однієї галузі права, тоді як заходи юридичної відповідальності за їх порушення регламентуються актами іншої галузевої приналежності. Таке міжгалузеве «взаємопроникнення» часто стосується сфер, що є кардинально відмінними за своєю правовою природою, методом регулювання та суб'єктним складом. Подібна детермінація юридичної відповідальності нормами, що не відповідають природі самого правопорушення, суперечить принципу системності права та становить загрозу для сталого розвитку сучасного суспільства. Це породжує правову невизначеність, ускладнює правозастосовну практику та, як наслідок, виступає додатковим каталізатором правового нігілізму, підриваючи довіру до логічності та справедливості державного регулювання [17].

Сучасна Україна спрямовує свій розвиток до ціннісних ідеалів розвинених демократій, де правове виховання стає фундаментом формування особистості. У світлі актуальних викликів держава потребує громадян із високою національною самосвідомістю та патріотизмом. Правове виховання закладає міцне осердя правосвідомості, а високий рівень правової культури є запорукою утвердження законності й соціальної справедливості. Саме вона створює умови для вільного розвитку людини та її активної участі у державотворенні. Громадянин, наділений правовою культурою, — це особистість із розвиненою цивільною гідністю, готова до захисту фундаментальних цінностей вільного суспільства, де права і свободи людини є найвищим пріоритетом [18].

Зазначимо, що на думку Юргена Габермаса, умовою здійснення проєкту Просвітництва повинна бути форма раціональності, в якій розкривається закладений в мові потенціал розуму. Для цього насамперед необхідно реконструювати морально-практичну раціональність і реалізувати її таким чином, щоб функціональні імперативи процесів модернізації сполучалися з потребами життєвого світу [15]. Глибокий аналіз феномену правового нігілізму, його детермінант та умов розвитку дозволяє простежити його безпосередній зв'язок із процесами формування суспільної думки. Це створює підґрунтя для розробки прикладних методів і заходів, спрямованих на системну протидію цьому деструктивному явищу. Важливою задачею є не лише подолання існуючих проявів нігілізму, а й запобігання його виникненню в майбутньому, так само як і його протилежної деформації — правового ідеалізму. Обидва ці явища — і нігілізм (недооцінка права), і ідеалізм (сліпа віра у всемогутність юридичних норм без урахування реальних умов) — виступають руйнівними тенденціями. Їх нівелювання є обов'язковою умовою стабільного функціонування правової держави, де право має сприйматися як дієвий і справедливий регулятор, а не як фікція чи панацея від усіх суспільних проблем [19].

Комплексне дослідження правового нігілізму як категорії філософії права дозволяє вийти за межі суто формального аналізу та розкрити його глибинний зміст, специфіку прояву та каузальні зв'язки. В умовах масштабної суспільної кризи виявлення джерел, що живлять це явище, суттєво розширює наукове уявлення про природу правових деформацій. Такий підхід дає змогу трактувати нігілізм не просто як порушення норм, а як складну світоглядну позицію, що потребує системного філософсько-юридичного переосмислення для пошуку дієвих шляхів регенерації правового порядку. Аналіз новітніх форм правового нігілізму, що виникли в період державної незалежності України, дозволяє через призму філософсько-правової методології обґрунтувати фундаментальну тезу: системні демократичні трансформації, зростання політико-правової культури та вдосконалення законодавчого масиву є визначальними чинниками подолання цього деструктивного явища. Це створює необхідні передумови для конкретизації стратегічних заходів у межах адміністративно-правової реформи. Остання вимагає не лише формальної декларації змін, а й послідовної імплементації як національних законодавчих актів, так і стандартів міжнародного права. Таким чином, розбудова правової держави трансформується з теоретичного конструкту в практичну площину, де правовий нігілізм нівелюється через реальне забезпечення верховенства права та інституційну стабільність.

Варто зауважити, що вичерпну характеристику соціального нігілізму, який на початку ХХ століття домінував у певних колах імперського суспільства, подано у резонансному збірнику «Віхи» (1909 р.). Хоча українська інтелігенція того часу значною мірою орієнтувалася на соціокультурні тенденції Австро-Угорщини та Польщі, вона також перебувала під впливом загальноєвропейських та імперських інтелектуальних течій. Один із авторів збірнику, С. Франк, акцентував на специфічній формі цього явища: він стверджував, що домінуючим настроєм тодішньої інтелігенції був радикальний «моралізм». За цим терміном ховався парадокс: фанатична відданість абстрактним етичним ідеалам та соціальному служінню поєднувалася з повним

ігноруванням об'єктивних цінностей, культурної творчості та, що найважливіше, правових засад. Франк фактично вказав на те, що такий «моралізм» підміняв собою правосвідомість, перетворюючи заперечення закону на своєрідну «чесноту», що і стало філософським підґрунтям для глибокого правового нігілізму майбутніх десятиліть [20].

Родовою ознакою нігілізму є заперечення, проте ці поняття не є тотожними. Заперечення — це широка категорія, притаманна діалектичному мисленню та людській свідомості загалом. Якщо ототожнювати будь-яку критику чи незгоду з нігілізмом, останній втрачає свою термінологічну специфіку. Ключова відмінність полягає в характері явища: у традиційному розумінні нігілізм сприймається як деструктивне заперечення, що не пропонує конструктивної альтернативи. Це соціально шкідливий феномен, оскільки він спрямований на руйнацію ціннісних основ суспільства без наміру їхнього вдосконалення. Правосвідомість слід трактувати як специфічний вид соціальної свідомості, що акумулює в собі погляди, емоції, ідеї, теорії та компетенції щодо чинного чи бажаного права. Вона формує цілісне уявлення індивіда та соціуму про методи правового регулювання. Своєю чергою, правова культура виступає якісним показником цього процесу — це не лише знання права, а й глибоке розуміння його суті, що втілюється у ретельному виконанні правових вимог на основі внутрішнього переконання та усвідомленої потреби. Якщо правосвідомість є інтелектуально-емоційною базою, то правова культура — це практична реалізація цих знань у правомірній поведінці [21].

Для системного розуміння природи правового нігілізму та його зв'язку з правовою культурою, необхідно розмежувати базові категорії: право, як це система загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, що встановлюються державою для впорядкування суспільних відносин; нігілізм (у широкому сенсі) — заперечення загальноприйнятих цінностей та норм; правовий нігілізм, як це деформація правосвідомості, що проявляється у скептичному або ворожому ставленні до права. Він заперечує соціальну цінність юридичних норм, розглядаючи їх як неефективний або зайвий спосіб

регулювання життя. Сутність цього явища полягає у свідомому ігноруванні законів, неповазі до правопорядку та запереченні авторитету інституцій, що забезпечують законність. Якщо розглядати правову культуру як повагу до права, то правовий нігілізм є її антиподом, що підриває стабільність держави [22].

З урахуванням зазначеного, підсумуємо: правовий нігілізм є динамічним соціальним явищем, що не перебуває у статичному стані, а постійно трансформується під впливом комплексу зовнішніх та внутрішніх чинників. Його інтенсивність та форми прояву безпосередньо залежать від: політичної стабільності: кризи та радикальні зміни влади часто провокують сплески правового скептицизму; економічного стану: глибока рецесія та соціальна незахищеність підривають довіру до здатності права забезпечити справедливість; якості законодавства: наявність колізій та «юридичних казусів» девальвує авторитет закону; рівня правового виховання: відсутність системної правової освіти створює вакуум, який заповнюється нігілістичними настроями. Отже, динаміка правового нігілізму є своєрідним барометром стану суспільства: він загострюється в періоди аномії та поступово нівелюється за умов сталого демократичного розвитку та ефективного публічного управління.

У період «перебудови» на теренах колишнього СРСР соціальний нігілізм став наслідком тотальної переоцінки минулого. Це явище мало суперечливий характер: з одного боку — «очищувальна» функція через заперечення застарілих догм, з іншого — деструктивні наслідки, оскільки потік негативу нищив і позитивні надбання. Соціальний нігілізм — це заперечення загальноприйнятих цінностей, моралі та культури. Часто таке заперечення було радикальним інструментом для утвердження нових ідеалів, що зрештою призводило до ціннісного вакууму в суспільстві [23].

Правовий нігілізм є специфічною формою соціального нігілізму, що проявляється через стійке негативне ставлення до права та закону. Його коріння сягає юридичної неписьменності та відсутності правового виховання широких верств населення, що з часом трансформується в антиправові стереотипи на

рівні національної психології. Як продукт деформованих соціальних відносин, правовий нігілізм живиться конкретними деструктивними чинниками: політичний популізм: цинічна боротьба за владу та пріоритет особистих амбіцій над державними інтересами; бюрократичне свавілля: владолюбство чиновницького апарату, що діє всупереч правовим нормам; управлінська некомпетентність: низька кваліфікація посадових осіб, що стає «слабкою ланкою» державотворення та підриває віру громадян у справедливість закону. Отже, правовий нігілізм у сучасній Україні — це не лише брак знань, а наслідок системних вад публічного управління, де право часто підміняється політичною доцільністю [19].

Україна як постколоніальна держава успадкувала глибокі деформації правосвідомості, спричинені тотальним контролем радянської системи. Спроба створити «інше право», де партійна ідеологія стояла вище за закон, перетворила юридичні норми на інструмент репресій та узурпації влади партійною бюрократією. У цій тоталітарній моделі право втратило свою природну регулятивну функцію, ставши засобом тиску на людину. Натомість держава пропонувала ілюзію повної опіки, що призводило до «розчинення» індивіда в системі. Втрата суб'єктності та багаторічне ігнорування прав людини сформували стійкий ментальний фундамент правового нігілізму, де закон сприймався не як захист, а як зовнішня каральна сила [24].

Адміністративна відповідальність за малозначні проступки на тлі системного нехтування законом самою владою спричинила глибоку деградацію суспільства та радикалізацію правового нігілізму. Коли каральна функція держави застосовувалася вибірково, а посадовці залишалися безкарними, закон втратив свій моральний авторитет [25]. Рецепція радянського права проявилася в консервації застарілих догм та регресивних методах навчання, що в поєднанні з тотальною корупцією деформувало суспільний розвиток. Сучасні спроби реанімувати подібні підходи лише поглиблюють кризу, розширюючи спектр соціального нігілізму, який вразив усі верстви населення. Правовий нігілізм у цьому контексті постає як крайній ступінь правового невігластва: повне

ігнорування юридичних норм та цінностей, руйнацією традицій: зневага до фундаментальних правових принципів, а також як антипод правової культури з деструктивною установкою, що є прямим джерелом правопорушень та злочинності. Таким чином, правовий нігілізм періоду незалежності став реакцією на розрив між формальними демократичними деклараціями та суворою соціальною реальністю, де закон часто виявлявся безсилим перед економічними викликами [26].

У сучасному науковому дискурсі виділяють два ключові підходи до інтерпретації правового нігілізму: класичний (традиційний), який трактує нігілізм як суто деструктивне явище, це зневіра в праві як інструменті справедливості та негативне ставлення до юридичних інститутів, що руйнує суспільний порядок; та новаторський, який розглядає нігілізм як наслідок недосконалості самого права. Тут він виступає специфічним «соціальним індикатором», який підсвічує критичні зони в юридичній системі. Згідно з цим підходом, заперечення застарілих норм стає поштовхом для пошуку нових ідеалів та прогресивних шляхів розв'язання суспільних проблем. Отже, якщо класики бачать у нігілізмі загрозу, то новатори — сигнал про необхідність оновлення правової системи [27].

Важливою зміною є модернізація принципу взаємної відповідальності: не лише людини перед владою, а передусім держави перед громадянином, що є справжнім втіленням демократії та волевиявлення народу. Фундаментальною аксіомою цієї системи має стати неухильне дотримання статті 6 Конституції України щодо чіткого розподілу гілок влади. Роль виконавчої влади повинна обмежитися виключно адмініструванням та виконавчо-розпорядчою діяльністю. Необхідно позбавити її невластивої функції нормотворення — створення загальнообов'язкових правил поведінки, через які виконавча гілка часто підміняє собою законодавця або викривлює суть чинних законів, що є прямою передумовою для поглиблення правового нігілізму [2].

Доцільно наголосити, що гілки мають взаємодоповнювати та впливати одна на одну, фактично вони мають бути системою противаг і стримувань.

Багато дослідників вбачають коріння сучасного правового нігілізму в стійкому соціально-психологічному синдромі, успадкованому від тоталітарного минулого. У суспільній свідомості закріпилося переконання, що розв'язання особистих питань можливе лише через корупційні механізми («зв'язки», хабарі), а не через правові процедури. Ця установка, що сформувалася ще в часи Російської імперії, остаточно закріпилася в психології мас у радянський період «застою».

Після здобуття незалежності Україна увійшла в ринкові відносини з цією деформованою мораллю, що призвело до криміналізації багатьох сфер суспільного життя. Стійка тенденція до корупції зберіглася на всіх рівнях державного управління, перетворивши правовий нігілізм із теоретичної проблеми на практичний спосіб виживання індивіда в системі, де закон часто поступається неформальним домовленостям [28].

Ще однією фундаментальною причиною правового нігілізму в Україні є критично високі корупційні ризики, які породжують тотальну недовіру до владних інституцій. Коли суспільство бачить, як політики, посадовці та правоохоронці використовують владні повноваження для особистого збагачення, виникає відчуття відчуженості від держави. У результаті правоохоронна та судова системи в очах громадян перетворюються з гарантів справедливості на інструменти обслуговування корумпованих еліт. Це руйнує віру в закон як універсальний регулятор, змушуючи людей ігнорувати юридичні норми, які, на їхнє переконання, захищають не права людини, а інтереси зловмисників при владі [29].

Зокрема, на думку О. Дручек, правовий нігілізм це свідомо-вольове заперечення чинного права активною або пасивною поведінкою конкретних осіб чи окремих суспільних груп, що ускладнює чи унеможлиблює правове регулювання й призводить до руйнування держави та занепаду суспільства [30]. Зазначений підхід був визначений давно, але він актуальний і на сьогодні та визначає певну форму класифікації явища правового нігілізму серед різних груп людей.

Пасивна поведінка правового нігілізму означає відмову особистості дотримуватися законів і правил, але при цьому її поведінка не відображається в активних порушеннях закону, що тягне за собою ігнорування правових норм, відмову від участі у судових процесах, несумлінне дотримання правил тощо. Пасивний правовий нігілізм може мати різні причини, включаючи недовіру до системи правосуддя, відчуття безсилля перед несправедливістю або просто байдужість до правових норм. Хоча правовий нігілізм на початкових етапах може проявлятися лише як пасивна неповага до закону, він має здатність до небезпечної внутрішньої трансформації. Коли правосвідомість особи деформується остаточно, закон перестає сприйматися як обов'язковий орієнтир, а право в цілому починає вважатися «неправомірним» або несправедливим явищем. У такому стані вчинення злочину перестає бути для особи моральним чи юридичним бар'єром. Правовий нігілізм стає прямою причиною протиправних діянь, оскільки індивід виправдовує свої вчинки тотальним запереченням цінності правового порядку. Це перетворює ідеологічне неприйняття законів на активну кримінальну практику, що несе пряму загрозу суспільній безпеці [31].

Водночас Україна як суверенна держава докладає системних зусиль для подолання правового нігілізму та викорінення його деструктивних наслідків. Ключовим інструментом у цій боротьбі стало впровадження масштабних державних реформ, спрямованих на відновлення довіри до інституту права. Центральне місце в цьому процесі посідає судова реформа, що реалізується відповідно до міжнародних зобов'язань перед партнерами з ЄС та США. Її головна мета — створення незалежного, прозорого та доброчесного суду, який зміг би стати реальним гарантом справедливості, а не інструментом політичного впливу. Саме через глибоке очищення судової системи та оновлення законодавчої бази Україна прагне трансформувати правосвідомість громадян, доводячи, що закон є єдиним і рівним для всіх [32]. Україною затверджено Державну програму щодо реалізації засад державної антикорупційної політики в Україні [33], запроваджено Закон України «Про

Національне антикорупційне бюро України» [34] від 14 жовтня 2014 року, який визначив правові основи організації та діяльності Національного антикорупційного бюро України. Між тим значним кроком стало прийняття Закону України «Про запобігання корупції» прийнятий 14 жовтня 2014 року [35] № 1700-VII і Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2021-2025 роки» та інші [36].

Системне порушення фундаментальних прав людини — на життя, гідність, майно та безпеку — є потужним каталізатором правового нігілізму. Коли державні механізми захисту виявляються слабкими, громадяни втрачають віру в здатність закону гарантувати порядок. Це «безсилля права» не лише підриває довіру до державних інституцій, а й провокує в суспільстві стійке роздратування та протестні настрої. Замість поваги до закону виникає відчуття незахищеності, що змушує людей ігнорувати правові норми, які не здатні забезпечити їхні базові потреби та безпеку [37].

Комплексна стратегія мінімізації нігілізму, за пропозицією Л. Мороз, має охоплювати такі напрями: соціально-економічна стабілізація: спрямування державної політики на реальний захист особистості та забезпечення добробуту як базису для довіри до закону; інституційна відповідальність: суворе дотримання Конституції всіма органами влади та підвищення професійної етики держслужбовців; якість законодавства: перехід до професійної законотворчості, запровадження прозорості експертизи актів та публічне обговорення реформ; правова просвіта: активне впровадження різноманітних форм правового виховання та освіти для трансформації суспільної свідомості. Лише через синхронне реформування державних інститутів та підвищення правової грамотності населення можливо перетворити закон із формального тексту на дієвий механізм регулювання суспільного життя [38].

Філософсько-правовий аналіз дозволяє трактувати правовий нігілізм як багатогранний феномен, що живиться історичними, соціокультурними та нормативними коріннями. В українських реаліях це явище набуває особливої гостроти, оскільки воно стає бар'єром для демократичних реформ, нівелює

авторитет державних інституцій та демотивує громадян до конструктивної участі в правовому житті країни. Отже, боротьба з правовим нігілізмом — це одночасно глобальне державне завдання та щоденний вибір кожного українця на користь законності та взаємної поваги [39]. Філософсько-правовий аналіз дозволяє трактувати правовий нігілізм як складне багатогранне явище, що базується на глибоких історичних та соціокультурних коренях. В українському контексті цей феномен є особливо деструктивним, оскільки він не лише блокує демократичні перетворення та підриває авторитет державних інституцій, а й демотивує громадян до активної участі в правовому житті країни. Будучи прямим продуктом соціального середовища та відображенням кризових суспільних відносин, нігілізм перетворюється на серйозний бар'єр, який заважає сприймати закон як фундаментальну цінність і справедливий регулятор. Подолання цього негативного явища вимагає комплексного підходу, що включає гармонізацію процесів законотворчості, зміцнення правової культури та формування сталої довіри до державних органів. Хоча успіх боротьби з нігілізмом безпосередньо залежить від подолання загальнодержавної системної кризи, вирішальну роль відіграє активна правова позиція кожного громадянина. Лише через поєднання масштабних державних реформ із особистою відповідальністю та щоденним вибором індивіда на користь законності можливо трансформувати правову систему України та забезпечити її сталий демократичний розвиток.

1.2. Причини та складові правового нігілізму, його прояви в сучасних умовах в Україні та методи правового регулювання.

Умови воєнного стану, запроваджений у нашій державі у зв'язку із вторгненням на нашу територію військ РФ, висувають підвищені вимоги до рівня правосвідомості громадян, особливо військовослужбовців, адже ефективна оборона держави неможлива без чіткого дотримання законності, дисципліни та визначених правових процедур у суспільстві. Водночас саме в період воєнних загроз найбільш загострюються суперечності між нормативно визначеним правопорядком і фактичними суспільними практиками, що сприяє негативному поширенню правового нігілізму серед населення як соціально-правового явища.

Дослідження причин і структурних елементів правового нігілізму у воєнний час є ключовим для розуміння його природи та масштабів [40]. У підрозділі аналізуються як об'єктивні чинники (правові прогалини, недосконалість законодавства, порушення принципів управління та дисципліни), так і суб'єктивні (психологічні стани осіб, знижений рівень довіри до інституцій, стресові умови несення військової служби). Окрему увагу приділено формам прояву правового нігілізму в діяльності військовослужбовців та інших суб'єктів правовідносин у воєнний період в країні. Водночас важливо окреслити методи правового регулювання, які здатні мінімізувати негативні наслідки цього явища, забезпечити відновлення поваги до права та підтримання стабільного правопорядку населення. Аналіз їхніх норм дає змогу сформулювати цілісне уявлення про шляхи протидії правовому нігілізму в умовах підвищеної суспільної небезпеки та нормативно-правових викликів, що постають перед державою під час воєнного стану [41].

Сутність правового нігілізму полягає передусім у специфічній деформації правосвідомості, що проявляється через різний ступінь викривлення її компонентів у сприйнятті юридичної дійсності. Це складне явище розкривається через низку форм, серед яких правовий нігілізм посідає чільне місце поруч із правовим інфантізмом, дилетантизмом та ідеалізмом. Кожен

із цих видів деформації відображає особливий спосіб перекручення правових цінностей — від поверхневого розуміння норм до їхнього повного ігнорування, що в сукупності демонструє глибину відхилення особистості від принципів правопорядку. Окремої уваги заслуговують такі гострі прояви, як правова демагогія та «переродження» правосвідомості, що свідчать про свідоме маніпулювання законом або його цілковите заперечення. Якщо нігілізм виступає як активна чи пасивна зневага до права, то ці суміжні форми деформації доповнюють картину руйнування юридичного фундаменту особистості. У підсумку, правовий нігілізм є не просто відсутністю знань, а системним спотворенням світогляду, де закон перестає бути авторитетним регулятором, поступаючись місцем суб'єктивним інтересам або правовому безладдю [42].

По-друге, варто також погодитися із тими науковцями, які поділяють деформацію правосвідомості на повсякденному, науковому та професійному рівнях [43]. Разом із тим правовий нігілізм тісно взаємозв'язаний із такими поняттями: «правова культура» та «формування правосвідомості громадян» (про це зазначають деякі науковці, зокрема: В. Копейчиков, М. Матузов, О. Зрячкін, І. Голосніченко, Н. Волковицька, В. Туманов та ін.) [44].

Низький рівень правової культури та дефіцит правового виховання є ключовими чинниками, що живлять правовий нігілізм у суспільстві. Більшість дослідників розглядають цей феномен як прями́й антипод правової культури, оскільки остання базується на глибокому знанні, розумінні та, головне, щирій повазі до права, що втілюється в усвідомленому дотриманні його норм. Коли ці ціннісні орієнтири слабшають, право перестає сприйматися як авторитетний регулятор, поступаючись місцем правовому безладдю та ігноруванню встановлених державою правил. У такому контексті правовий нігілізм постає як специфічний тип правосвідомості, що принципово заперечує соціальну та особистісну цінність права. Особа, уражена нігілістичними поглядами, розцінює закон як недосконалий або навіть зайвий інструмент управління суспільними процесами, що нівелює його виховну та регулятивну роль. Таким

чином, між цими категоріями існує стійка обернена залежність: що нижчим є рівень правової свідомості громадян, то масштабнішим і агресивнішим стає прояв правового нігілізму, який заповнює утворений вакуум правових цінностей [26].

Третім аспектом правового нігілізму є специфічне сприйняття права суб'єктом, який помилково ототожнює право виключно з державним законом. У такій системі координат правові норми розцінюються не як простір для реалізації особистих можливостей чи свобод, а як сукупність обтяжливих заборон та обмежень. Це призводить до формування стійкої невіри в закон як у силу, здатну реально захистити інтереси людини, що зрештою виливається у загальне негативно-заперечувальне ставлення до всієї правової системи. Така деформація свідомості проявляється у глибокій зневазі до юридичних інститутів, які сприймаються як чужорідні або ворожі елементи. Замість того, щоб бачити в праві ефективний інструмент забезпечення справедливості, особа з нігілістичними поглядами дистанціюється від нього, вважаючи будь-яку взаємодію з правовим полем безперспективною. Як наслідок, правовий нігілізм стає не просто пасивним ігноруванням норм, а активною формою недовіри, що підриває фундаментальну роль права як соціального гаранта безпеки та стабільності [45].

Зазначимо також, що проблема правового нігілізму не є унікально, суто українською. Дослідження, проведені у країнах Центральної та Східної Європи після падіння соціалістичних режимів, засвідчують подібну тенденцію: низька довіра до права серед населення та правових інститутів зумовлює збереження тіньових практик [46], корупції та правового песимізму навіть у період активних реформ [47]. Таким чином, український контекст варто аналізувати у ширшому порівняльному вимірі, враховуючи як спільні ознаки, так і національну специфіку. Тож доходимо висновку, що зі зменшенням правової культури і правової свідомості збільшується правовий нігілізм [26]. Філософський словник надає таке тлумачення визначенню: «нігілізм – точка зору абсолютного заперечення, не пов'язаного з жодними позитивними

ідеалами» [48]. Люди, як стверджував французький просвітник Поль Анрі Гольбах, повинні бути впевнені, що «закони створені для них, а не вони для законів» [49].

Для сучасної української правосвідомості характерною є небезпечна підміна понять: право як втілення справедливості та можливостей ототожнюється виключно з законом як владним наказом. У такому сприйнятті закон цінується не за його правовий зміст чи захист інтересів особи, а лише за його примусову, владно-державницьку природу. Як наслідок, будь-яка юридична норма сприймається громадянами як зовнішня заборона або перешкода, а не як інструмент для реалізації власних прав і свобод. Ця тенденція є фундаментом правового нігілізму, який системно девальвує ідеї законності в суспільстві. Відбувається відверта недооцінка соціальної та особистої цінності права, через що воно перестає бути моральним орієнтиром для людини. Замість поваги до правопорядку формується відчуженість, де правовий простір сприймається як ворожа сфера державного тиску, що остаточно блокує розвиток правової держави [44].

Четвертий аспект правового нігілізму полягає в його здатності проявлятися як в активній, так і в пасивній формах. Активна форма притаманна особам із високим рівнем правового заперечення: вони легко приймають рішення про порушення норм, оскільки відкрито зневажають право та нехтують його приписами. У такому стані закон не сприймається як бар'єр, а протиправна поведінка стає закономірним результатом ідеологічного неприйняття юридичних правил. Натомість пасивна форма нігілізму не супроводжується безпосереднім вчиненням злочинів чи правопорушень. У цьому випадку особа може формально дотримуватися закону (часто через страх перед покаранням або за звичкою), проте внутрішньо вона не визнає його цінності, відчуває до нього повну байдужість або скепсис. Попри відсутність активної протиправної поведінки, пасивний нігілізм є не менш небезпечним, оскільки він створює ґрунт для правової деградації суспільства та відсутності солідарності з державними інститутами. До слова, з приводу цієї ознаки точаться дискусії у

науковій літературі. Одні науковці, наприклад Багаєнко Ю. О., Тополь Ю. В., Шемшученко Ю. С. [50], Бортняк К. В. та Добрянська Н. В. [51], відносять до нього всі факти негативного ставлення до права, зокрема пов'язані зі здійсненням злочинів та інших правопорушень. Другі, такі як О. Скакун [13] та А. Бондарев, зараховують тільки ті випадки усвідомленого ігнорування особистістю вимог закону, які супроводжуються відсутністю протиправного наміру. Видається, що хоча правовий нігілізм у свідомості особи на початках не викликає бажання порушувати правові норми, проте за певних умов правова свідомість може настільки трансформуватися, що вчинення злочинних діянь не видається особі чимось забороненим, оскільки право для неї в цілому неправомірне явище [31].

Як вказує О. Дручек, наслідками правового нігілізму є гальмування правового розвитку держави і суспільства [30]. Правовий нігілізм не є ізольованим феноменом; він тісно взаємопов'язаний із державним, політичним, економічним та духовним життям суспільства. Оскільки всі сфери суспільного буття взаємозумовлені, високий рівень життя, розвинуте громадянське суспільство та багата культура природно блокують виникнення нігілістичних настроїв, створюючи середовище, де закон поважають як необхідне благо. Ця взаємозалежність доводить, що правовий нігілізм — явище динамічне. Його масштаби та інтенсивність постійно змінюються під впливом зовнішніх чинників: від економічної стабільності до рівня загальної культури. Отже, стан правосвідомості в державі є точним індикатором здоров'я всього соціального організму, відображаючи успіхи або провали в інших ключових сферах життя.

На думку дослідників, правовий нігілізм не існує автономно, а вступає в синергію з іншими формами заперечення — політичним, моральним, духовним та економічним. Коли зневага до закону накладається на занепад етичних норм та політичну апатію, ці явища зливаються в єдиний деструктивний процес, що руйнує цілісність суспільного організму. Таке взаємопроникнення створює ефект «тотального нігілізму», де криза в одній сфері неминуче провокує деградацію інших. Як наслідок, правовий нігілізм стає не просто юридичною

проблемою, а частиною глобальної системної кризи, яка нівелює фундаментальні цінності та блокує будь-які спроби стабілізації життя в державі [52].

Правовий нігілізм в Україні можна визначити як системну деформацію правосвідомості, що проявляється у запереченні цінності права та безпосередньо гальмує розвиток держави. Це явище не є випадковим; воно глибоко вкорінене в історичному минулому, де протягом століть право сприймалося не як інструмент захисту, а як каральний механізм у руках імперських та радянських структур. Сформоване поколіннями зневажливе ставлення до закону як до виразника волі виключно владних еліт створило стійкий психологічний бар'єр між громадянином і правовою системою. Додатковому вкоріненню нігілістичних ідей сприяли ідеологічні течії минулого: від народників та анархістів, які закликали замінити «шкідливі» правові норми мораллю, до комуністичного режиму, що офіційно проголошував право тимчасовим явищем. Радянська доктрина, яка ставила владу пролетаріату вище за закон, остаточно закріпила переконання, що державне свавілля є нормою, а юридичні акти — лише формальністю. Таким чином, сучасний український нігілізм — це складний спадок, де історична пам'ять про безправ'я блокує побудову сучасної правової держави [24].

Ще однією причиною правового нігілізму України є високий рівень корупції та, як результат, абсолютна недовіра громадян до влади [53], і прямі умисні порушення чинних законів та інших нормативно-правових актів. Зазначені порушення становлять величезну кількість кримінальних діянь, а також цивільних, адміністративних і дисциплінарних проступків. Злочинність — могутній каталізатор правового нігілізму. Окрім тіньової економіки, виникла тіньова політика, невидимі клани і групи тиску. Зловмисники не бояться законів, а вдало оминають їх. Діють цілком легально або напівлегально [54].

Правовий нігілізм серед правоохоронців проявляється у підміні верховенства права особистим розсудом та лояльністю до вертикалі влади. Замість суворого дотримання букви закону, працівники часто орієнтуються на

позицію керівництва, що перетворює юридичний процес на виконання суб'єктивних наказів. Ключовими регуляторами їхньої діяльності стають «вказівки згори» та «оперативна обстановка», а не законодавчі норми. Це нівелює саму суть правоохоронної системи, де відомчі інтереси та адміністративний тиск важать більше, ніж законні права громадян [55].

Судова і слідча практика демонструє, що ключовою проблемою системи є не брак фахових знань, а глибока зневага до закону з боку тих, хто має його захищати. Слідчі, прокурори та судді часто діють в умовах ілюзорної безкарності, де професійний цинізм та байдужість до долі конкретної людини стають нормою, а не винятком. Такі порушення прав на життя, гідність та безпеку в поєднанні з неефективними механізмами оскарження остаточно руйнують суспільну довіру. Коли право виявляється безсилим перед свавіллям посадовців, воно перестає бути гарантом порядку, натомість стаючи джерелом соціального невдоволення та відкритих протестних настроїв [44].

Систематичне порушення фундаментальних прав — на життя, гідність, недоторканність житла та майна — у поєднанні з неефективними механізмами їх захисту руйнує фундамент суспільної довіри. Коли держава виявляється неспроможною гарантувати базову безпеку, громадяни втрачають віру в закон як у дієвий інструмент справедливості, що ставить під сумнів саму здатність державних інституцій підтримувати порядок. Таке безсилля права унеможлиблює формування позитивної правосвідомості в населення, перетворюючи юридичні норми на пусту формальність. Замість поваги до правопорядку, несправедливість і незахищеність породжують у суспільстві стійке роздратування та глибоке невдоволення, які зрештою трансформуються у відкритий соціальний протест проти недієвої системи [44].

Окремим вагомим чинником поширення правового нігілізму є цілеспрямована підривна діяльність РФ, спрямована на дестабілізацію українського суспільства. Через розгалужену агентурну мережу ворог системно дискредитував державні інститути, поширюючи наративи про недієвість українських законів та нав'язуючи думку про необхідність їх ігнорування. Така

стратегія мала на меті розірвати зв'язок між громадянином і державою, замінивши правопорядок хаосом і недовірою. Значну роль у цьому процесі відігравали маніпулятивні медіаресурси, які тиражували повідомлення про тотальну корупцію та безкарність, створюючи ілюзію суцільної анархії. Постійне акцентування на вибіркового правосудді («чому одним можна, а іншим — ні») штучно підігрівало соціальну напругу та стимулювало криміналізацію свідомості. У підсумку, така інформаційна агресія перетворювала правовий нігілізм на інструмент гібридної війни, руйнуючи внутрішню стійкість країни. Варто погодитись із думкою Л. Мелех про те, що однією із суттєвих причин правового нігілізму є «...нестабільність національного законодавства, часті й подекуди безсистемні та хаотичні зміни до нього, невміння чи небажання спрогнозувати можливі негативні наслідки законів, що ухвалюються. Тобто фактично відсутня кваліфікована правова експертиза нових актів, що доволі часто призводить до того, що закони та підзаконні акти в процесі їх реалізації дають результат, протилежний до того, на який розраховував законодавець» [56].

Соціально-економічна нестабільність є потужним стимулом для правового нігілізму, оскільки послаблення соціальної відповідальності держави руйнує довіру громадян до закону. Такі чинники, як затримки виплат, зростання тарифів та низький рівень соцзабезпечення на тлі інфляції, провокують зневажливе ставлення до правових норм. Незалежно від психологічної стійкості, людина, яка опинилася в кризових умовах, починає сприймати закон не як захист, а як джерело додаткових труднощів. Економічні виклики, зокрема наслідки пандемії, світової кризи та боргової залежності України, лише поглиблюють цей процес. Нездатність швидко адаптуватися до нових реалій та втрата звичних умов праці викликають у населення апатію та агресію. Як наслідок, невпевненість у завтрашньому дні трансформується у тотальну зневіру в державні інститути та спроможність законів забезпечити гідне життя [57].

Також не останню роль в цьому відіграло те, що в Україні на сьогодні відсутній високий рівень правової культури, правової свідомості та правового виховання. Відомий український дослідник правосвідомості Ю. Калиновський констатував, що «в перехідних суспільствах, до яких у тому числі належить і Україна, правова система та система правових цінностей перебувають у динамічному стані. Структура правосвідомості людини перехідного періоду суспільства загалом як системи певних цінностей та настанов має низку особливостей, наявність старих і нових систем цінностей» [53]. Тому причин появи правового нігілізму багато, які можна поділити на два блоки – об'єктивні та суб'єктивні. До перших належать ті, що безпосередньо не залежать від громадян України – політико-історичні, соціально-економічні, легалістичні та державно-підривні. До суб'єктивних належать причини соціально-психологічного та культурно-освітнього характеру.

Правовий нігілізм як деструктивне соціальне явище проявляється через свідоме ігнорування та умисне порушення чинних законів, що охоплює величезний масив кримінальних, цивільних, адміністративних та дисциплінарних проступків. Ця форма деформації правосвідомості свідчить не про незнання норм, а про принципову неповагу до них, коли суб'єкти — від пересічних громадян до посадових осіб — віддають перевагу власним інтересам або вказівкам керівництва замість дотримання букви закону. Зрештою, така масова «неслухняність» стає ознакою безсилля державної влади та низької правової культури, що гальмує розвиток суспільства та підриває віру в можливість справедливого правопорядку [54].

Порушення фундаментальних прав, гарантованих Конвенцією [58], — зокрема на життя, гідність, майно та безпеку — є потужним каталізатором правового нігілізму. Коли механізми правового захисту не спрацьовують, у громадян руйнується віра в закон як дієвий інструмент справедливості та в здатність держави підтримувати порядок. Ситуація критично загострюється, коли самі представники правоохоронних органів, які мали б бути гарантами законності, вдаються до її порушення [59]. Така системна незахищеність

перетворює право в очах суспільства на безсилу декларацію, що замість поваги викликає лише зневіру та відчуження від державних інститутів. Правовий нігілізм стає не просто порушенням закону, а глибоким соціальним протестом, де небажання жити за офіційними правилами охоплює всі сфери — від регіонально-національних рухів до повсякденної правової культури громадян [27].

Прямим наслідком правового нігілізму є стрімке зростання злочинності, де найбільш небезпечною формою стає організована злочинність. Вона є систематичною діяльністю стійких груп, що консолідують кримінальні елементи задля досягнення протиправних цілей. Через глибоку корумпованість усіх ешелонів влади таку злочинність вкрай важко подолати, оскільки корупція забезпечує їй безкарність та дозволяє ефективно протидіяти правоохоронним зусиллям [60]. Боротьба з організованою злочинністю вимагає насамперед подолання корупції через створення умов, що унеможливляють її появу. Хоча злочинні угруповання здатні тиснути на окремих посадовців чи органи, вони неспроможні паралізувати всю державу одночасно, якщо система має внутрішній імунітет. Хабарництво як ключовий прояв нігілізму деформує державне управління, тому його викорінення можливе лише через системне реформування законодавства та паралельне зростання правової свідомості громадян, що зробить корупційні дії суспільно неприйнятними [61].

Після проголошення незалежності адміністративне право стало фундаментом для трансформації відносин між людиною та державою, пройшовши шлях від радянського інструменту примусу до сучасної сервісної моделі. Докорінна ревізія галузі дозволила оновити її предмет, методи та принципи, змістивши акцент із владного диктату на захист прав і свобод громадян. Завдяки впровадженню людиноцентристського підходу, адміністративне право переосмислює роль державного апарату, перетворюючи його на систему публічної адміністрації, що працює на засадах прозорості та підзвітності. У контексті боротьби з правовим нігілізмом саме адміністративно-правові реформи створюють бар'єри для корупції та чиновницького свавілля.

Чітка регламентація адміністративних процедур мінімізує суб'єктивізм посадовців, що є критично важливим для подолання хабарництва та організованої злочинності. Таким чином, оновлене адміністративне право виступає ключовим механізмом відновлення довіри до закону, оскільки воно забезпечує ефективну взаємодію держави та суспільства, де державні органи сприймаються як надавачі якісних послуг, а не джерело несправедливості. Досліджуючи адміністративні методи регулювання, виділимо такі ознаки, як: директивність, наказовий характер, однозначність команд, які не дають можливості вибору варіантів, наявність великого апарату, контролюючого виконання команд, пряму дію на волю підлеглих [62].

У такій тоталітарній моделі право втрачало своє природне призначення як справедливого регулятора суспільних відносин, перетворюючись на репресивний інструмент у руках партійної номенклатури. Створена ієрархічна бюрократична піраміда використовувала правові норми не для забезпечення правопорядку, а для ідеологічного та силового тиску на особистість. Це призвело до фактичної узурпації влади групою функціонерів, де закон слугував лише механізмом контролю, що в результаті заклало глибокі підвалини для розвитку системного правового нігілізму в майбутньому [24].

Це історичне викривлення правової матерії залишило по собі глибокі колізії, які в державах пострадянського простору й досі гальмують демократичний розвиток. Конфлікти між застарілими методами управління та новими суспільними потребами стають ідеальним підґрунтям для розквіту корупції, оскільки правові прогалини дозволяють чиновникам діяти на власний розсуд. У результаті в суспільстві консервується правовий нігілізм: громадяни, які не бачать в законі надійного захисту, в результаті зневіряються в державних інституціях. Така тотальна недовіра блокує проведення реформ, адже будь-які законодавчі ініціативи сприймаються населенням не як шлях до порядку, а як черговий інструмент маніпуляції з боку влади [63].

Специфіка адміністративного права полягає у використанні особливого методу регулювання, що зумовлений самою природою державного управління

як юридично-владної діяльності. На відміну від цивільного права, де домінує рівність сторін, адміністративні правовідносини побудовані на засадах нерівності та ієрархічності. У цій системі завжди чітко визначені суб'єкт та об'єкт управління, де останній перебуває в стані безпосередньої підпорядкованості, що відображає вертикальний характер взаємодії. Така структура управління виключає можливість застосування класичних договірних методів регулювання, оскільки волевиявлення суб'єкта влади є визначальним для об'єкта. Владні повноваження однієї сторони та обов'язок виконання для іншої створюють специфічний режим юридичної залежності, який є необхідним для забезпечення цілісності державного апарату та оперативного виконання управлінських завдань [64].

Адміністративне право базується на ієрархії та методі владних приписів, де воля суб'єкта управління (наприклад, через наказ міністра) є визначальною для підлеглих структур. Цей юридично-владний характер відносин створює вертикаль «влада — підпорядкування», де одна сторона наділена повноваженнями, а інша — обов'язком виконання. Такий підхід забезпечує стабільність управління, особливо в умовах надзвичайних ситуацій чи форс-мажорів, коли пряме виконання вказівок і сувора дисципліна стають критично важливими для держави. Імперативний метод детально регламентує поведінку через систему зобов'язань та заборон, що надходять «зверху» від державних органів. Водночас у сучасних умовах він трансформується: навіть при покладанні обов'язків на приватну особу (наприклад, щодо подання документів), орган публічної адміністрації все частіше діє як контрагент, що забезпечує сервісний супровід процедури. Таким чином, імперативність поєднує в собі суворий правовий обов'язок із функцією забезпечення реалізації прав громадян у межах закону [65].

Адміністративно-правовий метод реалізується через три ключові важелі: приписи, заборони та дозволи. Приписи зобов'язують до конкретних дій (наприклад, реєстрація авто протягом 10 діб), а заборони встановлюють суворі обмеження під загрозою санкцій, як-от штраф або арешт за незаконне

зберігання наркотичних засобів. Ці інструменти формують чітку правову поведінку через систему обов'язків. Система дозволів, навпаки, надає особі можливість діяти на власний розсуд або обрати варіант поведінки в межах закону. Це стосується випадків, що потребують офіційного підтвердження права, наприклад, отримання ліцензії на підприємництво або дозволу на придбання зброї. Важливо розрізняти такі юридичні дозволи від природних прав людини, які держава не створює, а лише впорядковує [66].

Для ефективної правотворчості та правозастосування необхідно неухильно дотримуватися класичних постулатів теорії права, уникаючи сумнівних ідей про існування «змішаних» методів. Хоча елементи менеджменту можуть бути корисними в управлінні, в теорії та практиці адміністративного права повинно зберігатися чітке розмежування між імперативним та диспозитивним методами. Змішування цих підходів, як і розмите поняття «посадова особа» (яке наразі охоплює і держслужбовців, і представників бізнесу), створює правову невизначеність і хаос. Тому в теорії адміністративного права необхідно закріпити чітку диференціацію методів регулювання та уточнити термінологічний апарат. Це дозволить розмежувати владно-розпорядчу діяльність держави від комерційного управління, подолати правовий нігілізм та забезпечити стабільність суспільно-економічного життя країни.

1.3. Явище правового нігілізму в силах оборони України як результат деформації правової свідомості громадян як результат рецепції радянського права.

Уже більш як десятиріччя Україна живе в умовах воєнного стану і це суттєво впливає майже на всі сфери функціонування суспільства і окремої особистості. Сьогодні ми спостерігаємо докорінний перегляд фундаментальних життєвих орієнтирів: від ставлення до минулого й майбутнього до сприйняття ідеалів співіснування. Переосмислюються самі межі того, що є припустимим у житті, а також заново визначаються кордони між дозволеним і недозволеним у новому суспільному контексті [67]. Під впливом військових дій ґрунтовних трансформацій зазнає і сприйняття правових норм і правової поведінки, деформуються сформовані раніше стійкі правові цінності як окремих членів суспільства, так і цілих верств населення: тих, хто отримав бойовий досвід, хто пережив полон і окупацію, тих, хто зазнав втрат близьких і рідних.

Як зазначає О. Колесніченко, «Війна – незбагнений стан суспільства, окремої людини; дуже складний процес, що розгортається на фізичному, онтологічному, метафізичному та екзистенціальному рівнях. Війна – це завжди діалоги та монологи. Це смерть і життя, травма, ненависть і покаяння. Це Бог, що наново відкривається чи безкінечно віддаляється. Війна – це все можливе в людині, від краю до краю. І проєкції цього антропосплеску на площину соціальності – колективного психічного, соціальних практик, державу, злочинність, культуру, в тому числі й право – вельми варіативні, нелінійні, багатовимірні за якістю, інтенсивністю, часами і просторами» [68].

Як зазначено в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015, «воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі

збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [69].

Російська агресія проти України, що триває з 2014 року й набула повномасштабного вторгнення у 2022 році, суттєво вплинула на всі сфери суспільного життя в країні, включаючи сферу права. По-перше, запровадження правового режиму воєнного стану зумовило посилення імперативних методів державного управління. Це закономірно, адже держава повинна забезпечити оборону та безпеку. Водночас така ситуація створює ризики зловживання владою та порушення основоположних прав людини. По-друге, війна призвела до поглиблення недовіри до окремих інститутів влади. Попри високий рівень суспільної консолідації у протистоянні зовнішньому агресору, є випадки, коли громадяни стикаються з бюрократизмом, непрозорістю рішень, зловживаннями у сфері мобілізації чи розподілу ресурсів. Це призводить до нових форм правового нігілізму, зокрема на рівні повсякденної правосвідомості. По-третє, у воєнний час зростає суспільна толерантність до обхідних практик (наприклад, уникнення мобілізації чи ухилення від податків), що також можна інтерпретувати як прояв правового нігілізму. З одного боку, такі практики пояснюються прагненням індивідів до самозбереження; з другого – вони підривають легітимність правового порядку. Зрештою агресія РФ супроводжується цілеспрямованою брудною інформаційною війною, в якій ворожі пропагандистські канали поширюють ідею знецінення українських правових і державних інститутів, що своєю чергою створює додатковий виклик для українського суспільства, адже правовий нігілізм у воєнний час стає не лише внутрішньою проблемою, а й інструментом гібридної агресії [70].

Зазначимо, що сучасні дослідники порушеного питання, зокрема О. Бойко [71]; В. Петков [72], зауважують, що в Україні правовий нігілізм виявляється не лише у свідомому ігноруванні закону окремими громадянами, а й у системному

недотриманні правових стандартів державними інститутами. Така ситуація створює «замкнене коло»: громадяни, спостерігаючи порушення права з боку влади, втрачають довіру до закону і самі починають обходити правові норми. Між тим правовий нігілізм має кілька ключових вимірів: по-перше, це когнітивний рівень – недостатнє розуміння змісту правових норм, що зумовлює їхню поверхневу інтерпретацію або ігнорування; по-друге, емоційно-ціннісний рівень – негативне ставлення до права як такого, що формується під впливом історичного досвіду правового свавілля (у радянський період, коли право фактично підмінялося партійною доцільністю); по-третє, поведінковий рівень – конкретні практики ухилення від виконання закону, від дрібних побутових правопорушень до корупційних схем на найвищих щаблях влади [73].

Правовий нігілізм як певне явище правового життя суспільства наділений доволі великою кількістю форм, у яких він проявляється, він здатен швидко мімікрувати, видозмінюватись, пристосовуватись до оточуючого середовища. Правовій науці відомо безліч форм, сторін і проявів конкретного виявлення правового нігілізму. Зосередимо увагу на найпоширеніших практичних формах прояву правового нігілізму, до яких зокрема, відносять: вчинення суб'єктами навмисних порушень чинних нормативно-правових актів; прояви масових недотримань та невиконання юридичних приписів; здійснення підміни законності політичною, ідеологічною чи прагматичною доцільністю; вчинення порушень основних прав людини та інші. Однак, окрім практичних форм правового нігілізму, існує ще й теоретична форма. Вважається, що ця форма правового нігілізму походить із давніх і нових постулатів, що пов'язані одночасно і з догматизацією та вульгаризацією застарілих положень марксизму про державу та право, так і з низкою неправильних або ж надто ідеологізованих (а тому, перекручених) уявлень про державно-правову реальність та періоди її розвитку (відмирання держави і права, заміна правового регулювання загальною нормативним чи моральним, надання переваги політиці над правом, а влади над законом, використання лише класового підходу, жорсткий економічний детермінізм тощо) [74].

Надто ризиковане ототожнення права зі «звичайним» порядком відносин, бо у світлі цієї тези будь-які дії влади, чиновницького апарату можна розглядати в якості «права», оскільки можновладці самостійно створюють необхідний і вигідний для них «порядок відносин». Послугуючись таким порядком, навіть нелегітимне застосування сили має можливість стати «правом» (хоча й «правом кулака»). В такому разі виникає питання щодо можливості неюридичних явищ виступати в якості критерія визначення поведінки людей з позиції відповідності цієї поведінки правопорядку. За такого стану речей постійні суперечки про поняття «право» не сприяють зміцненню довіри до права, його визначенню, в результаті чого громадяни держави мають розмите, приблизне уявлення про суть права взагалі. Та й сам діапазон сприйняття права є занадто широким і неоднозначним, що призводить до проблем реалізації та застосування його норм у практичній діяльності. Зокрема, «термін «реалізація» в юридичній науці розуміється як практичне здійснення, впровадження або втілення права в суспільну практику» [75]. У самому ж понятті доцільно виокремити три основні ознаки: правомірність, спрямованість на досягнення цілей правових норм та здатність спричиняти юридичні наслідки [75]. А застосування норм права – це правова форма здійснення функцій держави, одна із форм державної діяльності. Як слушно вважає Ю. Шемшученко, що у деяких випадках компетентні органи самостійно приймають рішення щодо порушення процедури застосування норм права з метою захисту порушеної норми права [76].

Повномасштабна військова агресія РФ від 24 лютого 2022 року та запровадження воєнного стану не лише змінили хід історії України, а й докорінно трансформували функціонування суспільних відносин на всіх рівнях, поклавши при цьому виключну відповідальність за життєдіяльність громад на органи державної влади та місцевого самоврядування. Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [77] «органи державної влади та місцевого самоврядування і далі здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, цим та іншими законами України». Військове командування разом із Міністерством внутрішніх справ України та іншими

органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування має забезпечити передбачені Законом України «Про правовий режим воєнного стану» заходи й повноваження, необхідні для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави. Таким чином, в умовах воєнного стану особлива роль відводиться органам публічної влади, що мають забезпечити реалізацію прав та свобод приватних суб'єктів у цих надзвичайних обставинах, що сформувалися в нашій державі задля безпеки і миру.

Воєнний стан вплинув на адміністративно-правовий статус не тільки представників влади, а й приватних суб'єктів адміністративного права. В надзвичайних умовах, пов'язаних із військовою агресією та окупацією частини території України, опинилися і фізичні та юридичні особи приватного права, які є суб'єктами адміністративного права. Тисячі громадян України постраждали внаслідок агресії РФ: втратили рідних і близьких, зазнали фізичного чи психологічного насильства, залишилися без житла, були позбавлені майна, а також можливостей отримувати соціальний захист, працювати, навчатися тощо.

Розглянемо причини правового нігілізму, оскільки, як зазначалось вище, їх існує надзвичайно багато і кількість протиправних діянь із роками не зменшується, а навпаки, невпинно зростає. Усвідомлення цього факту турбує науковців, які досліджують це явище, і призводить до хвилювань за наше майбутнє, адже зведення до мінімуму правового нігілізму в українському суспільстві можливе лише за умов усунення джерел цього явища, що потребує переосмислення цінностей і впровадження їх у життя не одним поколінням [78]. Так, на думку, Л. Макаренка, подолання правового нігілізму потребує комплексних заходів зі стабілізації суспільства, серед яких економічні, ідеологічні та правові. А саме: спрямованість державної політики на захист інтересів особистості, всебічне забезпечення добробуту громадян, суворе дотримання Конституції і законів всіма державними органами; професійна законодавча діяльність, широке публічне висвітлення законопроектної діяльності, вдосконалення правової експертизи нормативно-правових актів;

підвищення професійного рівня посадових осіб та державних службовців; застосування різних форм правового виховання та правової освіти населення [79].

В умовах воєнного стану та широкомасштабної збройної агресії РФ проти України питання забезпечення військової дисципліни на службі, правової культури та належного рівня правосвідомості військовослужбовців особливо актуальне. А з урахуванням того, що війна є своєрідним каталізатором висвітлення та запобігання протиправним діям, яка оголює та водночас загострює наявні соціально-правові дисфункції у військовому середовищі, серед яких правовий нігілізм посідає чи не основне місце.

У цьому контексті доцільно проаналізувати дефініції «проступок проти публічного порядку», понять «проступок», «делікт», «адміністративне правопорушення» та «публічний порядок». Разом із тим історично запровадження в українське законодавство поняття «проступок» є наслідком, головним чином необхідністю виокремлення злочинів серед інших протиправних діянь особами, а поняття «адміністративне правопорушення», що виникло в законодавстві західноєвропейських країн, пов'язане із становленням і розвитком адміністративного судочинства на Заході (адміністративної юстиції). Загалом проступок розглядають із різних позицій. У загальносоціальному значенні проступок розглядається як антисоціальна або шкідлива для суспільства дія, спрямована на знищення основ цивілізованого життя та порушує норми, зафіксовані у правових кодексах держави. Так, С. Комісаров зазначає, що від початку такі поняття, як «адміністративне правопорушення» та «проступок» нормативно ототожнювались з положеннями ст. 7 Основ законодавства РСР та союзних республік про адміністративні правопорушення, прийнятих 23 жовтня 1980 року, які містять дефініцію терміна «адміністративне правопорушення (проступок)». Цей підхід і донині міститься в чинному законодавстві. Так, у ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначено, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або

необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на публічний порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Однак на сьогодні з науковою і практичною метою створено різні класифікації правопорушень (деліктів). Делікт (лат. *delictum* – провина, проступок) – це правопорушення, тобто незаконна дія, проступок, злочин; зокрема у римському праві – «заподіяння шкоди іншій особі, її сім'ї або майну, порушення правового припису або заборони».

Так, проступки – це порушення, що завдають шкоди особистості, суспільству, державі та є підставою до притягнення порушника протиправної поведінки до передбаченої законом відповідальності. Зауважимо про те, що в сучасній українській мові неоднозначно розкрито поняття «проступок» та «правопорушення». Порушувати – відхилятися від правил, відступати від законів; порушувати – робити що-небудь у супереччя наказові, закону. Проступок – вчинок, що порушує які-небудь норми, правила поведінки, загальноприйнятий порядок; провину. Відтак, порушення – це недотримання системи правил, тоді як проступок – невиконання певного виду конкретно визначеної норми, правил поведінки [80]. Між тим правопорушення досліджується в соціальному філософському та юридичному форматах і визначається як системне, багатогранне, антисоціальне явище; як вид конфліктної поведінки, суть якого полягає в тому, що воно завдає шкоди суспільним правовідносинам, правам та інтересам особистості, суспільству й державі в цілому. Зокрема, В. Стефанюк дійшов висновку, що адміністративним правопорушенням необхідно вважати будь-яке порушення норм адміністративного права, тоді як адміністративним проступком – протиправне діяння, за яке законодавством передбачено накладання адміністративних стягнень.

Відтак, доходимо висновку, що поняття «адміністративне правопорушення» та «адміністративний проступок» («проступок»): по-перше, розглядаються як синоніми; по-друге, перший термін підміняє другий. Таке

розуміння співвідношення зазначених вище понять та закріплення їх у законодавстві, на нашу думку, недостатньо виправдане, якщо врахувати два моменти: 1) у Конституції України (п. 22 ст. 92) закріплено лише термін «адміністративне правопорушення», а відповідно до ст. 8 Основного Закону України вона має найвищу юридичну силу, тоді закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і мають відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії; 2) у теорії права насамперед досліджується правова природа правопорушення, а вже крізь його призму виводиться термін проступка [81].

Тож, висловлюючи власне бачення термінів «правопорушення» і «проступок», С. Комісаров зазначав, що необхідно враховувати такі обставини: по-перше, проступок – категорія похідна від правопорушення; по-друге, визначальним фактором щодо розмежування й формулювання цих понять мають стати відповідні положення Конституції України [82]. На думку автора: «проступок та правопорушення варто розглядати як окреме та загальне, диференційовано закріплюючи в законодавстві систему відповідних адміністративних стягнень, порядок їх накладення та виконання юрисдикційними органами». Звичайно, як злочин, так і проступок можуть бути вчинені особою під час діяльності в будь-якій сфері. Але в першому випадку особа притягується до кримінальної відповідальності, а в другому – несе публічну відповідальність.

Із січня 2022 року Офіс Генерального прокурора зареєстрував майже 60 тисяч кримінальних проваджень за фактом самовільного залишення частини (СЗЧ) і близько 30 тисяч щодо дезертирства у ЗС України [83]. Зокрема, з січня 2022 до вересня 2024 року зареєстровано 59 606 кримінальних проваджень за фактом СЗЧ (ст. 407 КК України), серед них закрито 2 592. Водночас за такий самий період зареєстровано 29 521 правопорушення у виді дезертирства (ст. 408 КК України), з яких закрито 414 справ. Також зазначається, що за січень – вересень 2024 року зареєстровано втричі більше випадків СЗЧ і майже в чотири рази більше випадків дезертирства, ніж за аналогічний період минулого року.

За даними пресцентру судової влади, загалом у 2022 році за СЗЧ винесено 1 505 вироків, у 2023 році – 2 165, впродовж січня – вересня 2024 року – 766. Натомість у 2022 році за дезертирство винесено 179 вироків, у 2023 році – 195, впродовж січня – вересня 2024 року – 177 вироків.

Отже, правовий нігілізм у ЗС України проявляється як системне знецінення військовослужбовцями важливості правових приписів, недотримання чинних норм військового законодавства та службових обов'язків, а це своєю чергою ускладнює реалізацію оборонної функції держави [84]. Особливо критично це за умов воєнного стану, оскільки будь-які відхилення від визначених законодавством нормативно-правових вимог можуть прямо впливати на збереження життя і боєздатності військових підрозділів, а відповідно – на національну безпеку України загалом.

Показово, що військова сфера завжди характеризувалася високим рівнем правової регламентації. Однак у реаліях війни відбувається певне зміщення ціннісних орієнтирів: передусім постає питання фізичного виживання, що нерідко сприймається окремими військовослужбовцями як підстава для ігнорування обмежень, установлених законом. Такий підхід формує середовище, в якому правові норми втрачають свою обов'язковість у свідомості особового складу, а конфлікт між нормами і реаліями бойового життя призводить до правової деформації поведінки особистості. Додатковим чинником, що поглиблює правовий нігілізм у бійців, є психологічний тиск, емоційне вигорання, тривала розлука з родинами, невизначеність майбутнього, які за відсутності ефективної системи військово-соціальної роботи трансформуються у девіантні форми реагування [85].

Таким чином, правовий нігілізм у Силах оборони України – це системна деформація правосвідомості військовослужбовців, що проявляється у свідомому або несвідомому запереченні цінності права, недотриманні чітких вимог нормативно-правових актів, умисному ігноруванні встановлених законом правил військової служби та підриві авторитету правових інститутів, що забезпечують військову дисципліну й правопорядок у період військових

загроз. Між тим це явище охоплює сукупність негативних установок, поведінкових моделей і практик, які формуються під впливом об'єктивних: організаційних, управлінських та нормативних і суб'єктивних: психологічних, морально-вольових та ціннісних чинників та призводять до порушення норм військового законодавства, невиконання наказів командирів, зниження рівня дисциплінованості особового складу та загрожують ефективності функціонування СО України в умовах мирного часу та воєнного стану. Окремо зазначимо, що війна не лише актуалізувала проблему правового нігілізму у військовому середовищі, а й продемонструвала необхідність системного перегляду підходів до формування правосвідомості військовослужбовців. Зниження рівня правового нігілізму є передумовою посилення обороноздатності держави, зміцнення військової дисципліни та забезпечення неухильного дотримання принципу верховенства права в ЗС України навіть за умов найскладніших воєнних викликів [86].

Розбудова правової держави передбачає розв'язання низки завдань, зокрема: формування правової та політичної культури громадян, утвердження в суспільній свідомості ставлення до права як найвищої соціальної цінності; удосконалення правотворчого процесу в напрямі його демократизації й відповідності економічним і соціально-політичним перетворенням; виховання поваги до права у громадян та реформування юридичної освіти в населення [87]. Здійснення державно-правової реформи можливе лише за умови забезпечення високої правової культури громадян, яка є важливим чинником подолання правового нігілізму, екстремізму, радикалізму, популізму та інших негативних явищ суспільного життя.

Формування правової і політичної культури тісно пов'язані з вихованням правосвідомості, електорально-правової культури, що набуває суттєвого значення під час демократизації суспільства і розбудови її правових інституцій. Демократичне суспільство спирається на високу правову і політичну культуру громадян, в основі якої лежать свідоме оволодіння правовими знаннями й практичним досвідом, забезпечення законності й правопорядку, запобігання

конфліктам, досягнення злагоди між гілками влади. Це вимагає використання різних підходів, стримувань і противаг, узгоджувальних процедур і звернення до Конституційного Суду України.

В свою чергу, формування правової свідомості та правового виховання осіб, передбачає поважне ставлення громадян до закону, правоохоронних органів, дотримання норм права, звичок до правомірних дій. Це тісно пов'язано з реформуванням системи юридичної освіти в державі. Розбудова правової держави також вимагає створення відповідної національної правової системи, яка відповідала б вимогам Основного Закону України та економічним, соціально-політичним умовам життя, рівню правової й політичної культури громадян. Проте на сьогодні в Україні немає офіційно схваленої загальнодержавної національної правової системи, як і цілісної системи правового виховання зокрема.

Водночас гуманістична філософія права передбачає соціально-правову захищеність громадян, тому наразі потрібно не «залатування дірок» у попередньому законодавстві, а принципово нова концепція розроблення нормативно-правових актів. Затягування процесу прийняття нових кодексів пов'язане з їх філософсько-правовою невизначеністю, оскільки саме на суспільство має бути спрямована їхня дія. Ось чому виникає розбіжність у соціально-політичних орієнтаціях різних верств населення. У цьому контексті доцільно зауважити про дослідження О. Євдокімової та А. Шиліної. У своїх працях вони вводять поняття «мілітарний нігілізм» як фактор окремого виду правового нігілізму, притаманного військовому середовищу під впливом бойового досвіду [88]. Зокрема, авторки наголошують, що мілітарний нігілізм поєднує психологічні трансформації (агресивність, дистанціювання, виправдання застосування сили тощо) з правовими дефектами, а саме: ігнорування юридичної відповідальності та мінімізація важливості правових бар'єрів тощо.

Автори в дослідженнях з'ясували, що «структура уявлень про злочин у військовослужбовців із умовно-нормативною поведінкою в умовах війни

відрізняється чіткою ієрархічністю, де на перших щаблях за частотою і рангом містяться поняття «військові злочини» (дезертирство, зрада, колаборантство, мародерство, розстріл, злочини проти дітей, тероризм, геноцид тощо). Соціально-правові уявлення про злочин військовослужбовців нормативної групи характеризуються вираженою амбівалентністю стосовно об'єкта злочину за ознакою «свій/чужий», а окремі жорсткі дії проти «чужих» виходять за межі конструкції «злочин», зрозуміло, що в умовах війни це неважко пояснити. Водночас можна говорити про аморфність структури соціально-правових уявлень про злочин у військовослужбовців із девіантною поведінкою в умовах війни; про розмитість їх уявлень про види злочинів і про покарання. Уявлення військовослужбовців-правопорушників про злочин характеризуються суперечливістю та двоїстістю, що вказує на тенденцію щодо пошуку підтримки та легітимізацію правопорушення».

Група науковців із Національної академії Національної гвардії України (зокрема І. Приходько, О. Колесніченко, Я. Мацегора, С. Ларіонов та ін.) розпочали детальне вивчення психологічних особливостей службово-бойової діяльності військовослужбовців ще за часів проведення антитерористичної операції [68]. Дослідники питання у низці своїх робіт неодноразово вказують на ймовірні наслідки участі у бойових діях на психологічне здоров'я і правомірну поведінку комбатантів. У своїх наукових пошуках О. Євдокімова використовує розроблену методику оцінювання травматичного бойового досвіду у військовослужбовців, наявність якого здатна позначатися на сумлінності, правомірній поведінці, дисципліні й відповідальності [89].

В умовах ведення воєнних дій значно збільшується ступінь індивідуального поведінкового вибору військовослужбовця, а за таких умов питання правової культури та свідомості людей у військовій сфері особливо важливі. Зазначимо, що такі особливості несення служби, як підвищена відповідальність, значні моральні та фізичні навантаження, віддаленість місць виконання завдань сприяють процесам спотворення правової свідомості військовослужбовців [90]. У певних випадках джерелом правової деформації

свідомості може бути правовий інфантилізм, який проявляється у відсутності комплексу правових знань або їх недостатності, що впливає на негативні наслідки. Правовий інфантилізм своєю чергою впливає на виникнення правового нігілізму, ознаками якого є або неприйняття правової дійсності, або ігнорування законодавства і правових норм взагалі [85]. Відомі такі прояви правового нігілізму військовослужбовців, як завищена самооцінка та відмова від визнання власних помилок з боку командира, приховування порушень, вчинених товаришами по службі; грубість і хамство щодо підлеглих, нехтування правовими вимогами закону тощо [91].

Зазвичай для пояснення особливостей поведінки людини на війні науковці апелюють до понять «моральна травма», «моральна шкода», *moral injury*, «трансгресія» [92]. Зокрема, науковці припустили, що «синдром моральної» травми виникає із симптомів посттравматичного стресового розладу, таких, як нав'язливі спогади, емоційне заціпеніння та уникнення тяжких ситуацій, разом із побічними ефектами, а саме «самотравмування, деморалізація та самоушкодження» [93]. У контексті юридичної психології та деліктології це означає, що трансгресія виступає не просто як порушення зовнішньої норми права, а як руйнація внутрішнього ціннісного бар'єру. Такий досвід стає когнітивним та емоційним дисонансом, що виникає, коли реалії збройного конфлікту змушують особу перетинати межі власних уявлень про добро та зло. Це, у свою чергу, стає підґрунтям для подальших девіацій, правового нігілізму та труднощів у поверненні ветерана до правового поля цивільного життя [94]. Зазначимо, що в період збройних конфліктів, революцій та інших суспільних і державних потрясінь відбувається деформація як правосвідомості, так і світосприйняття, суспільних й індивідуальних цінностей та принципів взаємодії індивідів у суспільстві. За таких тяжких суспільних коливань демократичні принципи та захист основних прав та свобод людини відходять на другий план. Норми моралі поступаються місцем інстинкту самозбереження» [84]. Суб'єктами правового нігілізму можуть бути різні

соціальні групи, проте його прояви стають особливо небезпечними, коли його суб'єктами стають озброєні люди.

Статистичні дані свідчать про суттєве зростання кримінальних правопорушень серед військовослужбовців. Як повідомляла «Українська правда», за дев'ять місяців 2023 року зафіксовано 19 039 військових злочинів, порівняно з 8 488 за аналогічний період 2022 року, серед яких – значна частина випадків самовільного залишення частини (СЗЧ) (ст. 407 КК України): 10 940 випадків, з яких 1 314 – повідомлення про підозру; дезертирство (ст. 408 КК України) – 4 638 фактів; непокора (ст. 402 КК України) – 1 273 випадки. Зокрема, за даними Верховного Суду, у 2023 році було засуджено 5 339 військовослужбовців, що значно збільшилося – майже на 150% більше, ніж раніше [95]. У 2024 році, за звітом Судово-юридичної газети, засудження торкнулися 6 532 військових, хоча за військовими правопорушеннями деякі категорії вироків зменшилися [96]. Окремо відповідно до даних, оприлюднених DW, самовільні залишення частини (СЗЧ) стали «наймасовішим злочином» 2024 року серед військових. За період 2022–2024 років, за інформацією Офісу Генерального прокурора, було відкрито 255 000 справ щодо СЗЧ та 56,2 тис. – щодо дезертирства. Та попри зазначені масштабні порушення, не всі випадки доходять до суду. Так, за даними «Української правди», деякі повідомлення про залишення частини не реєструються у Єдиному реєстрі досудових розслідувань. Натомість зауважимо, що, за інформацією Головнокомандувача ЗС України (відкриті джерела), у 2025 році спостерігалась «позитивна тенденція»: кількість кримінальних правопорушень у війську знизилась на 43% порівняно з показниками 2024 року, що може бути ознакою роботи командування та правоохоронних структур, але такі дані необхідно оцінювати критично, враховуючи можливі проблеми звітності й недооцінювання «прихованих» випадків.

Окрім кримінальних правопорушень, правовий нігілізм проявляється й у менш криміналізованих формах – через зловживання повноваженнями посадовими особами, корупцію, відсутність дисциплінарної відповідальності

військовослужбовців. Наприклад, згідно з доповіддю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в 2024 році надходили скарги щодо несправедливого призначення персоналу в військові частини, нехтування професійною кваліфікацією (медиків переводили на інші посади), що є проявом системного ігнорування внутрішніх правил і правових стандартів.

Як свідчить дослідження Я. Павлович-Сенети, такі зсуви в ціннісній сфері часто породжують нігілістичне ставлення до права [97]; системні виклики правового виховання, оскільки у військових підрозділах відсутня або недостатня регулярна робота з правової освіти, правового виховання та правової соціалізації військовослужбовців. Командири можуть не приділяти достатньої уваги внутрішньому правовому навчанню, а відповідні структури можуть бути переорієнтовані на оперативні завдання. За таких умов правовий нігілізм підживлюється через правову невизначеність та незнання механізмів захисту прав особи.

Окремо зауважимо, що правовий нігілізм в СО України під час війни має серйозні негативні наслідки, такі, як: дисциплінарні ризики, такі як нігілістичне ставлення до наказів, статутних норм та дисциплінарних санкцій підриває довіру до командирів, створює зону безкарності, що може ослабити бойову структуру; обороноздатність, коли рівень правової відповідальності знижується, це потенційно впливає на ефективність військових підрозділів - через небажання виконувати ризиковані накази або через втрату стабільності в ланцюгах командування; психосоціальні наслідки, високий рівень нігілізму може призвести до деморалізації в збройних лавах, зростання апатії, зниження мотивації військовослужбовців та навіть небезпеки настання внутрішніх конфліктів; легітимність інституцій, якщо військовослужбовці не вірять у справедливість правових норм або не відчують, що їхні права захищено, це підриває легітимність як військових інститутів, так і державних правових механізмів загалом; ухилення від мобілізації та несвоєчасне прибуття до військових частин, що підриває кадрову спроможність ЗС України та призводить до порушення планів ведення бойових дій; самовільне залишення

частини, що є грубим порушенням військової дисципліни та безпосередньо впливає на ефективність командування і моральний стан підрозділів; невиконання наказів, що призводить до дезорганізації управління та збільшує ризик втрат особового складу у бойових умовах; корупційні прояви у вигляді використання службового становища командирами (начальниками) для особистої вигоди, що підриває довіру у військовому середовищі.

Зазначені правопорушення та санкції за їх вчинення містяться в Дисциплінарному статуті Збройних сил України [98], Кодексі України про адміністративні правопорушення [99] та Кримінальному кодексі України [100]. Зазначимо також, що в більшості військові правопорушення, визначені в КУпАП, збігаються з кримінальними правопорушеннями, що визначені в КК України; різниця тільки в санкціях залежно від їх суспільної небезпеки. Ще раз наголосимо, що прояви правового нігілізму негативно впливають на організаційну структуру ЗС України, підривають бойову готовність та моральний дух особового складу військових частин. Військові підрозділи, в яких спостерігається правовий нігілізм, демонструють знижену ефективність виконання завдань і підвищену вразливість під час бойових дій [101]

У зарубіжній практиці, наприклад у країнах НАТО, правовому нігілізму у військових колективах запобігають за допомогою комплексної правової та психологічної підготовки бійців, превентивного контролю дисципліни серед військовослужбовців та підвищення рівня їхньої правової освіти. Зазначене вище підтверджує необхідність інтеграції адміністративно-правових інструментів з метою запобігання подібним явищам в Україні.

Висновки до розділу 1

Проведений у межах першого розділу дисертації теоретико-правовий аналіз дав можливість комплексно охарактеризувати правовий нігілізм як багатовимірне філософське, соціальне та правове явище, що особливо актуальне в умовах трансформації українського суспільства та функціонування держави в режимі воєнного стану. Вихідною позицією стало те, що правовий нігілізм має тривалу інтелектуальну та доктринальну історію, оскільки у філософському вимірі він постає як форма заперечення чи недооцінки права та його регулятивних можливостей. У межах правової теорії правовий нігілізм по-різному був інтерпретований – від індивідуальної деформації правосвідомості особи до системної кризи правового порядку в державі. Водночас сучасний етап розвитку України зумовлює необхідність його поглибленого осмислення, беручи до уваги масштабні суспільні зміни, високий рівень правових викликів та безпрецедентні умови воєнної агресії.

У підрозділі 1.1. було обґрунтовано, що правовий порядок як фундаментальна функція демократичної правової держави спирається на належний рівень правосвідомості, правової культури, довіри до інститутів влади та ефективність юридичних механізмів. Правовий нігілізм як деформуючий чинник цих елементів, є також і деструктивним чинником, який руйнує ціннісні основи демократичного правопорядку в суспільстві, сприяє девіантній поведінці особистості, знижує рівень соціальної стабільності та ускладнює імплементацію реформ в середині країни. Його філософські витоки свідчать, що ніколи заперечення права не є лише індивідуальною проблемою – воно завжди відображає дисфункції соціально-політичної системи, рівень зрілості правової культури та ступінь ефективності державного управління.

У підрозділі 1.2. визначено ключові причини виникнення правового нігілізму, серед яких: історична спадковість правового цинізму та недовіри до державних інститутів; неузгодженість законодавства; низька якість нормотворчості в праві; недостатній рівень правової освіти громадян; тривала

корупційність окремих сфер публічного управління; низька ефективність правозастосування та нерівність осіб перед законом, що формує в суспільстві переконання у вибірковості правосуддя. Особливої уваги заслуговує те, що окреслені вище причини набувають якісно нового змісту в умовах воєнного стану української держави, коли суспільні відносини ускладнюються підвищеною динамікою нормативного регулювання, обмеженням окремих конституційних прав людей, посиленою роллю держави та її військово-адміністративних структур. За таких умов прояви правового нігілізму можуть виявлятися як у побутовій сфері, зокрема невиконання вимог оборонного законодавства та недооцінка правових режимів, пов'язаних із безпекою; так і в сфері публічної влади - зокрема, у виді формального ставлення до правових приписів, ігнорування процедур або застосування права з перевищенням службових повноважень.

Разом із тим у межах аналізу підрозділу 1.2. доведено, що подолання правового нігілізму можливе лише за умови послідовного поєднання методів правового регулювання, серед яких: удосконалення законодавчої техніки права; гармонізація норм; консолідація правозастосовної практики; розвиток правової освіти громадян; формування довіри у населення до державних інституцій; встановлення невідворотності юридичної відповідальності за правопорушення та підвищення ролі держави як гаранта справедливості й законності чинних вимог. У воєнний період держава має першочергово забезпечити баланс між безпековими потребами індивіда та дотриманням верховенства права.

У підрозділі 1.3. було сформульовано та науково обґрунтовано поняття «правовий нігілізм в Силах оборони України», яке у межах цієї дисертації тлумачиться як сукупність деформацій правосвідомості, недотримання вимог військового законодавства, свідомого чи несвідомого ігнорування правових норм, процедур і статутних правил військовослужбовців, що виникають під впливом екстремальних умов служби, недосконалості системи військового управління, прогалин правового регулювання, а також особистісних, психологічних і організаційних чинників, що впливають на поведінку

військовослужбовців. Доведено, що правовий нігілізм у СО України проявляється, зокрема: порушенням дисципліни; недотриманням статутних вимог військовослужбовцями; знеціненням ролі командування; формальною або вибірковою реалізацією нормативних приписів; зловживання службовим становищем керівниками (начальниками); недовіра до системи військового правосуддя. Всі зазначені процеси зумовлені як об'єктивними (екстремальний характер служби, бойові дії, стресові чинники, нормативна невизначеність), так і суб'єктивними факторами (рівень правової культури, виховання, психологічна стійкість, професійність командного складу).

Актуальність проблеми правового нігілізму суттєво зросла в умовах збройної агресії РФ на нашій території та введення в Україні правового режиму воєнного стану. З одного боку, війна об'єктивно зумовлює посилення ролі державної влади, жорсткість управлінських рішень, підвищення вимогливості до виконання правових норм і військової дисципліни, що повністю відповідає інтересам національної безпеки; з другого, збройний конфлікт створює додаткові ризики для загострення правового нігілізму – через обмеження конституційних прав, появу нових підстав для довіри або недовіри до влади, руйнацію правових гарантій особи, інформаційні війни та психологічну втому суспільства. У військовому середовищі правовий нігілізм як явище набуває особливо небезпечних форм, оскільки посягає на інституційну стійкість та боєздатність держави. Порушення статутних правил взаємовідносин командир – військовослужбовець, невиконання наказів командирів, самовільне залишення частини, інші протиправні дії військовослужбовців у воєнний час становлять пряму загрозу національній обороні, життю і здоров'ю військових та цивільних осіб. Саме тому подолання правового нігілізму у ЗС України є одним із ключових чинників забезпечення національної безпеки держави, зміцнення дисципліни і морально-психологічної стійкості військових формувань.

Таким чином, у межах першого розділу сформовано цілісну теоретико-правову основу для подальшого дослідження правового нігілізму як явища і

детермінанти поведінки військовослужбовців, чинника правопорушень у ЗС України та інших силах оборони, а також перешкоди формуванню ефективної системи військового управління й зміцненню обороноздатності держави. Розроблені теоретичні положення слугують основою для аналізу дисциплінарної практики військовослужбовців, особливостей правозастосування у військовій сфері та вироблення механізмів протидії правовому нігілізму на рівні правового регулювання та системи підготовки особового складу, що буде досліджено у наступних розділах дисертації.

РОЗДІЛ 2

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ – ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

2.1. Прояви правового нігілізму у сфері мобілізаційних правовідносин та проходження військової служби: адміністративно-правова характеристика та аналіз судової практики.

Наразі в країні поряд із конкретними визначеними напрямками реформування відбуваються більш глобальні процеси, які з огляду на свою масштабність чітко не простежуються. На сьогодні спостерігається процес зміни місця та ролі держави у життєдіяльності суспільства, що висуває перед наукою адміністративного права низку нових актуальних питань, що потребують належного вирішення. Зокрема, потребують науково обґрунтованого розроблення основи кодифікації її норм за галузями та сферами державного управління. Між тим норми адміністративного права упорядковують найбільш важливі суспільні відносини у сфері управління; охороняють врегульовані нормами права суспільні відносини; усувають зі сфери управління правовідносини, що не відповідають сучасним реаліям потреби здійснення управлінського впливу держави. Разом із тим відповідно до адміністративного законодавства зростає кількість порушень публічного порядку в умовах воєнного стану на тлі спаду виробництва та підвищення безробіття, погіршення криміногенної та економічної ситуації в нашій державі, що відбувається під час так званої гібридної війни РФ проти України, породжують у громадян невпевненість, зневіру в те, що державні органи спроможні забезпечити нормальні умови для життя, праці та відпочинку [102]. Такий стан справ потребує кардинальних заходів щодо реформування як законодавчої бази, так і філософії діяльності державних органів, основою якої має стати надання якісних послуг з обслуговування населення.

Система правового регулювання військових правопорушень в Україні характеризується багаторівневим і фрагментарним підходом, що є наслідком як

історичних передумов формування нормативної бази, так і наявних концептуальних недоліків у розмежуванні правопорушень залежно від рівня їх суспільної небезпеки. Сьогодні військові правопорушення одночасно регламентуються КУпАП, КК України та Дисциплінарним статутом Збройних Сил України [98]. Така множинність джерел негативно впливає на єдність правозастосовної практики та призводить до дублювання правових норм. Доцільно проаналізувати питання, які в умовах воєнного стану набули актуальності, а саме порушення встановленого порядку мобілізації військовослужбовцями ТЦК та СП під час мобілізації та порушення військовослужбовцями встановленого порядку несення військової служби, які й до цього неабияк турбувало суспільство. Суди при розгляді даної категорії справ в основному не заглиблюються в аналіз того, які саме чинники впливають на прийняття військовослужбовцями заходів, які є проявами правового нігілізму [103].

Зазначимо, що 2024—2025 роки стали переламними у формуванні сучасної судової практики щодо спорів із ТЦК та СП [104]. В умовах повномасштабної збройної агресії та триваючої загальної мобілізації судова влада України дедалі частіше виступає арбітром у розв’язанні складних вузлів не лише суто юридичних, а й гострих соціально-етичних конфліктів. Динамічне оновлення нормативно-правової бази та специфіка воєнного стану зумовили трансформацію ролі суду, який наразі забезпечує баланс між інтересами національної безпеки та захистом основоположних прав індивіда, запобігаючи дестабілізації правопорядку. Тенденції останнього часу засвідчують стрімке зростання інтенсивності судового захисту у сфері публічно-правових та цивільних відносин. Зокрема, спостерігається суттєве збільшення обсягу адміністративних і цивільних спорів, сторонами в яких виступають громадяни та територіальні центри комплектування та соціальної підтримки. Такий стан справ вимагає від правозастосовних органів не лише формального дотримання букви закону, а й глибокого аналізу правомірності дій суб’єктів владних повноважень крізь призму принципів пропорційності та юридичної

визначеності [105]. Сучасна судова практика виробила оновлені концептуальні підходи до інтерпретації обсягу дискреційних повноважень органів ТЦК, забезпечення системи правових гарантій військовозовов'язаних та визначення допустимих меж втручання держави у сферу приватного життя особи в умовах воєнного стану [106]. Діяльність ТЦК та СП в Україні ґрунтується на положеннях Конституції України [2], Указах Президента «Про введення воєнного стану в Україні», законах України «Про військовий обов'язок і військову службу» [107], «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» [108], Закону України № 1357-IX від 30.03.2021 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку» [109], постанові КМУ № 154 від 23.02.2022 [110]. Зокрема, статті 210, 210-1, 211 КУпАП визначають повноваження керівників ТЦК розглядати справи про адміністративні правопорушення [99].

Аналіз актуальної судової практики у сфері мобілізаційних процесів та діяльності територіальних центрів комплектування і соціальної підтримки дозволяє систематизувати ключові предмети позовних вимог, серед яких домінують оскарження рішень про призов громадян, що наділені правом на відстрочку, оспорування процедурних аспектів оформлення та вручення повісток, розв'язання спорів щодо відмови у скеруванні на військово-лікарську комісію або порушення регламенту медичного огляду, а також питання, пов'язані з правомірністю внесення відомостей до військового обліку чи виключення з нього. Наведемо приклади судових справ, які розкривають позиції судів із питань, що виникають при мобілізації. Одним з таких рішень є Рішення ОАСК від 11.03.2025 у справі № 640/7021/25 [111] щодо незаконної мобілізації незахищених категорій громадян. У судовому рішенні за позовом особи, яка має статус батька трьох неповнолітніх дітей віком до шести років та була мобілізована у березні 2025 року всупереч ігноруванню органом ТЦК та СП наданих доказів спільного проживання, констатовано протиправність призову з огляду на оновлені стандарти доказування (актуальну реєстрацію

місця проживання та витяги з державних реєстрів). Даний кейс сформував важливий правовий прецедент, оскільки суд фактично легітимізував цифрові документи в застосунку «Дія» як самодостатні та повноцінні докази, що мають пріоритетне значення та не потребують додаткового дублювання у паперовій формі для підтвердження права на відстрочку [112].

У постанові Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 5 лютого 2025 року у справі № 160/2592/23 [113] сформовано принципову правову позицію щодо незворотності процедури призову під час мобілізації: суд констатував, що встановлення факту протиправності дій територіального центру комплектування при здійсненні мобілізаційних заходів не є автоматичною підставою для звільнення особи з військової служби та не забезпечує реституцію її попереднього правового статусу. Даний прецедент акцентує увагу на розмежуванні процедурних порушень на етапі призову та законодавчо визначених підстав для демобілізації, стверджуючи, що незаконність акта про мобілізацію не нівелює чинний статус військовослужбовця, набутий після зарахування до списків особового складу військової частини.

Рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 16 січня 2025 року у справі № 460/11911/24. У межах судового перегляду справи щодо призову заброньованого працівника суд констатував протиправність мобілізаційних заходів, підтвердивши юридичну силу електронного військово-облікового документа, сформованого через мобільний застосунок «Резерв+». Суд акцентував на тому, що наявність верифікованого QR-кодом витягу із зазначеної системи є належним і достатнім підтвердженням статусу заброньованої особи, що виключає можливість її призову на військову службу за мобілізацією. Попри часткове задоволення позову в частині визнання протиправним і скасування наказу про призов, суд відмовив у вимогах щодо скасування наказу про зарахування до списків особового складу військової частини та подальшого виключення з них. Правова позиція суду ґрунтується на тому, що навіть за умови встановленої дефектності процедури мобілізації,

припинення статусу військовослужбовця та звільнення зі служби можливе виключно за наявності вичерпного переліку підстав, регламентованих Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», що вкотре підкреслює складність правової реституції в умовах воєнного стану.

На основі ґрунтовного аналізу судової практики у категоріях справ, що стосуються функціонування територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, констатується стійка тенденція до виявлення та правової фіксації чисельних процедурних порушень під час реалізації мобілізаційних заходів у період дії воєнного стану. Системне ігнорування суб'єктами владних повноважень встановленого делімітованого порядку веде до формування масиву судових рішень, у яких акцентується увага на недопустимості відступу від принципів правової визначеності та належного врядування. Судові органи, виступаючи гарантом дотримання законності, дедалі частіше вказують на необхідність суворої відповідності дій посадових осіб ТЦК та СП нормам профільного законодавства, зокрема в частині забезпечення прав на відстрочку, дотримання регламенту медичного огляду та належної ідентифікації уповноважених представників. Така судова активність не лише сприяє захисту індивідуальних прав громадян, а й виступає превентивним інструментом, спрямованим на подолання правового нігілізму та впорядкування мобілізаційних процесів відповідно до конституційних засад правової держави [114]. Такі порушення, як правило, стосуються недотримання процедурних гарантій, перевищення меж наданих повноважень, ігнорування вимог нормативно-правових актів щодо оформлення та реалізації мобілізаційних рішень [115].

Виявлені під час аналізу судових рішень факти засвідчують, що зафіксовані порушення не мають характеру поодиноких технічних прорахунків чи випадкових помилок, а натомість репрезентують глибинну деформацію правосвідомості окремих посадових осіб та системне нівелювання регулятивної спроможності права. У таких діях чітко простежуються ознаки правового нігілізму, що матеріалізується через селективне або суто формальне ставлення

уповноважених суб'єктів до імперативних приписів законодавства, а також через небезпечну підміну встановлених правових процедур міркуваннями адміністративної доцільності. Така практика є категоріально неприпустимою в умовах розбудови правової держави, оскільки правовий режим воєнного стану не може слугувати легітимною підставою для відходу від фундаментальних засад законності. Акцентування на пріоритеті управлінської ефективності над правовими гарантіями індивіда створює ризики руйнування інституційної довіри та девальвації ідеї верховенства права, що вимагає рішучої правової протидії та посилення відповідальності посадових осіб за дотримання встановленого процесуального порядку [116].

Попри схожість об'єктивної сторони, розрізнявальним критерієм виступає спрямованість умислу (суб'єктивна сторона): якщо при самовільному залишенні частини йдеться про тимчасову відсутність особи у місці служби, то дезертирство характеризується специфічною метою — повним та остаточним ухиленням від виконання військового обов'язку без наміру повернення до лав Збройних Сил. Таку правову позицію в постанові від 01.12.2022 р. у справі № 297/2178/21 окреслив Верховний Суд [117].

Таким чином, розмежувальними ознаками між цими складами злочинів у площині закону є часовий показник (для СЗЧ) та специфічна суб'єктивна мета — намір назавжди припинити виконання військового обов'язку (для дезертирства). Наголосимо також, що СЗЧ є найпоширенішим кримінальним правопорушенням. Слід акцентувати, що самовільне залишення військової частини (СЗЧ) наразі є найбільш масовим видом кримінального правопорушення у сфері військових злочинів. Типову фабулу такого діяння відображено у вирoku Дарницького районного суду м. Києва від 19 червня 2024 року у справі № 753/11320/24 [118]. Згідно з матеріалами справи, обвинувачена особа, керуючись особистими мотивами та маючи на меті тимчасове ухилення від виконання обов'язків військової служби, діючи умисно та без згоди командування в умовах воєнного стану, не з'явилася до місця дислокації підрозділу. У період з 2 вересня 2023 року по 18 квітня 2024 року фігурант

перебував поза межами контролю військового управління, розпоряджаючись часом на власний розсуд і не пов'язуючи свою діяльність із проходженням служби. За результатами судового розгляду суб'єкта було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, із призначенням покарання у виді 6 років позбавлення волі, що підтверджує суворість судової політики щодо порушень військової дисципліни в умовах збройної агресії.

Наслідки дезертирства в умовах безпосереднього зіткнення з противником ілюструє вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 4 жовтня 2024 року у справі № 766/10089/23 [119]. Матеріалами справи встановлено, що 24 лютого 2022 року, на початку повномасштабної збройної агресії рф на Генічеському напрямку, група військовослужбовців, маючи при собі штатну зброю, самовільно залишила місце дислокації підрозділу ДПСУ. Відмовившись від виконання наказів командування, особи зникли у невідомому напрямку, припинивши будь-який зв'язок із частиною. Суд, кваліфікуючи дії за ч. 4 ст. 408 КК України, акцентував увагу на підвищеній суспільній небезпеці діяння, вчиненого в умовах воєнного стану та пов'язаного з умисним ухиленням від захисту державного кордону. Враховуючи факт переховування обвинуваченого від органів досудового розслідування та тяжкість вчиненого злочину, суд призначив покарання у виді 8 років позбавлення волі, підкреслюючи безкомпромісність правосуддя щодо актів дезертирства у критичні моменти оборони держави.

Доцільно навести позицію Верховного Суду, викладену в постанові від 21.08.2024 у справі № 126/1813/23 [120]. Колегія суддів Верховного Суду підтвердила законність ухвали апеляційної інстанції, відхиливши касаційну скаргу сторони обвинувачення та вказавши на правомірність застосування до засудженого положень ст. 75 КК України. Суд виходив із фундаментального принципу дії закону в часі, констатувавши, що на момент вчинення інкримінованого діяння попередня редакція зазначеної норми не містила імперативної заборони щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням за правопорушення, передбачені ч. 5 ст. 407 КК України. Таким

чином, з огляду на конституційні гарантії щодо незворотності дії кримінального закону, який посилює відповідальність, суд визнав обґрунтованою можливість індивідуалізації покарання шляхом встановлення іспитового строку, оскільки на період виникнення правовідносин законодавче обмеження щодо СЗЧ ще не було імplementоване в правове поле. У постанові від 19.09.2023 у справі № 688/2893/22 [121] Верховний Суд скасував вирок суду апеляційної інстанції через дефіцит належної оцінки сукупності доказів з погляду їхньої достатності та взаємозв'язку.

Специфіку виправдувальних рішень у цій категорії справ ілюструє вирок Балаклійського районного суду Харківської області від 07.08.2024 у справі № 610/252/23 [123]. Попри інкримінування обвинуваченому складу злочину, передбаченого ч. 5 ст. 407 КК України, судова інстанція дійшла висновку про відсутність у його діях складу кримінального правопорушення. Ключовим фактором для прийняття такого рішення став успішний захист, побудований на доведенні поважності причин відсутності на службі. Сторона захисту представила суду сукупність релевантних доказів: документальне підтвердження: оригінал медичної довідки, що засвідчував незадовільний стан здоров'я обвинуваченого у критичний період, а також показання свідків та фахівців: безпосередні свідчення медичних працівників, які підтвердили факт хвороби та необхідність лікування. Суд констатував, що сторона обвинувачення не змогла спростувати представлені докази та довести умисел особи на самовільне залишення частини без поважних причин. Цей кейс демонструє можливість захисту прав військовослужбовця за умови наявності належної медичної документації, яка об'єктивно виключає протиправність поведінки.

Критично важливо акцентувати увагу на превентивному характері даної норми: передбачений механізм є виключною та одноразовою преференцією, що надається державою як кредит довіри. Законодавча конструкція ч. 5 ст. 401 КК України чітко обмежує коло суб'єктів особами, які вчинили правопорушення вперше, що унеможливорює повторне застосування процедури звільнення у разі

рецидиву самовільного залишення частини або дезертирства. Повторне вчинення аналогічних діянь призводить до неминучої активізації каральної функції права. У такому разі правопорушник втрачає право на процесуальну поблажливість, а судова система застосовує санкції за всією суворістю кримінального закону, розглядаючи попередню спробу врегулювання ситуації як обставину, що свідчить про стійку антисоціальну спрямованість особи та її небажання дотримуватися військової дисципліни. Таку позицію судів демонструють висновки у справах: № 369/10753/24 [124], № 947/28563/24 [125], № 570/4607/24 [126].

Процесуальне звільнення від відповідальності реалізується за рішенням суду на підставі клопотання обвинуваченого та письмової згоди командира, проте воно залишається факультативним правом суду, який може відмовити в задоволенні клопотання за умови відсутності достатніх обґрунтованих підстав. Наведену позицію можна простежити у справах: № 676/7070/24 [127], № 317/4683/24 [128], № 553/2176/23 [129]. Резюмуючи викладене, сучасна судова практика щодо військових правопорушень демонструє поєднання суворої каральної політики з механізмами індивідуалізації відповідальності, де остаточне рішення суду базується на комплексному аналізі обставин справи, особистості обвинуваченого та динаміки законодавчих змін.

У більшості випадків Верховний Суд підтримує рішення судів про ув'язнення, особливо з огляду на умови воєнного стану в країні та важливість захисту Вітчизни. Це свідчить про прагнення судів досягти превентивного ефекту через суворі вироки, що має стримати інших військовослужбовців від учинення подібних злочинів. Проте практика свідчить, що суворі вироки не є панацеєю і не досягають превентивного ефекту. Наприклад, за даними ДБР встановлено, що механізм звільнення від кримінального покарання, який запрацював у 2024 році, дав шанс тим, хто вчинив СЗЧ, повернутися до військової частини і продовжити службу в спрощеному порядку із поновленням грошового, продовольчого, речового та іншого забезпечення. Тож, понад 29 тисяч військових, які вперше самовільно залишили частину (СЗЧ), повернулися

до війська за вісім місяців дії спрощеного механізму повернення на службу. Військовослужбовці, які вчинили СЗЧ, за рішенням суду також можуть бути звільнені від кримінальної відповідальності [130].

Доречно навести ще одну важливу позицію Верховного Суду, зокрема [131], Апеляційна інстанція була процесуально зобов'язана представити вичерпну мотивацію того, як саме об'єктивні обставини справи дозволяють екстраполювати інститут випробувального строку на особу, що ухилилася від мобілізаційного призову, у світлі засад ст. 50 та 65 КК України під час воєнного стану. Судове рішення мало містити ретельний аналіз того, чому обрання такого заходу примусу в конкретній ситуації не спровокує негативної трансформації правосвідомості інших військовозобов'язаних, послаблюючи їхню готовність до реалізації конституційної повинності.

З метою ілюстрації тенденцій правозастосовної практики доцільно звернутися до офіційних статистичних даних Державної судової адміністрації України станом на 2023 рік. Відповідно до оприлюднених показників, за самовільне залишення військової частини або місця служби (СЗЧ) у 2023 році було засуджено 1 577 військовослужбовців, серед яких 30 становили жінки. Зазначене правопорушення є домінуючим у структурі військової злочинності, оскільки охоплює 61 % від загальної кількості осіб, засуджених за кримінальні правопорушення у сфері військової служби. Водночас за втрату військового майна засуджено 37 осіб, що актуалізує питання щодо характеру такого майна та ступеня його значущості для обороноздатності держави як підстави для кримінально-правового реагування. За порушення правил поведінки зі зброєю засуджено 35 осіб, за дезертирство — 113, а за ухилення від військової служби шляхом самокалічення — 32 особи. Узагальнені статистичні показники свідчать про істотне зростання кількості засуджених за військові кримінальні правопорушення у 2023 році порівняно з 2022 роком: 2 585 осіб проти 1 490 відповідно. При цьому йдеться виключно про вирoki, які набрали законної сили, що додатково підкреслює репрезентативність наведених даних для оцінки реального стану військової злочинності.

Таким чином, у системі юридичної відповідальності військовослужбовців пріоритетною за вчинення адміністративних правопорушень є саме дисциплінарна, а не адміністративна відповідальність. У разі вчинення військовослужбовцем діяння, передбаченого нормами Кодексу України про адміністративні правопорушення, притягнення до відповідальності, як правило, здійснюється командиром у межах дисциплінарного провадження без складання адміністративного протоколу у його класичному процесуальному розумінні. Водночас із цього підходу існують винятки, які прямо встановлені положеннями КУпАП, що зумовлює можливість застосування загального адміністративно-деліктного порядку у визначених законом випадках [133].

Перелік адміністративних правопорушень, за вчинення яких військовослужбовці підлягають відповідальності на загальних підставах у порядку, визначеному Кодексом України про адміністративні правопорушення, має вичерпний характер. Зазначені правопорушення системно диференціюються на дві групи — загальні та спеціальні, що відображає як універсальні підстави адміністративної відповідальності, так і особливості правового статусу військовослужбовців [134]. Спільною ознакою зазначених правопорушень є те, що у разі їх вчинення до військовослужбовців не застосовуються положення Дисциплінарного статуту, а реалізується загальний адміністративно-деліктний порядок, передбачений Кодексом України про адміністративні правопорушення. Водночас нормативна конструкція не є цілком однорідною: у низці випадків законодавець, навіть у межах регулювання КУпАП, передбачає відсилання до дисциплінарної відповідальності за відповідним Статутом. Це свідчить про існування змішаної моделі правового регулювання, у якій поєднуються елементи адміністративної та дисциплінарної юрисдикції. Зокрема, «до спеціальних адміністративних правопорушень належать військові адміністративні правопорушення, передбачені главою 13-Б КУпАП: відмова від виконання законних вимог командира (начальника), ст. 172-10; самовільне залишення військової частини або місця служби, ст. 172-11; необережне знищення або пошкодження військового майна, ст. 172-12;

зловживання військовою службовою особою владою або службовим становище, ст. 172-13; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, ст. 172-14; недбале ставлення до військової служби, ст. 172-15; бездіяльність військової влади, ст. 172-16; порушення правил несення бойового чергування, ст. 172-17; порушення правил несення прикордонної служби, ст. 172-18; порушення правил поведження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, ст. 172-19; розпивання алкогольних, слабоалкогольних напоїв або вживання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів, ст. 172-20».

Військовослужбовці несуть адміністративну відповідальність в загальному порядку відповідно до глави 13-Б цього Кодексу за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 15 КУпАП) [135]. Водночас доцільно виокремити три ключові особливості притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності у зазначеному порядку. *По-перше*, санкційна модель є обмеженою та передбачає застосування виключно таких видів адміністративних стягнень, як штраф і арешт з утриманням на гауптвахті. *По-друге*, процесуальна компетенція щодо складання протоколів про адміністративні правопорушення чітко регламентована та належить вичерпному колу суб'єктів, а саме: командирам (начальникам) військових частин, установ і закладів; командирам підрозділів, уповноваженим на це відповідними командирами (начальниками); органам управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України (за винятком посадових осіб військової інспекції безпеки дорожнього руху, які не наділені такими повноваженнями); а також прокурору. *По-третє*, розгляд відповідних справ віднесено до виключної юрисдикції районних місцевих судів і здійснюється у скорочені строки — протягом однієї доби, що свідчить про підвищену оперативність адміністративного провадження у цій категорії справ.

Порядок складання протоколів за військовими адміністративними правопорушеннями та оформлення справи регламентується Інструкцією зі

складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення, затвердженою наказом Міністерства оборони України від 23.10.2021 № 329 [136]. А от збирання, узагальнення, аналіз та облік інформації про військові адміністративні правопорушення здійснюється відповідно до вимог Інструкції № 604 [137]. Протокол про правопорушення, що передбачені статтями 172-10 — 172-20 КУпАП, складається: командиром (начальником) військової частини або уповноваженим ним командиром підрозділу у разі виявлення ним безпосередньо факту вчинення підлеглим військовослужбовцем військового адміністративного правопорушення або отримання інформації про вчинення такого правопорушення від інших осіб; уповноваженою посадовою особою органу військового управління, органу управління Служби правопорядку, органу управління ДССТ у разі виявлення нею безпосередньо факту вчинення військовослужбовцем військового адміністративного правопорушення або отримання інформації про вчинення такого правопорушення від інших осіб.

Концептуальний підхід до чинної системи юридичної відповідальності військовослужбовців вбачається надмірно обтяженим та таким, що не повною мірою корелює з європейськими стандартами правового регулювання у військовій сфері. У контексті реформування національного законодавства, імплементація інноваційної моделі відповідальності за військові делікти має базуватися на таких стратегічних засадах: оптимізація меж криміналізації діянь, тобто чітке розмежування сфери застосування Кримінального кодексу України шляхом декриміналізації малозначних проступків та зосередження уваги виключно на суспільно небезпечних діяннях, що безпосередньо посягають на обороноздатність держави, життя чи здоров'я особового складу; консолідація військово-адміністративного законодавства з метою перенесення масиву складів адміністративних правопорушень із загального КУпАП до спеціального нормативного акту — Дисциплінарного статуту ЗС України. Це дозволить створити цілісну систему дисциплінарної юрисдикції, адаптовану до специфіки військової служби; диференціація та індивідуалізація юридичної

відповідальності, тобто розробка ієрархічної системи стягнень, що відповідатиме тяжкості вчиненого проступку. Пропонується розмежувати повноваження щодо накладення стягнень: командирські (позасудові): від превентивних заходів (зауваження, догана) до майнових обмежень (депреміювання); судові: заходи підвищеного ступеня суворості (обмеження волі, службові обмеження тощо), застосування яких потребує належного процесуального контролю та судового рішення; усунення нормативної дубльованості: гармонізація загального та спеціального законодавства задля ліквідації правових колізій та забезпечення принципу правової визначеності (legal certainty).

Практична реалізація запропонованої концепції сприятиме елімінації застарілих адміністративно-каральних інститутів, що трансформує систему дисциплінарного впливу в дієвий інструмент підтримання правопорядку. Системна парадигма переходу від адміністративної до дисциплінарної моделі відповідальності у мілітарній сфері забезпечить оптимізацію кадрових, процесуальних та судових ресурсів, нівелюючи ризики правової невизначеності. Водночас такий підхід спрямований на зміцнення принципу верховенства права в оборонному секторі, оскільки він ґрунтується на розумінні природи військового правопорушення як делікту, вчиненого спеціальним суб'єктом. Ключовим об'єктом посягання у такому разі є встановлений порядок несення військової служби, що за своєю сутністю становить фундамент військової дисципліни. Отже, зосередження юрисдикційних повноважень у межах дисциплінарного законодавства дозволить створити цілісну та логічно завершену систему правового регулювання поведінки особового складу, яка відповідає сучасним викликам та міжнародним стандартам. У контексті реформування національної системи військової юстиції визначальне значення має імплементація положень Рекомендації Рес (2006)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про правовий статус членів збройних сил» [138]. Цей міжнародний акт закладає підвалини концепції «громадянина в однострої», акцентуючи увагу на

тому, що військові дисциплінарні процедури мають бути чітко відокремлені від кримінального судочинства та базуватися на принципах правової визначеності й справедливості. Зокрема, положення Розділу XIII Рекомендації встановлюють жорстку вимогу щодо судового контролю над будь-якими санкціями, що пов'язані з обмеженням свободи, що безпосередньо корелює з ідеєю трансформації адміністративних стягнень у диференційовану систему дисциплінарної відповідальності.

Підсумовуючи викладене, вбачається доцільним ініціювати процес поступової деконструкції або фундаментальної рекодифікації Кодексу України про адміністративні правопорушення в частині, що стосується військової сфери. Це передбачає виокремлення складів військових адміністративних проступків із загального масиву деліктного законодавства та їхню повну інтеграцію до структури Дисциплінарного статуту Збройних Сил України. Подібна консолідація правових норм дозволить створити моністичну систему юридичної відповідальності військовослужбовців, що відповідатиме актуальним запитам військової юстиції. Запровадження запропонованої моделі цілком корелює із сучасною парадигмою правового забезпечення обороноздатності держави та виступає стратегічним чинником зміцнення військової дисципліни. В умовах відсічі збройній агресії РФ проти України оптимізація механізмів дисциплінарного впливу набуває особливої ваги, оскільки забезпечує оперативність, чіткість та високу ефективність правового регулювання службових відносин у секторі безпеки й оборони.

Дослідження специфіки дисциплінарних відносин у державному управлінні спрямоване на пошук оптимального балансу між інститутами громадянського суспільства та механізмами демократичної правової держави у сфері забезпечення публічного порядку в Україні. Автор обґрунтовує теоретичну необхідність — екстрапольовану з фундаментальних постулатів права — щодо виокремлення із загального масиву адміністративного законодавства автономного масиву норм, що регулюють суспільний (публічний) порядок. У межах даного підходу акцентується на доцільності

формування самостійного інституту дисциплінарної відповідальності за порушення зазначених норм. Така диференціація дозволить більш чітко розмежувати сфери правового регулювання та забезпечити прецизійність (точність) юридичного впливу, спрямованого на підтримання стабільності правопорядку та захист інтересів як суспільства, так і держави в цілому. Питання забезпечення державної дисципліни були предметом окремих наукових праць В. Авер'янова [139], О. Андрійко [140], Ю. Битяка та В. Гаращука [141] та інших науковців. Проте, беручи уваги складність досліджуваного напрямку, окреслене вище питання на сьогодні також залишається актуальним.

У науковому дискурсі питання державної дисципліни традиційно розглядаються крізь призму категорії законності, яка тривалий час домінувала як об'єкт досліджень. Аналіз наукової літератури свідчить про певну диспропорцію: теоретичній розробці проблем дисципліни приділялося значно менше уваги, а кількість монографічних праць, присвячених цій тематиці, є обмеженою. Крім того, у доктрині адміністративного права відсутня єдність поглядів щодо ролі та функціонального призначення дисципліни в системі державного управління, що зумовлює варіативність підходів до визначення її місця в управлінських процесах. Наприклад, на думку одних вчених, «дисципліна є важливим засобом забезпечення законності, раціональності й правопорядку в державному управлінні, а через нього – і в суспільстві» [142], а другі вказують на «гіпертрофоване значення, яке відводиться державній дисципліні», і пропонують розглядати її у «вузькому розумінні як відповідний порядок, режим, стан службових відносин» [143], применшуючи цим її значення порівняно із законністю. Деякі науковці законність і дисципліну розглядають комплексно (неподільно), тобто як «основні умови існування будь-якої демократичної держави, її обов'язкові ознаки», які невід'ємні одна від одної, оскільки «законність можлива тільки за суворого дотримання дисципліни всіма фізичними та юридичними особами, а дисципліна своєю чергою обумовлена межами закону» [144], або, як «необхідні умови

утвердження демократичної, правової держави, оскільки спрямовані на забезпечення функціонування громадянського суспільства, активної ролі особи в усіх сферах суспільного життя» [145].

На підставі здійсненого герменевтичного аналізу категорії «дисципліна» обґрунтовано її двоаспектну природу, що розкривається через взаємодію статички та динаміки правового регулювання. Статичний компонент дисципліни постає як об'єктивований нормативний базис, що охоплює систему загальноновизнаних імперативів та юридично детермінованих вимог, які формують еталонну модель належної поведінки суб'єктів. Ця фундаментальна основа визначає межі дозволеного та належного, створюючи передумови для стабільності суспільних відносин та передбачуваності правового середовища. Динамічний аспект дисципліни знаходить свій вияв у активній реалізації зазначених прескрипцій через усвідомлену імплементацію індивідом установлених правил у практику соціальної взаємодії. Дисципліна в такому розумінні трансформується з формальної вимоги в дієвий механізм підтримання легітимного правопорядку, де ключовим елементом виступає суб'єктивний обов'язок учасників відносин неухильно дотримуватися встановленої архітекτονіки суспільних зв'язків.

Таким чином, дисципліна забезпечує перехід від абстрактної норми до конкретного акту правомірної поведінки. У сучасних умовах розвитку демократії взаємодія інститутів громадянського суспільства та правової держави переосмислюється крізь призму концепції соціального солідаризму та паритетної відповідальності. Зазначений підхід передбачає розбудову рівноправного партнерства, за якого реалізація юридичних обов'язків і підтримання громадського порядку сприймаються як консолідована місія. Забезпечення високого рівня дисциплінованості в такому контексті є результатом взаємних зусиль держави та суспільства, спрямованих на збереження та репродукування спільних етико-правових стандартів публічного співжиття.

У сучасних реаліях розбудови демократичної правової держави стратегічний вектор на гуманізацію правового регулювання та утвердження людиноцентризму стає неможливим без докорінного переосмислення сутнісних характеристик інститутів адміністративного проступку та адміністративної відповідальності. Цей процес потребує критичного перегляду традиційних доктринальних підходів до визначення їхнього предмета, змісту та меж застосування, оскільки застарілі механізми державного примусу часто не корелюють із цінностями громадянського суспільства. Трансформація зазначених категорій має ґрунтуватися на пріоритеті захисту прав і свобод особи, що зумовлює необхідність звуження сфери репресивного впливу держави та розширення превентивно-виховного потенціалу адміністративного права. Відтак, переосмислення меж адміністративної відповідальності виступає не лише теоретичним завданням, а й практичною передумовою для формування нової архітектури публічного правопорядку, де правопорушення розглядається крізь призму соціальної шкоди, а відповідальність — як інструмент відновлення балансу між інтересами особи, суспільства та держави [66]. Актуальність зазначеної трансформації посилюється потребою чіткого галузевого розмежування між кримінальним правом, адміністративним законодавством та нормативним масивом, що регулює публічний порядок. Така диференціація є фундаментальною для розбудови збалансованої системи правового захисту, оскільки дозволяє точніше ідентифікувати об'єкт посягання та застосувати адекватні заходи юридичного реагування, уникаючи при цьому надмірної криміналізації суспільних відносин. У цьому контексті стратегічні завдання, які вирішуються соціумом задля захисту фундаментальних відносин від злочинних зазіхань, набувають вираженого превентивно-карального характеру.

Реалізація мети правосуддя здійснюється через синергію двох векторів: ретрибутивного, що полягає у справедливому покаранні суб'єкта за вчинене суспільно небезпечне діяння, та превентивного, спрямованого на демонстрацію невідворотності відповідальності. Останній аспект відіграє критичну роль у стримуванні осіб, схильних до девіантної поведінки, тим самим забезпечуючи

стабільність правопорядку та загальну превенцію правопорушень у державі. Адміністративна відповідальність у системі юридичної відповідальності постає як виключна прерогатива суб'єктів владних повноважень, наділених управлінськими функціями у сфері державного управління. Водночас функціональне призначення дисциплінарної відповідальності зміщується в площину виховно-превентивного впливу на особу, яка вчинила малозначний делікт. Метою такого впливу є корекція поведінки правопорушника та недопущення рецидивів протиправних проявів через застосування системи стягнень, серед яких пріоритетне місце мають посідати попередження, штрафні санкції та громадські (публічні) роботи. Ключовим критерієм розмежування адміністративної та кримінальної відповідальності залишається ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння. Саме цей показник детермінує правову природу делікту та визначає адекватність застосовуваних заходів державного реагування, дозволяючи диференціювати каральний вплив залежно від тяжкості наслідків для об'єкта правової охорони [146].

З огляду на викладені постулати, вітчизняне деліктне законодавство потребує системної модернізації в межах людиноцентристської парадигми, що передбачає послідовну декриміналізацію діянь із низьким ступенем суспільної небезпеки та заміщення малоефективних репресивних санкцій, зокрема позбавлення волі, гнучкими механізмами штрафних нарахувань [147]. Реалізація цього підходу зумовлює трансформацію ролі держави від надмірного адміністративно-карального тиску до розширення правозахисної та публічно-сервісної функцій, де пріоритетом стає не лише покарання, а й забезпечення балансу інтересів особи та суспільства через сервісно-орієнтовані механізми правового регулювання [148].

Дисциплінарна відповідальність у сучасній доктрині права визначається як специфічний вид юридичної відповідальності, функціональне ядро якої становлять заходи стягнення, що накладаються уповноваженою посадовою особою за вчинення делікту (проступку) у межах певної суспільно-економічної чи службової сфери. Пріоритетним вектором такої відповідальності є її

виховно-корекційна спрямованість, що орієнтує суб'єкта на дотримання встановлених легітимних правил поведінки. З огляду на це, стратегічним завданням для забезпечення системної цілісності та ефективності законодавства є його ґрунтовна кодифікація шляхом розробки галузевих кодексів, адаптованих до специфіки конкретних сфер адміністративно-правового регулювання, зокрема медичної, соціальної, інформаційної та дорожньо-транспортної, що сприятиме впорядкуванню юрисдикційних процедур та уніфікації юридичної відповідальності. У межах зазначеної кодифікації стратегічного значення набуває імплементація антиделіктних норм, інтегрованих безпосередньо у галузеві кодекси, тоді як Адміністративний кодекс України має трансформуватися у фундаментальне джерело матеріального права. В оновленій архітектурі законодавства цей акт покликаний регламентувати компетенційні межі та операційну діяльність органів державної влади й місцевого самоврядування, консолідуючи при цьому інститут адміністративної відповідальності публічних службовців за скоєння посадових (службових) проступків. Такий підхід забезпечить чітке розмежування між спеціальними деліктами у профільних сферах та професійною відповідальністю управлінського апарату, сприяючи зміцненню правових засад функціонування владних інституцій [149].

Відповідно до критерію ступеня суспільної небезпеки вчиненого делікту, юридична відповідальність посадової особи диференціюється на дисциплінарну та кримінальну. У разі вчинення адміністративного проступку суб'єкт, наділений владно-управлінськими прерогативами у сфері публічних правовідносин, підлягає дисциплінарній відповідальності, що корелює з характером порушення службово-правової дисципліни. Натомість скоєння посадового злочину детермінує застосування заходів кримінальної відповідальності, що зумовлено високим рівнем загрози об'єкту правової охорони та тяжкістю наслідків для державного управління.

Таким чином, можна стверджувати, що державна дисципліна виступає фундаментальною детермінантою стабільності правопорядку, значення якої

розкривається через її багатоаспектний вплив на державотворчі процеси. Вона є імперативною умовою ефективного функціонування соціуму та владних інституцій, оскільки акумулюється в системі соціальних і правових норм, за допомогою яких здійснюється прецизійне регулювання суспільних відносин та досягається сталий рівень законослухняної поведінки суб'єктів права.

У зв'язку з цим доцільно запропонувати концептуальну модернізацію інституту юридичної відповідальності військовослужбовців шляхом переходу від формальної трирівневої моделі до функціональної двочленної системи відповідальності, що ґрунтується на ступені суспільної небезпеки протиправного діяння. Така система передбачає розмежування лише двох основних категорій правопорушень: військових дисциплінарних проступків та військових злочинів. У межах цієї моделі дисциплінарний проступок доцільно розглядати як шкідливе діяння, що порушує порядок проходження військової служби, правила підпорядкування, вимоги статутів та інші елементи військової дисципліни. Відповідальність за такі діяння має регулюватися виключно нормами спеціального військового законодавства – єдиного Дисциплінарного кодексу (або модернізованого Дисциплінарного статуту), а рішення про застосування стягнення має ухвалювати безпосередньо командир або відповідний дисциплінарний орган військового управління. Водночас військовий злочин необхідно розглядати як суспільно небезпечне діяння, яке створює загрозу обороноздатності держави, життю військовослужбовців або функціонуванню військової організації в цілому. Такі діяння мають кваліфікуватися виключно за нормами КК України та розглядатися в порядку кримінального судочинства.

Запропонована модель дозволяє усунути існуючу «проміжну» ланку у виді адміністративної відповідальності військовослужбовців, яка в сучасних умовах фактично втратила функціональне значення. Більшість складів правопорушень, передбачених Главою 13-Б КУпАП, за своєю правовою природою є типовими дисциплінарними проступками, оскільки безпосередньо стосуються порядку проходження служби, виконання наказів командирів,

дотримання правил несення служби або збереження військового майна. Перенесення таких складів до Дисциплінарного кодексу дасть можливість забезпечити логічну єдність правового регулювання та підвищити ефективність дисциплінарного контролю. Суттєвою перевагою запропонованого підходу є також усунення проблеми так званих дзеркальних норм, коли одне й те саме діяння одночасно описується в КУпАП і КК України з мінімальними відмінностями. Така ситуація створює правову невизначеність і потенційні ризики довільної кваліфікації діяння. У межах двочленної моделі подібні колізії буде усунуто, оскільки проступок і злочин розмежовуються не формально, а за критерієм ступеня небезпеки та наслідків [150].

Зауважимо, що додатковим аргументом на користь реформування є міжнародний досвід. У більшості держав НАТО, зокрема у США, система військової відповідальності побудована саме за дихотомічним принципом. Так, у межах американської системи військового правосуддя (Uniform Code of Military Justice) проступки розглядаються в порядку дисциплінарної влади командира (Non-Judicial Punishment), тоді як злочини розглядаються військовими трибуналами (Court-Martial). Відсутність окремого «адміністративного» рівня відповідальності дає змогу забезпечити швидкість реагування на правопорушення та зберегти чітку ієрархію військового управління.

Важливим елементом реалізації запропонованої концепції має стати трансформація чинного Дисциплінарного статуту у повноцінний Дисциплінарний кодекс Збройних Сил України. Такий Кодекс доцільно побудувати за тричастинною структурою: загальна, особлива та процесуальна частини. Загальна частина має містити основні принципи військової дисципліни, визначення дисциплінарного проступку, перелік видів стягнень та повноваження командирів. Особлива частина має включати систематизований перелік дисциплінарних проступків із чітким описом їх складів. Процесуальна частина має встановлювати порядок проведення службової перевірки,

процедуру накладення дисциплінарних стягнень на військовослужбовців і механізм їх оскарження.

Окрему увагу варто приділити гарантіям прав військовослужбовців при притягненні їх до дисциплінарної відповідальності. З метою забезпечення відповідності стандартам Європейської конвенції з прав людини доцільно передбачити можливість оперативного судового оскарження дисциплінарних стягнень, особливо у випадках застосування найсуворіших заходів впливу, таких, як арешт з утриманням на гауптвахті [151]. Реалізація запропонованої моделі також сприятиме досягненню значної процесуальної економії. Командири зможуть оперативно реагувати на дисциплінарні порушення військовослужбовців без необхідності залучення цивільних судів та інших органів, що дасть змогу зменшити бюрократичне навантаження на систему військового управління. Окрім цього, така система забезпечить більшу визначеність правового статусу військовослужбовців, оскільки вони чітко усвідомлюватимуть, що за проступок вони відповідають перед військовою дисциплінарною владою, а за злочин – перед судом [152].

Таким чином, модернізація інституту юридичної відповідальності військовослужбовців має ґрунтуватися на принципах функціональної доцільності, правової визначеності юридичних норм та ефективності військового управління. Перехід до двочленної моделі відповідальності, ліквідація військових адміністративних правопорушень у КУпАП та створення єдиного Дисциплінарного кодексу дадуть змогу сформувати цілісну і логічно узгоджену систему військового права, що відповідатиме сучасним викликам воєнного часу та міжнародним стандартам організації військової юстиції. Диференціація та систематизація юридичної відповідальності є підставою приведення системи законодавства у відповідність до аксіом теорії права (юриспруденції), що в своїй основі містять постулати римського цивільного права. Це сприятиме поліпшенню як публічного порядку зокрема, так і розвитку інститутів громадянського суспільства, демократії та утвердженню верховенства права загалом.

2.2. Службове розслідування як механізм протидії правовому нігілізму у військово-службових правовідносинах з метою зміцнення обороноздатності держави в умовах воєнного стану.

В умовах воєнного стану в Україні у зв'язку повномасштабним вторгненням на нашу територію військ РФ особливо актуальне питання ефективності службових розслідувань правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби в ЗС України, адже на практиці існує низка недоліків, таких, як надмірна орієнтація на каральну функцію, недостатнє врахування системних чинників правопорушень в Силах Оборони України, обмежена превентивна роль командирів усіх рівнів, а також ризики негативного впливу на морально-психологічний стан військовослужбовців. Аналіз проблемних аспектів здійснення службових розслідувань у ЗС України є актуальним під час дії воєнного стану в нашій країні та визначення напрямів підвищення їх превентивної ефективності для зміцнення обороноздатності держави.

Зазначимо, що чинна система службових розслідувань у ЗС України здебільшого зосереджує увагу на встановленні винних осіб і застосуванні дисциплінарних стягнень та/або покарання, що не забезпечує належного запобігання повторним правопорушенням. Також потребує удосконалення діяльності спеціальних груп із числа підготовлених військовослужбовців та фахівців із психологічного забезпечення; проведення цільової підготовки осіб, залучених до розслідувань; оптимізації строків їх проведення для повного з'ясування обставин; посилення роз'яснювальної роботи серед командирів і особового складу щодо підстав і порядку службових розслідувань [153].

Проаналізувавши теоретичні та практичні аспекти службових розслідувань у ЗС України, зазначимо, що чинна система має низький превентивний потенціал і не зосереджена на усуненні системних причин порушень військової дисципліни у військових підрозділах. Переважання каральних заходів без урахування психологічних, організаційних та соціальних чинників не гарантує сталого зниження правопорушень і може погіршувати

морально-психологічний стан військовослужбовців. Виявлені проблеми засвідчують необхідність подальших наукових досліджень, розроблення науково обґрунтованих методик виявлення системних причин правопорушень, інтеграції психологічних та соціологічних підходів у процедури службових розслідувань, аналізу ефективності адаптації міжнародних практик до національних умов. Такі дослідження сприятимуть створенню сучасної, комплексної та дієвої моделі службових розслідувань, що відповідатиме вимогам законодавства, потребам військового управління та викликам сучасної збройної боротьби.

В умовах воєнного стану, що триває в нашій країні, та значної інтенсивності бойових дій питання належної організації службових розслідувань правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби у ЗС України особливо актуальне. Ефективність зазначених процедур безпосередньо впливає не лише на стан військової дисципліни військовослужбовців, а й на морально-психологічний клімат у військових колективах, що у бойовій обстановці є вирішальним чинником виконання завдань за призначенням. Аналіз правозастосовної практики свідчить про низку системних проблем у збройних формуваннях: домінування каральної спрямованості розслідувань, недостатнє виявлення та усунення чинників, що обумовлюють вчинення правопорушень бійцями, обмежене застосування превентивних механізмів. Значної уваги також потребує питання професійної підготовленості осіб, які здійснюють службові розслідування, оскільки помилки у визначенні причин, обставин та правової кваліфікації діяння можуть призвести до порушення прав військовослужбовців та зниження довіри до дисциплінарних процедур [154]. У цьому контексті особливої актуальності набуває пошук комплексних рішень, здатних забезпечити баланс між дисциплінарною відповідальністю та превентивним впливом із урахуванням специфіки військової служби та умов особливого періоду.

Проблематику службових розслідувань правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби в ЗС України досліджували

у своїх працях такі українські науковці, як С. Петков [155], В. Бойко [156], І. Коропатнік [70], І. Копотун [157], С. Пасіка [158], М. Микитюк [158], Б. Шамрай [158]. Українські правники значну увагу приділяють проблемі правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби, вивчаючи їх причини та наслідки. Зокрема, вони зазначають, що результатами службового розслідування правопорушень має бути притягнення до справедливої та збалансованої відповідальності, а також недопущення рецидиву. Проведення подальших досліджень та пошук шляхів для забезпечення балансу між дисциплінарною відповідальністю та превентивним впливом із урахуванням специфіки військової служби та умов особливого періоду є одним із актуальних для вітчизняної науки.

В умовах нинішнього воєнного стану проведення службових розслідувань правопорушень, пов'язаних із порушенням встановленого порядку проходження військової служби, набуває особливої актуальності. Існуюча система розслідувань здебільшого зосереджена на встановленні факту правопорушення та притягненні винних осіб до дисциплінарної відповідальності. Такий підхід має низку недоліків, зокрема недооцінку системних чинників, що зумовлюють вчинення правопорушень, та обмежений превентивний потенціал дисциплінарних заходів. Спостерігається надмірна орієнтованість на покарання, що часто не враховує системних порушень, що зумовлюють вчинення правопорушень, а застосування дисциплінарних заходів щодо окремих військовослужбовців не гарантує запобігання аналогічним випадкам у майбутньому. Окрім того, процес розслідування може негативно впливати на морально-психологічний стан військовослужбовців, спричиняючи додатковий стрес, що своєю чергою може перешкоджати ефективному виконанню службових обов'язків [146].

Це особливо важливо в умовах ведення бойових дій, коли морально-психологічний стан особового складу має суттєве, а подекуди й вирішальне значення. Однією з причин є недостатня превентивна функція службових розслідувань, оскільки їх метою має бути не лише застосування

дисциплінарних заходів, а й запобігання порушенням у подальшому. Зокрема, вони мають сприяти виявленню та усуненню системних чинників, що призводять до недотримання військової дисципліни, а також запобігати вчиненню інших правопорушень [151]. Існуюча система доволі часто не враховує системні причини порушень військової дисципліни, отже покарання окремих осіб не запобігає повторенню подібних ситуацій.

Відповідно до ст. 59 Статуту внутрішньої служби ЗС України [159] на командний склад покладається імперативний обов'язок щодо превенції правопорушень і зміцнення дисциплінарного режиму шляхом системного моніторингу причин деліктної поведінки особового складу та подання об'єктивної аналітичної звітності вищому керівництву. Згідно зі ст. 84 Дисциплінарного статуту ЗС України [98] застосуванню дисциплінарної санкції щодо підлеглої особи може передувати процедура службового розслідування, спрямована на з'ясування обставин вчиненого проступку. Так, ст. 45 Дисциплінарного статуту ЗС України визначено, що у ситуаціях, коли військовослужбовець допускає порушення статутних вимог, громадського порядку або неналежно виконує службові завдання, командир має застосувати заходи виховного впливу у формі нагадування про обов'язки служби, а за умови їхньої недостатності — ініціювати процедуру накладення дисциплінарного стягнення. Згідно з п. 1 розділу IV Порядку проведення службового розслідування [160] суб'єкти, уповноважені на проведення службового розслідування, зобов'язані забезпечити всебічне з'ясування фактичних даних, що підтверджують або спростовують факт вчинення делікту, паралельно встановлюючи перелік обставин, які пом'якшують чи обтяжують міру відповідальності винної особи.

Отже, узагальнимо проблемні аспекти сучасної практики службових розслідувань у ЗС України: надмірна орієнтація на каральну функцію не сприяє усуненню глибинних причин порушень військової дисципліни військовослужбовцями; відсутність належної психологічної підтримки учасників розслідувань може негативно впливати на морально-психологічний

стан особового складу; існуючі процедурні алгоритми лише іноді передбачають цілеспрямоване виявлення та усунення системних проблем, що призвели до правопорушення; недостатній рівень підготовки осіб, які здійснюють розслідування, помилки у визначенні причин і обставин події та порушення прав військовослужбовців. Для підвищення ефективності службових розслідувань доцільно запровадити низку заходів, зокрема: встановити обґрунтовані строки їх проведення, що дасть змогу належним чином дослідити як обтяжуючі, так і пом'якшуючі обставини, а також виявити аргументовані причини вчинення правопорушення; залучити фахівців із психологічної підтримки персоналу для аналізу психоемоційного ставлення військовослужбовців до вчиненого діяння, що сприятиме розробленню рекомендацій щодо усунення чинників, що зумовлюють порушення дисципліни у військових формуваннях.

Разом із тим згідно зі ст. 59 Статуту Внутрішньої служби Збройних Сил України [161], командир зобов'язаний володіти повною оперативною інформацією щодо стану справ у довіреному підрозділі, а також систематично вивчати професійні компетенції та морально-психологічний профіль безпосередньо підпорядкованого особового складу. Відповідно до ч. 5 ст. 5 Дисциплінарного статуту ЗС України, обов'язком кожного військовослужбовця є надання активного сприяння командиру в забезпеченні стабільності правопорядку та безперервному підтриманні належного рівня військової дисципліни. Пунктом 9 Порядку проведення службового розслідування визначено, що посадові особи Збройних Сил України наділені імперативним обов'язком надавати письмові пояснення щодо обставин, які стали предметом службового розслідування, а також, за умови отримання санкції від безпосереднього керівника, забезпечувати надання відповідної документації та матеріалів у межах своєї професійної компетенції. Також пунктом 1 розділу III Порядку проведення службового розслідування встановлено, що повноваження щодо ініціювання службового розслідування належать виключно командиру (начальнику), наділеному правом видавати письмові накази та застосовувати

дисциплінарні стягнення. Це свідчить про дискреційний характер даної процедури: проведення розслідування є правом, а не імперативним обов'язком керівника, що дозволяє йому реалізовувати дисциплінарну владу безпосередньо. Водночас у правозастосовній практиці цей механізм подекуди трансформується з інструменту встановлення істини на засіб додаткового психологічного тиску на підлеглого.

Між тим у системі забезпечення військової дисципліни службове розслідування — це процедура, спрямована на з'ясування обставин учиненого військовослужбовцем дисциплінарного проступку, визначення ступеня його вини та у разі підтвердження факту правопорушення застосовувати відповідне дисциплінарне стягнення, передбачене Дисциплінарним статутом ЗС України, а також застосування превентивних заходів для недопущення порушення військової дисципліни військовослужбовцем у майбутньому. Та у разі коли діяння військовослужбовця підпадає під ознаки адміністративного правопорушення, передбаченого КУпАП, складається протокол, а стягнення накладається у порядку, визначеному КУпАП, із обов'язковою сплатою судового збору [66].

Зокрема, у КК України серед найбільш важливих статей, що регламентують військові правопорушення, зазначимо статті про самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 407), дезертирство (ст. 408) та ухилення від військової служби (ст. 409). Санкції цих статей залежать від обставин — тривалості, наявності зброї, повторності, умов воєнного стану тощо; у разі вчинення під час воєнного стану або в бойовій обстановці передбачено суворіші покарання. Разом із тим Національна асоціація адвокатів України оприлюднила відомості щодо кримінальних правопорушень за ст.ст. 407—409 КК України у 2024–2025 роках, які встановлюють відповідальність за самовільне залишення частини, дезертирство та ухилення від військової служби [162]. Асоціація наголосила на тому, що необхідно при розгляді справ про військові злочини ретельно з'ясувати ключові питання, а саме визначити, де закінчується відсутність на службі і починається дезертирство, та коли

симуляція хвороби кваліфікується як ухилення [163], оскільки, згідно з офіційною статистикою Офісу Генерального прокурора, у 2024 році зафіксовано критичне зростання кількості кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби: до ЄРДР внесено понад 125 тисяч проваджень за статтями 407 (СЗЧ) та 408 (дезертирство) КК України [164]. Це пояснюється складністю доказування таких діянь.

Загалом же динаміка свідчить про стрімке зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері військової дисципліни. Наведені у таблиці цифри підтверджують цю тенденцію та демонструють, наскільки критичним є правильне застосування норм КК України:

Таблиця 1. Динаміка кримінальних правопорушень у сфері військової дисципліни

Злочини	СЗЧ	Дезертирство	Ухилення від військової служби
2023			
Внесено в ЄРДР	16 515	7 771	221
Підозр	2 239	171	75
Передано обвинувальних актів	1 919	116	71
Вироків	2 014	176	53
2024			
Внесено в ЄРДР	66 240	23 209	256
Підозр	7 398	614	68
Передано обвинувальних актів	2 147	263	53
Вироків	1 180	224	91
I півріччя 2025			
Внесено в ЄРДР	109 906	15 310	318
Підозр	4 302	166	94
Передано обвинувальних актів	1 344	59	58
Вироків	n/a	n/a	n/a

Масштабність показників статистики 2025 року наочно демонструє глибину системної кризи у сфері правопорядку всередині війська, водночас нагадуючи про фундаментальний принцип правосуддя. Закон у демократичній державі, навіть під час війни, має залишатися інструментом захисту правопорядку, а не механізмом репресій. Відтак, кожне провадження потребує

індивідуального підходу, де суворість покарання повинна бути пропорційною реальному наміру та суспільній небезпеці вчинку, не допускаючи покарання без належних і беззаперечних на те підстав. Доцільно вказати також КУпАП, оскільки в цьому кодексі міститься спеціальна глава 13-Б «Військові адміністративні правопорушення», де перелічено правопорушення, наприклад: Самовільне залишення військової частини або місця служби (ст. 172-11), відмова від виконання законних вимог командира (ст. 172-10), самовільне залишення частини або місця служби як адміністративне правопорушення (ст. 172-11), зловживання повноваженнями (ст.172-13) тощо. Санкції цих статей передбачають штрафи та утримання на гауптвахті (слід зазначити, що збільшені штрафи/арешт у період особливого періоду).

Дисциплінарний статут ЗС України — спеціальний акт, який детально регламентує внутрішній порядок, обов'язки військовослужбовців, дисциплінарні порушення та порядок їх розгляду й притягнення до дисциплінарної відповідальності (заходи впливу - від догани до більш суворих стягнень в межах внутрішнього порядку). Статут репрезентує систему внутрішніх санкцій, що покликані забезпечити оперативність та адаптивність дисциплінарного реагування. Зокрема, практика та наукові коментарі демонструють: у більшості випадків склади, що містяться в главі 13-Б КУпАП, фактично відображають порушення дисципліни, які природно належать інституціональному регулюванню через Дисциплінарний статут. Подвійна регламентація (адміністративна та дисциплінарна) означає, що одне й те саме діяння може стати підставою й для адміністративного стягнення, й для дисциплінарного впливу, а інколи — навіть для кримінального переслідування залежно від кваліфікації й тяжкості наслідків. Такий стан підвищує ризик непослідовності у правозастосуванні й погіршує морально-психологічний клімат у військових підрозділах. Науково-практичні коментарі до глави 13-Б зауважують про численні проблемні питання кваліфікації норм та потребу в єдиній практиці судів щодо тлумачення зазначених статей.

Особливо гостро ці проблеми проявляються в умовах воєнного стану: підвищена мобільність, екстремальні умови, тиск на ланки управління та збільшення психологічного навантаження спричиняють зростання кількості інцидентів, що в мирний час могли б розглядатися виключно в дисциплінарному порядку, але під тиском суспільного запиту часто кваліфікуються як кримінальні. Резонансна суспільна реакція населення іноді спонукає правоохоронні органи відкривати кримінальні провадження щодо випадків, які традиційно вирішувалися б на рівні статутів.

Офіційна статистика (за даними органів, що узагальнюють відомості правоохоронних органів) і публічні звіти свідчать про значне зростання кількості кримінальних проваджень за статтями щодо самовільного залишення частини (ст. 407 КК України) та дезертирства (ст. 408 КК України) з початку повномасштабної агресії РФ на нашу територію. Так, за даними Офісу Генерального прокурора та узагальнюючих публікацій, від початку 2022 року до 2025 року було відкрито сотні тисяч проваджень за вказаними статтями (сотень тисяч — за період 2022–2025 рр.; при цьому процентне співвідношення осіб, щодо яких оголошено підозри або скеровано до суду, значно менше). Такі цифри свідчать не лише про реальне зростання зазначених вище випадків, а й про зміну практики реагування на них правоохоронцями, посилення уваги правоохоронних органів та можливе розширення підслідності для кримінального реагування. Водночас аналітика свідчить, що лише невелика частина проваджень доходить до суду або призводить до реальних кримінальних вироків, що вказує на перевантаження слідчих органів та на значну кількість справ із сумнівною доказовою базою або очевидними пом'якшуючими обставинами.

Необхідно зауважити, що в нашому суспільстві спадщина «радянщини» ще й досі існує та заважає демократичним трансформаціям в країні. Ментальність громадян пострадянського простору налічує недовіру до інститутів влади. Правовий нігілізм часто супроводжується скепсисом щодо легітимності влади, її наказів, контролю та санкцій. Як зазначають дослідники,

нігілізм підриває верховенство права, створюючи ґрунт для нестабільності. В умовах армії це може проявлятися в низькому рівні довіри підлеглих до командирів, сумнівах у справедливості дисциплінарних процедур або страху, що рішення буде свавільним. Відсутність довіри сприяє ухиленню від виконання наказів, відмові визнавати командні рішення, та підвищує ймовірність протистояння. Окремим фактором зазначимо про системну легітимність і авторитет. Військові структури покладаються не лише на юридичні норми, а й авторитет командного ланцюга та моральні традиції. Правовий нігілізм підриває саме цю систему — коли право сприймається як неповноцінне або неважливе, то навіть санкції стають менш ефективними як засіб регулювання. У наукових працях розробники теорій наголошують, що деформація правосвідомості, пов'язана з нігілізмом, може стати фундаментом для масового нехтування дисципліною.

В умовах воєнного стану врахування всіх цих факторів є дуже важливим, оскільки в цей час армія перебуває в екстремальному режимі функціонування: високий стрес, нестабільні ресурси, швидке прийняття рішень. Будь-яке порушення дисципліни може мати негайні та серйозні наслідки не лише для окремого підрозділу, а для всієї обороноздатності країни. Якщо правовий нігілізм поширений, дисциплінарний контроль слабшає, а це загрожує ефективності бойових дій. Критичну роль також становить моральний клімат у військових формуваннях. У щоденному житті військових підрозділів дисципліна — це не лише юридичні приписи, а й моральний клімат, довіра між командирами й підлеглими, готовність підкорятися навіть за жорстких умов. Правовий нігілізм руйнує цю моральну основу: коли нормативи сприймаються як другорядні, мотивація дотримуватися дисципліни слабшає, що шкодить згуртованості підрозділів.

У науковій літературі говорять про мілітарний нігілізм як явище, коли військові, маючи досвід бойових дій, демонструють не лише фізичну агресивність, а морально дистанціюються від відповідальності за дії — це безпосередньо пов'язано з нехтуванням дисциплінарними або правовими

нормами. З позиції правової культури дослідження публічного права виділяє, що декриміналізація проступків, таких як самовільне залишення частини, може бути використана як механізм повернення військовослужбовців до ладу, але водночас є ризик легітимізації нігілістичних установок, якщо дисциплінарні правила не будуть чітко впроваджені. Серед можливих шляхів удосконалення службових розслідувань у ЗС України та впровадження превентивних заходів можна виокремити: проведення роз'яснювальної роботи серед командирів щодо їхньої дискреції у виборі способу реалізації дисциплінарної влади, зокрема можливості самостійного прийняття рішення про доцільність призначення службового розслідування; організацію представниками служб психологічної підтримки персоналу інформаційних заходів серед особового складу щодо підстав, порядку та необхідності проведення службових розслідувань. Службові розслідування повинні не лише виконувати каральну функцію, а й мати превентивне значення, сприяти виявленню та усуненню системних чинників, що призводять до порушень військової дисципліни, а також запобігати вчиненню інших правопорушень. Відтак, питання недостатньої превентивної ролі службових розслідувань є важливим елементом забезпечення дисципліни у ЗС України.

Наявні вимоги керівних документів уже спрямовані на усунення причин, що призводять до порушень військової дисципліни, і не вбачається потреба додаткових змін до керівних документів в частині проведення службових розслідувань. Проте недостатній рівень підготовки (навченості) - особи, яка проводить службове розслідування, може призвести до неправильного визначення ключових моментів такого правопорушення (дійсної причини, обставин, свідків), оформлення результатів розслідування порушення, що своєю чергою може призвести до порушення прав військовослужбовця [133]. Командир наділений повноваженнями самостійно залучати підготовлених військовослужбовців та відповідних фахівців до проведення службового розслідування. Аналіз чинного законодавства свідчить, що наразі немає правового механізму, який давав би змогу проводити службове розслідування

виключно за фактом виявленого порушення без попереднього встановлення винних осіб.

Пропонуємо перенесення військових адміністративних проступків із загального КУпАП у спеціальний дисциплінарно-статутний механізм. Це дасть змогу уніфікувати підхід до порушень дисципліни, усунути дублювання та забезпечити оперативність реагування командирів із чітким контролем права на судовий перегляд. А кримінальні статті у КК України мають бути чітко кодифікаційно обмежені лише тими діями, які відповідають критеріям істотної суспільної небезпеки (наприклад, умисне доведення до тяжких наслідків, співпраця з ворогом, відчуження озброєння, організоване дезертирство з тяжкими наслідками тощо). Це зменшить кількість кримінальних проваджень, що суттєво перевантажують слідство та суди.

Удосконалення Дисциплінарного статуту з метою впровадження прозорих процедур розгляду дисциплінарних справ, чіткого переліку санкцій залежно від ступеня тяжкості проступку та можливістю судового перегляду рішень командирів у встановленому порядку, що має супроводжуватися навчально-виховними програмами щодо правової культури в армії. Запровадження механізмів превентивної соціально-правової роботи (підтримка психічного здоров'я, доступ до правової допомоги, політика повернення з тимчасових ушкоджень) — з метою зниження причин, які підштовхують військовослужбовців до СЗЧ чи ухилення від служби. Це має бути поєднано з чітким процесуальним захистом прав військовослужбовця під час розгляду інцидентів. Практичні рекомендації для таких механізмів опрацьовуються прокуратурою та громадськими організаціями [165].

Запропоновані у дослідженні напрями, зокрема такі, як удосконалення діяльності спеціалізованих груп для проведення розслідувань, підвищення рівня підготовки відповідальних осіб, посилення інформаційно-роз'яснювальної роботи, адаптація міжнародних практик — спрямовані на підвищення ефективності службових розслідувань і зміцнення військової дисципліни в умовах воєнного стану. Водночас виявлені проблемні питання

свідчать, що окреслена тема потребує подальших наукових досліджень, зокрема: розроблення науково обґрунтованих методик виявлення системних причин правопорушень; інтеграції психологічних та соціологічних підходів у процедуру службового розслідування; оцінки впливу різних моделей розслідувань на морально-психологічний клімат у підрозділах; аналізу ефективності запозичених міжнародних практик з огляду на національні особливості. Подальші дослідження у зазначеному напрямі сприятимуть формуванню сучасної, комплексної та ефективної моделі службових розслідувань, яка одночасно відповідатиме вимогам законодавства, потребам військового управління та викликам нинішньої збройної боротьби.

Сучасна практика засвідчує, що наявна багаторівнева модель регулювання військових правопорушень (КУпАП, КК України, Дисциплінарний статут) призводять до дублювання норм законодавства та правової невизначеності, що особливо небезпечно в умовах воєнного стану. З метою підвищення ефективності, справедливості та оперативного реагування доцільно провести законодавче розмежування функцій: залишити в КК України лише діяння з очевидною суспільною небезпекою та інтегрувати адміністративні військові делікти в дисциплінарно-статутну площину, доповнивши Дисциплінарний статут чіткими гарантіями процесуального захисту. Запропонований підхід дасть можливість уникнути надмірної криміналізації дисциплінарних проступків, зменшить навантаження на правоохоронну систему і сприятиме формуванню більш збалансованої правової політики у секторі оборони.

2.3. Трансформація військових дисциплінарних правопорушень в умовах воєнного стану та невідворотність юридичної відповідальності як чинники подолання правового нігілізму.

У контексті повномасштабного збройного конфлікту, що триває на території України з 2022 року, категорія військової дисципліни та інститут військових правопорушень трансформуються у фундаментальні об'єкти наукового дискурсу, набуваючи виняткової теоретичної значущості та практичної актуальності. В умовах дії правового режиму воєнного стану стан дисциплінованості особового складу перестає бути суто внутрішньовідомчим питанням, перетворюючись на стратегічний чинник національної безпеки та безпосередній детермінант стійкості оборони держави. Потреба у забезпеченні безперервного функціонування військового організму в екстремальних умовах зумовлює необхідність поглибленого переосмислення механізмів правового регулювання. Це актуалізує питання щодо вдосконалення превентивних заходів, оптимізації процедур притягнення до відповідальності та пошуку балансу між жорсткістю субординаційних вимог і дотриманням конституційних гарантій прав військовослужбовців. Таким чином, розробка дієвої моделі підтримання військового правопорядку постає критичною передумовою збереження боєздатності військ та ефективної відсічі збройній агресії. Відповідно до ст. 65 Конституції України: «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [2]. Сумлінне несення служби та дотримання військової дисципліни є невід'ємною складовою забезпечення обороноздатності держави [98].

На превеликий жаль, у сучасних Збройних Силах України констатуються системні виклики у сфері дотримання військової дисципліни, найбільш рельєфним проявом яких є самовільне залишення військової частини (СЗЧ) — явище, що набуло критичної гостроти в умовах повномасштабного воєнного стану. Деструктивний вплив цього делікту посилюється кумулятивним ефектом низки чинників: недостатньою ефективністю механізмів внутрішнього

контролю, поширенням правового нігілізму серед окремих категорій особового складу, а також детермінованим атаківістичними «радянськими» підходами стилем управління з боку командної ланки. Подібна сукупність негативних факторів не лише провокує ерозію військового правопорядку, а й створює безпосередню загрозу боєздатності військових формувань, нівелюючи оперативність та результативність виконання бойових завдань. У цьому контексті подолання зазначених проявів потребує не лише посилення юридичної відповідальності, а й докорінної трансформації управлінської культури та впровадження сучасних людиноцентристських стандартів військового керівництва [166].

У межах цього дослідження доцільно акцентовано увагу на деструктивному впливі правового нігілізму на реалізацію принципу невідворотності юридичної відповідальності у військовій сфері. Виявлено ключові детермінанти, що нівелюють ефективність правового реагування на деліктну поведінку комбатантів, та обґрунтовано нагальну потребу в модернізації нормативно-організаційних механізмів притягнення до відповідальності. Автором доведено, що реформування зазначеної сфери має ґрунтуватися на принципі збалансованості між імперативними вимогами військової дисципліни, засадами соціальної справедливості та системою правових гарантій захисту прав військовослужбовців. Зважаючи на масштабність та складність правової кваліфікації самовільного залишення частин, актуалізується потреба у науковому обґрунтуванні механізмів декриміналізації окремих складів цього правопорушення як інструменту нівелювання правового нігілізму в армійському середовищі. Питання відповідальності за СЗЧ крізь призму деформації правосвідомості військовослужбовців становлять предмет прискіпливої уваги низки провідних українських правознавців, чиї напрацювання формують теоретичне підґрунтя для оптимізації деліктного законодавства в умовах воєнного стану, такі, як І. Коропатник [102], С. Пасіка [167] та С. Петков [133], які вивчали особливості дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців,

функціонування дисциплінарного статуту, а також динаміку правового регулювання у період воєнного стану. Теоретично-правові думки таких науковців, як І. Копотун [150], О. Джус [151], М. Микитюк [168], зокрема у сферах кримінального процесуального регулювання та розбудови інституту військової юстиції в умовах воєнного стану, слугують концептуальним базисом для аналізу деструктивних явищ у лавах Збройних Сил України. Особливої ваги набуває наукова позиція щодо шкідливості правового нігілізму в армійському середовищі, оскільки нехтування нормами права безпосередньо корелює зі зниженням рівня обороноздатності держави та підризом міцності військової організації. У контексті трансформації правосвідомості військовослужбовців критичним залишається питання подолання атаківістичних проявів «радянщини», які й досі подекуди фіксуються в управлінській діяльності командного складу. Такі прояви не лише руйнують інституційну довіру між підлеглими та командирами, а й формують стійке негативне підґрунтя для вчинення дисциплінарних правопорушень. Відсутність ціннісного орієнтиру на повагу до прав людини у військовій сфері створює передумови для девіантної поведінки, що в умовах тривалої збройної агресії набуває загрозливих масштабів.

Особливої актуальності в умовах зростаючої кількості випадків самовільного залишення частин (СЗЧ) набуває питання диференціації відповідальності та пошуку альтернативних шляхів стабілізації військової дисципліни. Попри наявні напрацювання щодо правового регулювання мобілізації та військового обліку, комплексне наукове осмислення ідеї декриміналізації окремих складів військових правопорушень залишається недостатньо опрацьованим. Зокрема, потребує глибокого вивчення концепція декриміналізації як форми соціально-правового компромісу, що дозволила б через інструменти адміністративного та дисциплінарного впливу ефективніше коригувати поведінку військовослужбовців, забезпечуючи при цьому збереження кадрового потенціалу Сил оборони. Таким чином, розгляд дисциплінарної відповідальності через призму гуманізації та раціоналізації

кримінального законодавства є необхідним кроком для модернізації військової юстиції. Подальший науковий пошук має бути спрямований на розробку цілісної доктрини, де декриміналізація певних діянь розглядатиметься не як послаблення державного примусу, а як стратегічний засіб зміцнення правопорядку через відновлення справедливості та довіри у військових колективах. Важливим показником є визначення доцільності та правової обґрунтованості декриміналізації діянь, які в умовах мирного часу кваліфікувалися б як адміністративні [99] та кримінальні [100] правопорушення, проте в умовах воєнного стану набувають специфіки, що обумовлює доцільність їх правового перегляду та здійснення ґрунтовного аналізу законодавчих норм, які регулюють проходження військової служби в умовах воєнного стану [69]. При цьому, особливу увагу слід приділити аналізу позитивних і негативних зобов'язань держави в контексті реалізації принципу верховенства права та збереження військової дисципліни [169].

Для реалізації мети роботи доцільно звернути увагу на певні чинники, що детермінують правопорядок у Збройних Силах України [170]. По-перше, науковий пошук орієнтований на ідентифікацію та класифікацію форм правового нігілізму, що проявляється в діяльності як рядового, так і командного складу, з окремим акцентом на деструктивній ролі застарілих радянських управлінських парадигм. Дослідження цих «атавізмів» дозволяє розкрити глибинні причини ерозії військової дисципліни та недовіри до правових інститутів усередині армійського середовища. По-друге, завданням дослідження є розробка доктринального обґрунтування декриміналізації не як акту поблажливості, а як цілеспрямованого механізму підвищення правової культури та свідомого дотримання норм права. У цьому контексті особлива увага приділяється пошуку шляхів узгодження суворого адміністративно-правового примусу із системою соціальних гарантій. Це дозволяє вибудувати модель правового регулювання, яка б забезпечувала баланс між необхідністю обмеження прав військовослужбовців у період дії воєнного стану та обов'язком держави щодо їхнього правового і соціального захисту [77].

Між тим Трактування дисциплінарних проступків військовослужбовців крізь призму правового нігілізму дає змогу ідентифікувати їх не просто як поодинокі порушення статутів, а як наслідок стійкої деформації правосвідомості, що полягає у свідомому запереченні регулятивної ролі права та ігноруванні принципів законності. У межах військового колективу цей феномен постає як специфічний стан соціально-правової зневіри, де відсутність прямого злочинного умислу поєднується з нівелюванням цінності правових традицій, що в результаті руйнує легітимність юридичних норм у свідомості особи та створює сприятливий ґрунт для вчинення правопорушень [171].

У науковому дискурсі правовий нігілізм постає як специфічна ідеологічна течія та форма суспільної думки, що набуває особливої гостроти під час системних державних криз, коли інституційна довіра до правових приписів стрімко згасає. Це явище характеризується не просто пасивним запереченням нормативних установлень, а відсутністю будь-якої конструктивної альтернативи існуючому порядку, що спричиняє стагнацію правового прогресу, девальвацію авторитету юстиції та поширення релятивістських підходів до виконання закону.

Отже, правовий нігілізм слід інтерпретувати як деструктивний соціально-психологічний феномен, що радикально деформує правосвідомість особистості та руйнує фундамент національної правової культури. У реаліях воєнного стану, коли стабільність правової держави перебуває під постійним тиском, подібні прояви стають критичним фактором дестабілізації правопорядку, що вимагає невідкладного вироблення ефективної державної стратегії для їх подолання та зміцнення засад правового виховання. Зазначимо, що об'єктом кримінального правопорушення згідно зі ст. 407 «Самовільне залишення військової частини або місця служби» КК України [100] є «порядок проходження військової служби військовослужбовцем строкової служби». З позицій доктринального аналізу об'єктивна сторона досліджуваного діяння виражається у формі дії або бездіяльності та охоплює дві самостійні конструкції складів кримінальних правопорушень [172]: перша форма передбачає активну

протиправну поведінку, що полягає у фактичному самовільному залишенні військовослужбовцем території військової частини або визначеного місця несення служби; друга форма реалізується через протиправну бездіяльність, а саме — вчасне нез'явлення особи до місця служби без об'єктивних поважних причин. Проаналізований склад правопорушення деталізує перелік ситуацій, коли протиправна поведінка суб'єкта проявляється через нехтування обов'язком вчасно з'явитися до місця дислокації. Це стосується випадків завершення термінів перебування поза частиною на легітимних підставах: після регламентованого звільнення, у разі кадрових ротацій (призначення чи переведення), а також після закінчення строку відпустки, лікування або виконання службового завдання у відрядженні.

Чітка фіксація часових рамок є критично важливою для правової кваліфікації діянь військовослужбовця. Будь-яке перебування поза межами частини, не зумовлене наказом або службовою необхідністю, автоматично виводить суб'єкта з правового поля виконання обов'язків. Це створює юридичне підґрунтя для розмежування законної поведінки та дисциплінарних проступків, оскільки порушення територіальних чи часових меж несення служби без санкції керівництва є прямим посяганням на встановлений порядок військового управління [173].

Виконання військових обов'язків охоплює і перебування поза локацією підрозділу, якщо це продиктовано розпорядженням керівництва або специфікою службових завдань. Відповідно, самовільним залишенням частини (СЗЧ) вважається будь-який несанкціонований вихід за межі місця служби, здійснений без згоди компетентного командира. Водночас відсутність військовослужбовця на території частини є правомірною, якщо вона ґрунтується на законних підставах: виконанні бойового розпорядження, перебуванні у відпустці, відрядженні, на лікуванні чи навчанні, а також під час ротаційних заходів. Ключовою умовою легітимності такої відсутності є наявність відповідного наказу начальника та належне документальне оформлення згідно з вимогами чинного законодавства [174].

Місцем проходження служби військовослужбовця є військова частина, в якій він проходить військову службу, у зв'язку з чим поняття «військова частина» та «місце служби» зазвичай збігаються. У разі коли зазначені поняття не є тотожними, під місцем служби слід розуміти будь-яке інше місце, де військовослужбовець зобов'язаний упродовж певного часу виконувати службові обов'язки або перебувати на підставі наказу чи дозволу відповідного командира (начальника) [116]. До таких місць, зокрема, належать об'єкти виконання службових завдань або господарських робіт поза межами розташування військової частини, місця проведення навчальних занять, культурно-масових заходів, а також маршрути пересування у складі військових формувань (ешелонів, поїздів, колон тощо). У службовому відрядженні маршрут руху та місце перебування військовослужбовця підлягають обов'язковому зазначенню у посвідченні про відрядження [72].

Водночас для наявності складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, необхідною умовою є самовільний характер залишення військової частини або місця проходження служби, тобто його здійснення без відповідного дозволу уповноваженого начальника. Вибуття військовослужбовця з місця служби не визнається самовільним у разі якщо воно відбулося на підставі наданого дозволу, навіть за умови відсутності у посадової особи належних повноважень на його надання. Зокрема, до таких випадків може бути віднесена ситуація, коли командир взводу надає військовослужбовцю дозвіл на залишення частини, не будучи уповноваженим на прийняття відповідного рішення [175].

Несвоєчасна поява військовослужбовця на місці проходження служби виражається в тому, що після законного вибуття з військової частини або з місця несення служби та за реальних можливостей для повернення у встановлений строк особа без поважних причин не прибуває вчасно до частини та продовжує перебувати поза її межами понад визначений період. За такої ситуації ухилення від виконання обов'язків військової служби здійснюється у формі бездіяльності. Водночас у разі несвоєчасного прибуття

військовослужбовця до місця служби з об'єктивно обґрунтованих і поважних причин таке запізнення не підлягає кваліфікації як військове кримінальне правопорушення [159].

До переліку поважних причин, що виправдовують несвоєчасну явку військовослужбовця до місця служби, відносять об'єктивні перешкоди, які виникли всупереч його волі. Зокрема, йдеться про непереборну силу (стихійне лихо), затримання правоохоронними чи іншими державними органами, непередбачувані збої у функціонуванні транспортної інфраструктури, а також інші форс-мажорні обставини, що унеможливають дотримання встановлених часових меж. Кваліфікація таких чинників як «поважних» потребує індивідуального підходу в кожній окремій ситуації. Наявність або відсутність вини військовослужбовця встановлюється шляхом ретельного аналізу фактичних даних та їхньої відповідної правової інтерпретації, що дозволяє відмежувати об'єктивні перешкоди від суб'єктивного ухилення від виконання обов'язків [134].

У контексті кримінально-правової кваліфікації часові межі триваючого правопорушення визначаються моментом його фактичного початку та припинення: для самовільного залишення частини точкою відліку є час несанкціонованого виходу за її межі, тоді як для нез'явлення вчасно на службу злочинним вважається момент закінчення встановленого терміну прибуття. Фінальним етапом протиправного стану в обох випадках виступає день добровільного повернення військовослужбовця до місця дислокації або його офіційного затримання правоохоронними органами, що дозволяє чітко розмежувати період незаконного перебування особи поза розпорядженням військового командування [133].

Згідно з приміткою до ст. 402 КК України, під бойовою обстановкою слід розуміти специфічні умови ведення безпосереднього зіткнення з ворогом, що охоплюють наступальні, оборонні чи інші види маневрів із реальним застосуванням озброєння та військової техніки обома сторонами конфлікту. Часові межі такої обстановки для конкретного підрозділу чи з'єднання

визначаються моментом отримання наказу про вступ у бойові дії або ж фактичним початком вогневого контакту, і тривають до офіційного розпорядження про припинення бою чи його реального завершення. Як зазначено в Законі України «Про правовий режим воєнного стану» [69], юридична природа воєнного стану визначається як специфічний правовий режим, що активується на загальнодержавному або регіональному рівнях у відповідь на збройну агресію, загрозу суверенітету чи посягання на територіальну цілісність України. Його ключовою ознакою є делегування надзвичайних повноважень органам влади, військовим адміністраціям та командуванню для ефективної відсічі ворогу, що неминуче супроводжується санкціонованим і тимчасовим обмеженням конституційних прав суб'єктів приватного та публічного права. Такі заходи є суворо лімітованими у часі та спрямовані виключно на нейтралізацію загроз національній безпеці й відновлення цілісності держави. гідно з науковою класифікацією В. М. Бесчастного, суб'єктний склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, має чітку диференціацію залежно від кваліфікуючих ознак. Так, спеціальним суб'єктом за першою частиною статті виступають виключно військовослужбовці строкової служби, тоді як друга частина поширюється на осіб, що проходять службу за контрактом або за мобілізацією (за винятком «строковиків»). Водночас правові конструкції частин 3–5 цієї статті мають універсальний характер, визначаючи суб'єктами представників усіх без винятку категорій особового складу Збройних Сил України та інших законних військових формувань [102].

З погляду доктрини кримінального права, суб'єктивна сторона складу правопорушення, передбаченого ст. 407 КК України, має свої специфічні особливості залежно від форми вчинення діяння. Самовільне залишення військової частини (СЗЧ) завжди характеризується прямим умислом: військовослужбовець усвідомлює протиправність виходу за межі підрозділу, передбачає неминучість порушення порядку несення служби й свідомо бажає настання таких наслідків. Натомість нез'явлення вчасно на службу може мати

складнішу психологічну структуру. Воно часто вчиняється умисно (коли особа свідомо ігнорує встановлений термін прибуття), проте нерідко припускається і з необережності. У останньому випадку військовослужбовець може легковажно розраховувати на вчасний приїзд або виявити недбалість у розрахунку часу, не маючи прямого наміру порушити статутні вимоги, що, однак, не звільняє його від відповідальності за відсутності об'єктивних поважних причин.

Спільним наказом Офісу Генерального прокурора, Державного бюро розслідувань та Міністерства оборони України № 25/60/99 від 09.02.2024 «Про обмін інформацією між органами прокуратури, Державного бюро розслідувань та Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо правопорушень, вчинених військовослужбовцями, працівниками Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також проведення відповідних звірок» [176] визначено, що процесуальний алгоритм взаємодії правоохоронних органів у справах про нез'явлення на службу передбачає чітку систему взаємного інформування та звітності.

Між тим статистика правопорушень у ЗС України зафіксувала значне зростання кількості кримінальних проваджень за статтями, пов'язаними з СЗЧ, дезертирством (ст.ст. 407, 408 КК) та непокорюю (ст. 402 КК). Наприклад, лише за перше півріччя 2022 року кількість таких проваджень зросла з 1,6 тисяч (у 2021) до понад 6 тисяч, що становить понад 370%. З початку повномасштабного вторгнення за вісім місяців 2025 року було зареєстровано вже 142 711 кримінальних проваджень за статтями 407, 408 КК України, що вказує на масштаби явища [177]. Загальна кількість кримінальних правопорушень проти порядку несення військової служби суттєво збільшилася після повномасштабного вторгнення рф на територію нашої країни. Ці види злочинів стали одними з найпоширеніших. У 2022 році кількість справ за СЗЧ зросла до 6,2 тисяч, а за дезертирство – до 3,2 тисяч. Зменшення кількості проваджень за цією статтею спостерігається у 2023 році порівняно з 2022 роком, проте за ст.

402 КК України було зафіксовано 4 350 проваджень. За кримінальні правопорушення у 2023 році засуджено 5 339 військовослужбовців, що значно більше, ніж у попередні роки.

З метою вдосконалення кримінально-правового регулювання в умовах воєнного стану, розвитку державної політики у сфері протидії злочинам проти встановленого порядку несення, оптимізації цього процесу, Верховна Рада України 20.08.2024 прийняла Закон України № 3902-IX «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану» [178], яким ст. 401 КК України було доповнено частиною 5, відповідно до якої: «особа, яка під час дії воєнного стану вперше вчинила кримінальне правопорушення, передбачене статтями 407, 408 КК України, може бути звільнена від кримінальної відповідальності в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, якщо вона добровільно звернулася із клопотанням до слідчого, прокурора, суду про намір повернутися до цієї або іншої військової частини або до місця служби для продовження проходження військової служби та за наявності письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на продовження проходження такою особою військової служби».

Зазначеним Законом № 3902-IX ч. 2 ст. 286 та ч. 1 ст. 287 КПК України було доповнено нормами, за якими у разі наявності підстави для звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченої ч. 5 ст. 401 КК України, прокурор або суд повинен отримати письмову згоду командира (начальника) військової частини (установи) про можливість продовження проходження військової служби таким підозрюваним або обвинуваченим [179]. Отже, законодавець, визначаючи підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності, фактично поклав ухвалення відповідного судового рішення у залежність від волевиявлення третіх осіб, оскільки передбачив необхідність отримання письмової згоди командира (начальника) військової частини (установи) на

подальше проходження військовослужбовцем військової служби. Водночас у нормативно-правових актах не встановлено чітких критеріїв, якими мав би керуватися командир (начальник) під час прийняття рішення про надання такої згоди.

Чинний порядок документування СЗЧ регламентований Спільним наказом № 25/60/99 від 09.02.2024 передбачає громіздку систему міжвідомчої взаємодії між Офісом Генерального прокурора, ДБР та ВСП. Необхідність щомісячних звірок, письмових інформувань та розгалуженого документообігу призводить до: затримки у прийнятті рішень, що унеможливорює оперативне повернення бійця до строю; відволікання значного ресурсу офіцерського складу та правоохоронців на паперову роботу замість виконання бойових завдань [180]. Здійснюючи критичний аналіз Закону № 3902-IX з урахуванням Конституційних норм [181], варто зазначити, що особливу увагу в контексті дослідження правового нігілізму привертає запроваджена ч. 5 ст. 401 КК України можливість звільнення від відповідальності за умови добровільного повернення. Попри позитивний інтенцію законодавця, аналіз виявив системну правову колізію: законодавець де-факто делегував повноваження щодо звільнення від кримінальної відповідальності третій особі – командиру військової частини. Отримання письмової згоди командира як обов'язкова умова для прокурора або суду (згідно зі змінами до ст. 286 КПК України) створює ситуацію, де вбачається наступне. Відсутні чіткі критерії: закон не визначає, чим має керуватися командир, надаючи згоду або відмову. Нерівність перед законом: два військовослужбовці за ідентичних обставин можуть отримати різні результати (один – звільнення, другий – термін ув'язнення) залежно від суб'єктивного ставлення начальника. Корупційні ризики: дискреційні повноваження командира в такому чутливому питанні створюють підґрунтя для зловживань. Саме цей «волютаризм у законі» є найвищим проявом недосконалості законодавства, що прямо стимулює правовий нігілізм: військовослужбовець сприймає право не як об'єктивну систему правил, а як інструмент особистого рішення керівника.

Адміністративна відповідальність за СЗЧ (ст. 172-11 КУпАП) розглядається як альтернативний, менш репресивний механізм впливу на правосвідомість військовослужбовця. Проте детальний юридичний аналіз виявляє суттєві перешкоди для її ефективного застосування в умовах воєнного стану. Об'єктивна сторона правопорушення та суб'єктний склад протиправного діяння. Структура статті передбачає диференціацію за категоріями військовослужбовців (строкова служба та контрактна служба/мобілізовані) та тривалістю правопорушення. Основним засобом стягнення визначено штраф та арешт з утриманням на гауптвахті. Правова колізія полягає в тому, що класифікація правопорушення залежить не від ступеня суспільної небезпеки, як це визначено в теорії права, а від режиму, під час якого вчиняється протиправне діяння «особливий період» або «воєнний стан». Безперечно, режим має значення для класифікації правопорушення, однак у цьому випадку спостерігається ціла низка колізій. Ключова проблема міститься у диспозиції ч. 4 ст. 172-11 КУпАП, де законодавець використовує формулювання: «вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану». У науково-практичному аспекті це створює наступні негативні наслідки. Штучна криміналізація: будь-яке СЗЧ тривалістю понад три доби в умовах воєнного стану автоматично переходить у площину кримінального судочинства (ст. 407 КК України), унеможливаючи застосування адміністративного стягнення. Процесуальний колапс: відсутність можливості розв'язати проблему в адміністративному порядку змушує органи управління витратити колосальні ресурси на кримінальні провадження за діяння, які за своєю суттю (наприклад, запізнення з відпустки на 4 дні через транспортні проблеми) мають ознаки адміністративного проступку, а не тяжкого злочину.

Детермінація правового нігілізму через недосконалість ст. 172-11 КУпАП підтверджує, що існуюча редакція ст. 172-11 КУпАП є чинником правового нігілізму через певні аспекти: відсутність гнучкості санкцій – військовослужбовець, усвідомлюючи, що за мінімальне порушення термінів перебування поза частиною йому загрожує безальтернативне кримінальне

переслідування («від 5 до 10 років»), часто обирає шлях подальшого переховування, замість повернення у правове поле. Це явище описується як ефект виштовхування особи за межі правового простору. Диспропорційність правових наслідків – коли адміністративна норма (ст. 172-11) де-факто «вимикається» з початком воєнного стану, зникає перехідна ланка між дисциплінарною провиною та злочином, отже наведене нівелює виховну функцію права [182].

Встановлено, що правовий нігілізм військовослужбовців у період воєнного стану не є виключно наслідком низького рівня правової культури індивіда. Це явище постає як складна деформація правосвідомості індивіда, зумовлене системною дисфункцією законодавства, нестабільністю нормативно-правового регулювання та надмірною бюрократизацією процедур. За таких умов, як зазначає Марцеляк, військовослужбовець втрачає довіру до права як справедливого та ефективного соціального регулятора, що обумовлює формування стратегій протиправної поведінки, зокрема самовільного залишення військової частини як засобу вирішення особистих або службових конфліктів [183].

Аналіз положень статей 401, 407 КК України засвідчив, що чинна модель «повернення у правове поле» містить ознаки правового волюнтаризму. Делегування командирі дискреційних повноважень щодо надання згоди на звільнення особи від кримінальної відповідальності за відсутності чітко визначених нормативних критеріїв суперечить принципу рівності громадян перед законом і судом. Така практика формує у військовослужбовців відчуття правової невизначеності, вибіркості правозастосування та правової незахищеності, що своєю чергою посилює нігілістичні настрої в армійському середовищі [184]. Обґрунтовано, що ключовим інструментом подолання масових проявів СЗЧ, на думку С. Петкова, є часткова декриміналізація відповідних складів правопорушень шляхом внесення змін до ст. 172-11 КУпАП [66]. Заміна категоричного формулювання «крім воєнного стану» на інклюзивне «та воєнного стану» дозволить запровадити гнучку,

диференційовану систему адміністративних санкцій, орієнтовану на превенцію правопорушень та ресоціалізацію військовослужбовців, а не виключно на їх репресивне покарання [185].

Вперше у цьому дослідженні запропоновано модель «Smart-адміністративної відповідальності», що передбачає комплексну цифровізацію механізмів фіксації та реалізації санкцій. Зокрема, йдеться про автоматизацію стягнень шляхом інтеграції інформації про правопорушення з державними цифровими екосистемами («Дія», «Резерв+»), що забезпечує принцип невідворотності відповідальності через систему прогресивних штрафів. Водночас модель ґрунтується на людиноцентристському підході, орієнтованому на перехід від каральної парадигми до сервісно-підтримувальної, за якої порушник отримує реальну можливість повернення до проходження служби через територіальні центри комплектування за принципом територіальної близькості («сусідський принцип»), що суттєво знижує психологічні бар'єри та ризики повторних порушень.

Наголосимо, що декриміналізація окремих складів правопорушень та впровадження автоматизованих механізмів адміністративної відповідальності дадуть змогу вивільнити значний ресурс правоохоронної, судової та адвокатської систем. Переорієнтація діяльності слідчих, прокурорів і захисників із формального супроводження справ про СЗЧ на виконання безпосередніх завдань у сфері національної безпеки та оборони сприятиме підвищенню ефективності функціонування сектору безпеки держави. Водночас це створить передумови для зміцнення дисципліни, довіри до права та підвищення рівня правової культури у Збройних Силах України [184].

Зазначені законодавчі оновлення маркують значний прогрес у створенні правових стимулів для реінтеграції особового складу, запроваджуючи спрощений алгоритм повернення осіб, що вчинили СЗЧ. Згідно з нормами профільного закону, військовослужбовцю надається право добровільно звернутися до органів військового управління чи резервних батальйонів із заявою про готовність повернутися до виконання обов'язків. У разі позитивного

рішення протягом трьох діб (72 годин) контракт автоматично поновлює свою дію, а служба визнається безперервною. Це тягне за собою негайне відновлення всіх видів забезпечення — від грошових виплат до речового майна, а також повне повернення права на передбачені законом соціальні пільги та державні гарантії [186].

Наявність відкритого кримінального провадження не становить імперативної перешкоди для реінтеграції особи в лави збройних сил, оскільки дискреційне право щодо доцільності подальшого проходження служби покладено безпосередньо на командира військової частини. Запроваджений пільговий алгоритм поширюється на суб'єктів, які допустили самовільне залишення місця дислокації в період до 10 травня 2025 року або чий службовий статус на момент ініціації процедури було офіційно призупинено, за умови їхньої добровільної появи до 30 серпня 2025 року. Процесуальна реалізація цього механізму варіативна: вона може здійснюватися як шляхом фізичного звернення до структурних підрозділів Військової служби правопорядку ЗС України, так і через цифрову екосистему «Армія+». Використання зазначеного додатка дозволяє автоматизувати верифікацію рапорту та забезпечує логістичну оперативність під час переміщення військовослужбовця до відповідного резервного підрозділу.

Для осіб, які перебувають під слідством за фактом самовільного залишення служби, але виявили намір повернутися до виконання обов'язків, передбачено механізм звільнення від кримінальної відповідальності за умови дотримання встановленого правового алгоритму. Процедура включає отримання офіційної згоди командира та подальше ініціювання клопотання перед органами досудового слідства або судом. Процесуальну ефективність у резервних батальйонах забезпечує впроваджена практика дистанційного судочинства, що дозволяє розглядати справи в режимі онлайн.

Водночас законодавець чітко розмежовує соціально-правові наслідки періоду відсутності: час перебування поза межами служби не входить до загальної вислуги років, а нарахування грошового забезпечення та надання

державних гарантій призупиняється. Обмеження релевантні і для членів родини військовослужбовця — право на отримання соціальних пільг блокується на весь термін протиправної відсутності особи й відновлюється виключно після її офіційного повернення до строю [107].

У 2025 році Верховна Рада зробила чергову спробу врегулювати проблему СЗЧ, ухваливши у першому читанні проєкт Закону про внесення змін до КК та КПК України щодо відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби № 13260 [187]. Зазначимо, що запропонований законопроект № 13260 закриває «вікно можливостей» для СЗЧ, оскільки, на думку законодавця, попередні зміни не спрацювали. Цей документ покликаний, за твердженнями його ініціаторів, «виправити помилки попередніх законодавчих ініціатив, які, попри гучні гасла про «декриміналізацію», не лише не вирішили питання, а й, можливо, поглибили її та негативно вплинув на мобілізацію». Досліджуючи законопроект № 13260, доцільно критично проаналізувати причин недостатньої ефективності попередніх правових механізмів, а також з'ясувати, які саме юридичні, дисциплінарні та кримінально-правові ризики становили фактично небезпеку для військовослужбовці, скориставшись передбаченою законодавством спрощеною процедурою повернення до військової служби.

Аналіз порівняльної таблиці до законопроекту свідчить про намір законодавця кардинально змінити підхід до відповідальності за СЗЧ та дезертирство (статті 407, 408 КК України) [188]. Ключова пропонована зміна — виключення ч. 5 ст. 401 КК України. Саме ця норма була правовою підставою для звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовців, які вперше вчинили СЗЧ під час воєнного стану та виявили бажання повернутися на службу. Натомість законодавець пропонує внести до Прикінцевих та перехідних положень КК України тимчасовий механізм (п. 24), який матиме зворотну дію в часі та поширюватиметься лише на правопорушення, вчинені до набрання чинності новим законом. Тож звільнення від відповідальності буде

можливе у двох випадках: якщо військовий вперше вчинив СЗЧ до ухвалення закону і в процесі досудового розслідування чи суду подав клопотання про намір повернутися на службу за згодою командира; якщо військовий вперше вчинив СЗЧ до ухвалення закону, добровільно повернувся до частини і прослужив після цього щонайменше три місяці. Цей пункт фактично легалізує статус тих, хто вже скористався спрощеними процедурами повернення, що діяли з серпня 2024 року.

Отже, після остаточного ухвалення законопроекту № 13260 будь-які нові випадки СЗЧ не матимуть спеціальних умов для звільнення від відповідальності, що означає повернення до повноцінної криміналізації цих діянь. Хибний термін та бездіяльність: дві причини провалу попередніх змін. Попри те, що з листопада 2024-го по серпень 2025 року до війська повернулося, як стверджує керівник ДБР, понад 29 тисяч військовослужбовців, ця цифра не відображає реального масштабу проблеми.

Попередня редакція закону не спрацювала як ефективний інструмент масового повернення з двох ключових причин. Причина перша: фатальна помилка комунікації та підміна понять. Влада та провідні ЗМІ від початку хибно трактували законодавчі зміни, називаючи їх «декриміналізацією СЗЧ». Це створило вкрай небезпечну ілюзію, ніби самовільне залишення частини перестало бути злочином. Насправді ж було запроваджено не декриміналізацію, а інститут звільнення від кримінальної відповідальності – складну юридичну процедуру, яка не скасовує факту вчинення злочину; передбачає обов'язкове судове провадження; залишає за судом право, а не обов'язок, ухвалити рішення про звільнення. Ця підміна понять мала зворотний ефект: замість стимулу повернутися, вона стала сигналом про безкарність, що лише спонукало до збільшення кількості випадків СЗЧ. Причина друга: параліч системи через бездіяльність ДБР. Механізм звільнення від відповідальності був практично недієздатним через системну бездіяльність ДБР. Процедура звільнення могла бути ініційована лише в межах зареєстрованого кримінального провадження. Прокурор мав скласти клопотання до суду, отримавши згоду підозрюваного та

командира частини. Однак практика свідчить, що ДБР реєструє лише мізерну частину повідомлень про СЗЧ. Наприклад, згідно з офіційною відповіддю однієї з військових частин, за період з березня по грудень 2024 року було зафіксовано 1 856 випадків СЗЧ, при цьому від ДБР частина отримала лише 108 витягів з Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). Це становить менше ніж 6% загальної кількості повідомлень.

Експертний аналіз підтверджує пряму детермінованість самовільного залишення частин критичним рівнем психофізіологічної виснаженості особового складу, що виникає внаслідок відсутності нормативно закріплених термінів служби та регулярних ротаційних циклів. Системна деморалізація посилюється через інституційні бар'єри при переведенні між підрозділами, дефіцит кваліфікованої психологічної реабілітації та деструктивні конфлікти в ієрархічній структурі командування, що в сукупності формує стійкі передумови для ухилення від виконання конституційного обов'язку [72]. Правовий нігілізм у військовому середовищі виступає фундаментальним детермінуючим фактором деструкції службової дисципліни, що зумовлює експоненціальне зростання випадків самовільного залишення частин через системну ерозію правосвідомості як рядового, так і командного складу. Дане явище характеризується тотальним нівелюванням імперативності законодавчих норм і статутних вимог, формуючи ситуацію взаємної зневаги до принципів верховенства права та законності в межах ієрархічної структури військових формувань, що фактично легітимізує протиправну поведінку суб'єктів як спосіб розв'язання внутрішніх конфліктів або ухилення від виконання функціональних обов'язків.

Важливим детермінантом поточної кризи є інерція радянської управлінської парадигми, що зберігає стійкість у ментальній та організаційній структурі сил оборони. Ця спадщина проявляється через домінування авторитарних методів лідерства та жорстку командно-адміністративну модель, де людина розглядається як ресурс, а не як суб'єкт права. Така архаїчна культура провокує глибоку кризу довіри до офіційних інституцій захисту прав

військовослужбовців, оскільки чинна система позбавлена ефективних незалежних механізмів для неупередженого розгляду скарг і медіації внутрішніх конфліктів. У результаті правовий нігілізм стає природною реакцією на відсутність внутрішньої справедливості, що лише закріплює пріоритет сили над пріоритетом закону в ієрархічних відносинах [189].

Рецидиви радянської управлінської культури екстерналізуються через ігнорування принципу індивідуалізації при професійній підготовці та розподілі ресурсів, домінування шаблонних адміністративних рішень та надмірну бюрократизацію процесів, що обмежують доступ особового складу до медичної та психологічної реабілітації. Зазначені чинники виступають потужними каталізаторами деморалізації, що в кінцевому підсумку детермінує зростання динаміки самовільного залишення частин. Подолання правового нігілізму в оборонному секторі потребує системної трансформації: від деконструкції архаїчних моделей управління до впровадження інноваційних освітніх стандартів підготовки командної ланки. Ключовими векторами цієї стратегії мають стати формування етносу відповідальної правової культури, розбудова прозорих інститутів внутрішнього контролю за законністю та створення дієвих цифрових і правових каналів зворотного зв'язку, що гарантуватимуть захист прав кожного військовослужбовця [146].

Ефективне подолання системної кризи дисципліни вимагає інтенсифікації правопросвітницької діяльності та фундаментального підвищення рівня правової культури як безпосередньо у військовому середовищі, так і в суспільному дискурсі загалом. Реалізація цих завдань можлива лише за умови трансформації існуючої парадигми відносин, де ключовим індикатором успіху є суб'єктивне відчуття правової захищеності кожного військовослужбовця. Водночас критично важливим є чітке усвідомлення командним складом лімітів своїх владних повноважень та неминучості юридичної відповідальності перед законом і підлеглими. Тільки через встановлення балансу між дисциплінарними вимогами та безумовним дотриманням прав людини у війську можливо нівелювати прояви правового

нігілізму й забезпечити стійку мотивацію до виконання військового обов'язку. Запровадження механізму декриміналізації військових дисциплінарних проступків у період дії воєнного стану характеризується вираженою амбівалентністю: з одного боку, воно сприяє збереженню стратегічного кадрового резерву та стимулює реінтеграцію військовослужбовців, готових до виконання бойових завдань, проте з іншого — створює загрозу ескалації правового нігілізму через можливе хибне сприйняття порушень як допустимих дій, що не тягнуть за собою невідворотних юридичних наслідків.

Проблематика військових правопорушень у сучасних умовах воєнного стану в Україні особливо актуальна, оскільки питання забезпечення військової дисципліни безпосередньо впливає на обороноздатність держави [159], [190], [191]. Відсутність належного контролю за дотриманням правопорядку серед військовослужбовців, правовий нігілізм та недостатній рівень організації службових розслідувань спричиняють негативні наслідки, які послаблюють боєздатність військових підрозділів. Одним із ключових принципів кримінального права є невідворотність покарання, яка забезпечує належну правозастосовну практику та формує превентивний механізм запобігання правопорушенням [192]. У цій праці досліджується вплив правового нігілізму на ефективність правозастосування його у військовій сфері, аналізуються прогалини щодо реалізації принципу невідворотності покарання та пропонуються заходи для удосконалення механізму притягнення військовослужбовців до відповідальності.

На основі отриманих статистичних даних щодо втрат особового складу, облікованих випадків СЗЧ та випадків відмови військовослужбовців від виконання наказів, серед інших визначені проблемні питання правового характеру, що негативно впливають на якість виконання бойових завдань. Правові засади проведення службових розслідувань ґрунтуються на положеннях Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України [137], затвердженого наказом Міністерства оборони України від 29.11.2018 № 604 (далі — Наказ № 604), в якому, зокрема зазначено, що

«Командир бригади за фактами правопорушень призначає та проводить службові розслідування». Відповідно до п. 1 Наказу № 604 «За своєчасність та об'єктивність надання доповідей та донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, вчинені військовослужбовцями або працівниками (під час виконання службових обов'язків, у робочий час), що сталися у військових частинах, відповідають командири (начальники) військових частин». Проте на практиці спостерігається негативна тенденція «затягування термінів проведення службових розслідувань посадовими особами не сприяє ефективному налагодженню роботи щодо притягнення винних осіб до відповідальності». У звітних матеріалах немає інформації щодо причин порушення термінів проведення службових розслідувань, а також відсутній належний аналіз накладення стягнень на осіб, винних у вчиненні дисциплінарних правопорушень. А відповідно до Наказу № 608 «службове розслідування має бути завершено протягом одного місяця з дня його призначення командиром (начальником). Загальний строк службового розслідування не може перевищувати двох місяців (п. 13 ч. 3 № 608)».

Наступною правовою проблемою визначено те, що «група з'ясування обставин, причин та умов вчинення правопорушень не укомплектована особовим складом і не виконує своїх завдань, що ускладнює процес проведення службових розслідувань та створює додаткове навантаження на інших посадових осіб бригади». Між тим системні недоліки в організації роботи з особовим складом мають місце «через безконтрольність та усунення від цього процесу відповідних посадових осіб». Відповідно в підрозділі «неналежна організація роботи з військовослужбовцями які відмовляються від виконання бойових завдань. Військовослужбовці, які заявляють про неспроможність до виконання бойових завдань на лінії бойового зіткнення, перебувають у своїх підрозділах, де з ними не організовано належних заходів впливу та не усунені причини даних відмов. А посадові особи бригади, відповідальні за прийняття

правових рішень стосовно військовослужбовців, у діях яких є ознаки військових кримінальних правопорушень, не оформляють відповідних до КПК України [150] документів щодо кримінальних правопорушень, не налагоджують «належну взаємодію з органами досудового розслідування щодо внесення в ЄРДР повідомлень правопорушень, що мають ознаки злочинів, пов'язаних з невиконанням наказів (ст. 403 КК України) [100] та самовільним залишенням місця служби (ст. 407 КК України) [100].

Кримінальна відповідальність є найтяжчим видом юридичної відповідальності, правовим наслідком вчинення кримінального правопорушення і полягає в застосуванні до особи, яка вчинила його, державного примусу у формі покарання [146]. Зміст принципу невідворотності кримінальної відповідальності полягає в тому, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, підлягає покаранню в кримінально-правовому порядку. Зазначимо, що до найважливіших основних принципів кримінальної відповідальності належать: відповідальність лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, що передбачено законом як злочин; особистий характер відповідальності; відповідальність лише за наявності вини; невідворотність кримінальної відповідальності; індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання; доцільність кримінальної відповідальності тощо.

Індивідуалізація кримінальної відповідальності реалізується через диференціацію правових наслідків — від когнітивного впливу до альтернативних заходів — за умови дотримання принципу невідворотності покарання як базису загальної та спеціальної превенції. Проте в окремих військових структурах фіксується деструктивна практика безкарності, що нівелює стримувальну функцію закону. Системне уникнення відповідальності за наявності складу правопорушення детермінує ерозію військової дисципліни та провокує рецидивну протиправну поведінку, дестабілізуючи правопорядок в умовах особливого періоду. Командири бригад надають доповіді до Військової служби правопорядку (ВСП) [161], однак жодним чином не контролюють проведення проваджень за наданими даними. Тож аналіз зазначеної інформації

свідчить, що жодне з повідомлень не внесене до ЄРДР. Внаслідок бездіяльності керівництва посадові особи грубо порушують порядок кримінального провадження, визначений КПК України, зокрема не подають жодної скарги в порядку ст. 303 КПК України [193].

Досудове розслідування як детермінована початкова стадія кримінального провадження — що триває від моменту реєстрації в ЄРДР до фіналізації процесуального рішення у формі обвинувального акта, клопотань або закриття справи — вимагає імперативної інституційної взаємодії правоохоронних органів та військового управління. Однак у сучасних умовах функціонування окремих військових з'єднань констатується брак системності у реалізації превентивних та контрзаходів щодо кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення служби. Відсутність інтегрованого підходу до протидії деліктності в межах військових структур нівелює ефективність досудового етапу, що перешкоджає своєчасному виявленню та локалізації деструктивних явищ у сфері військової дисципліни. Зокрема, виявлено дефіцит аналітичних даних щодо обліку злочинності, динаміки оскарження рішень у порядку ст. 303 КПК України та результатів апеляційного перегляду, що унеможлиблює об'єктивну оцінку стану законності в підрозділах.

Окрему наукову та практичну проблему становить неналежний рівень профілактичної діяльності, що виявляється у відсутності верифікованих даних про проведення правових інструктажів та роз'яснювальної роботи щодо змісту кримінальної відповідальності, зокрема в контексті положень ч. 5 ст. 401 КК України. Зазначене свідчить про функціональну неспроможність уповноважених службових осіб не лише забезпечувати ефективну комунікацію з органами досудового розслідування, а й здійснювати загальне організаційно-правове управління процесами реагування на ознаки кримінально караних діянь серед підлеглого особового складу. За результатами здійсненого аналізу «виявлено проблеми з організацією бойової підготовки, укомплектованістю та обліком особового складу і управлінням процесами, щодо підтримання

належного стану військової дисципліни». Відсутня градація рівнів юридичної відповідальності: дисциплінарної, адміністративної та кримінальної; немає інформації щодо проведення службових розслідувань у визначеному порядку (Наказ № 608) та накладення дисциплінарних стягнень відповідно до Дисциплінарного статуту ЗС України [98] в цілому та на командирів батальйонів, командирів рот, командирів взводів, командирів відділень зокрема; загалом відсутня інформація щодо притягнення військовослужбовців до адміністративної відповідальності за вчинення військових адміністративних правопорушень (Глава 13-Б «Військові адміністративні правопорушення» КУпАП) [99]. Адміністративне стягнення як засіб правової рестрикції реалізує виховну та превентивну функції через механізм примусового морально-матеріального впливу на правопорушника, забезпечуючи комплексне поєднання офіційної державної дезавуації протиправної поведінки, майнових обтяжень та тимчасової дескрипції прав і свобод суб'єкта з метою стабілізації правопорядку.

Під час воєнного стану питання правового нігілізму набуває особливого значення, оскільки питання військової дисципліни та її порушення прямо впливають на обороноздатність та ефективність ЗС України. Забезпечення належної психологічної підтримки персоналу та проведення роботи щодо вивчення стану справ та встановлення причин і передумов, що негативно впливають на якість виконання бойових завдань, стають першочерговими завданнями. Зокрема, аналізуючи стан дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців, можемо говорити про наявність системних проблем, що полягають у неналежному проведенні службових розслідувань, відсутності ефективного контролю за їх своєчасністю та неефективній координації з правоохоронними органами. Законодавчо встановлені терміни проведення службових розслідувань часто порушуються, що ускладнює процес притягнення винних осіб до відповідальності.

Зауважимо, що найгострішою проблемою є відсутність системної роботи з військовослужбовцями, які відмовляються виконувати бойові завдання.

Недостатня організація впливових заходів щодо таких осіб створює атмосферу безкарності та деморалізує особовий склад військових формувань [194]. Неврегульованість питань взаємодії між командирами військових частин та органами досудового розслідування призводить до того, що факти військових правопорушень не зафіксовані в ЄРДР, що значно ускладнює притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності. Разом із тим правова відповідальність за військові правопорушення має бути диференційованою, чітко розмежовуючи дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Військові адміністративні правопорушення відповідно до КУпАП [66] мають розглядатися виключно у сфері компетенції ВСП, тоді як кримінальні правопорушення мають бути передані до ДБР. Неналежна правозастосовна практика у цьому аспекті сприяє уникненню покарання військовослужбовцями, які вчинили суспільно небезпечні діяння.

Враховуючи наведене, терміново необхідно вжити заходів щодо забезпечення принципу невідворотності покарання у військовій сфері, що потребує комплексного підходу, який включає:

1. Посилення контролю за дотриманням законодавчих вимог щодо проведення службових розслідувань, зокрема щодо їх своєчасності та об'єктивності.
2. Впровадження ефективних механізмів взаємодії між військовими частинами та правоохоронними органами для оперативного внесення відомостей до ЄРДР та належного оформлення матеріалів кримінальних проваджень.
3. Запровадження системного підходу до роботи з особовим складом, що передбачає профілактичні заходи, патріотичне виховання серед військовослужбовців та роз'яснювальної роботи щодо юридичних наслідків військових правопорушень.
4. Розмежування видів юридичної відповідальності військовослужбовців відповідно до ступеня суспільної небезпеки їхніх діянь, що дасть можливість ефективніше застосовувати правові санкції.

Висновки по Розділу 2

Здійснений у другому розділі дисертації аналіз нормативно-правових засад дисциплінарної та адміністративно-кримінальної відповідальності військовослужбовців у ЗС України, а також теоретичних засад явища правового нігілізму дає змогу сформулювати низку узагальнюючих висновків, що мають ключове значення для удосконалення системи забезпечення військової дисципліни в умовах воєнного стану.

По-перше, війна стала потужним каталізатором виявлення та загострення правового нігілізму в армійському середовищі. Ті деформації правосвідомості, які в умовах мирного часу могли бути латентними, під впливом стресу, екстремальних умов військової служби, посиленої психологічної напруги та загроз життю особи набули відкритих та гострих форм. Нігілістичне заперечення правових норм і дисциплінарних вимог значною мірою пояснюється також невідповідністю між обсягом обов'язків військовослужбовців у бойових умовах та наявними механізмами їх правового й соціального захисту. За таких умов будь-які прогалини законодавства або недосконалість процедур сприймаються не як технічні недоліки, а як системна відсутність державної підтримки, що посилює недовіру до права та його регулятивної ролі.

По-друге, правовий нігілізм безпосередньо впливає на стан військової дисципліни, формуючи схильність військовослужбовців до правопорушень як дисциплінарних, так і адміністративно-кримінальних, що проявляється у свідомому невиконанні наказів командирів, самовільному залишенні місця служби, порушенні статутних правил взаємовідносин, фактах пияцтва та інших діяннях, що підривають згуртованість, управлінську єдність та оперативну готовність підрозділів. У воєнний час кожен акт непокорі або дисциплінарного відхилення набуває особливої суспільної небезпечності, оскільки ризики поширення таких явищ загрожують не лише внутрішньому порядку, а й національній безпеці країни в цілому.

По-третє, здійснений порівняльно-правовий аналіз підтвердив, що існуюча модель розмежування адміністративних і дисциплінарних правопорушень серед військовослужбовців є недосконалою та застарілою. Значна частина правопорушень, що кваліфікуються за КУпАП, за своєю суттю не є суспільно небезпечними й не відповідають природі адміністративного делікту. Вони становлять внутрішньоструктурні порушення дисципліни у ЗС України та мають регулюватися виключно інструментами статутного характеру.

При цьому КК України містить низку складів злочинів проти встановленого порядку військової служби, які фактично дублюють заборони, що представлені в адміністративному законодавстві, але відрізняються ступенем суспільної небезпечності й суворістю санкцій. Такий нормативний паралелізм створює ситуацію правової невизначеності, коли одна й та сама поведінка індивіда може бути кваліфікована за різним ступенем караності, що підсилює відчуття суб'єктивізму правозастосування як важливого чинника формування і посилення правового нігілізму в армії.

По-четверте, Дисциплінарний статут ЗС України, попри свою фундаментальну роль, не забезпечує достатньої гнучкості та адекватності впливу на поведінку військовослужбовців у сучасних умовах. Практика воєнного стану свідчить, що наявні дисциплінарні інструменти часто або надто м'які, або, навпаки, перевантажені каральним змістом без належної ресоціалізаційної мети. Відсутність чіткої градації ступеня грубості проступків та розмежування повноважень щодо притягнення до відповідальності між судами та командирами також створює умови для нерівномірного застосування дисциплінарних санкцій.

По-п'яте, системність і внутрішня логіка правового регулювання дисципліни у ЗС України потребує докорінного оновлення. Найбільш доцільно поступово виводити військові адміністративні правопорушення з юрисдикції КУпАП із перенесенням їх до Дисциплінарного статуту ЗС України. Такий крок дасть можливість: усунути радянську модель регулювання дисципліни;

унеможливити дублювання норм; забезпечити більш точну відповідність санкцій характеру вчинених проступків; підвищити ефективність командирського контролю; зміцнити внутрішню легітимність дисциплінарної системи.

Водночас кримінально караними мають бути ті дії, що становлять реальну суспільну небезпеку, зазіхають на бойову готовність або призводять до значної шкоди державній обороноздатності.

По-шосте, ключовим напрямом подолання правового нігілізму має стати розвиток правової культури у військовому середовищі. Дисципліна має сприйматися не як каральний механізм або тягар служби, а як умова колективного виживання військовослужбовців, безпеки та успішного виконання бойових завдань. Важливими складовими цієї трансформації є: підвищення якості правової освіти військовослужбовців через постійне навчання і комунікацію норм права; формування довіри до дисциплінарних інституцій, їх справедливості та об'єктивності; розвиток психологічної підтримки, особливо для осіб з бойовим досвідом, щоб запобігати емоційним та поведінковим проявам військового (мілітарного) нігілізму; мінімізація бюрократизованих і нереалістичних вимог, які в умовах війни сприймаються як формальність і провокують опір.

По-сьоме, необхідно усвідомлювати, що дисциплінарні порушення – це не лише індивідуальні проступки індивіда, а й індикатор загального стану морально-правового середовища війська. Якщо правовий нігілізм набує масового характеру, це створює ризик системного руйнування командної субординації, а отже – втрати боєздатності частин і з'єднань. У воєнний час такі наслідки мають прямий вплив на перебіг бойових дій, життя та здоров'я військовослужбовців, територіальну цілісність і виживання держави.

Отже, правовий нігілізм у ЗС України має розглядатися як загроза національній безпеці, що вимагає комплексного, правового й організаційного реагування урядом. Підвищення ефективності системи дисциплінарної відповідальності, удосконалення правового регулювання, ліквідація

нормативних дублювань, посилення реабілітаційно-виховного потенціалу дисциплінарних санкцій, а також системна робота зі зміцнення правосвідомості військовослужбовців – це об'єктивно необхідні важелі для подолання правового нігілізму як явища, що загрожує обороноздатності держави.

Загалом завдання реформування системи військової відповідальності має досягатися балансом між суворістю вимог військової дисципліни, зумовленою нинішніми реаліями війни, та повагою до прав людини й принципів правової країни. Тільки за цієї умови військова служба буде сприйматися як діяльність, що ґрунтується не лише на силі наказу, а й на внутрішній правовій переконаності особистості, що є протилежністю правовому нігілізму. Лише так буде забезпечено стійкість і легітимність військової організації, здатної успішно виконувати свій конституційний обов'язок – захист суверенітету і територіальної цілісності України.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

3.1. Систематизація законодавства щодо юридичної відповідальності за правопорушення згідно з положеннями Конституції України як основи правопорядку.

Процес демократичного транзиту в Україні, детермінований реалізацією конституційної парадигми правової та соціальної держави, актуалізує необхідність комплексного наукового дискурсу щодо кореляції між фундаментальними приписами Основного Закону та галузевими інституційними реформами. Сучасний стан вітчизняного конституціоналізму вимагає концептуального обґрунтування механізмів гармонізації конституційних стандартів із динамічною трансформацією державно-владних інститутів в умовах екзистенційних викликів. Пріоритетним науковим завданням є дослідження закономірностей імплементації принципів «конституційної тріади» як базису для системної модернізації, де реформування будь-якої сфери публічного управління розглядається не як автономна ініціатива, а як органічний елемент цілісного механізму забезпечення конституційної законності та утвердження верховенства права [195].

Теза про те, що реалізація потенціалу Основного Закону України детермінована функціонуванням ефективної системи міжінституційної взаємодії всіх гілок державної влади, є аксіоматичною і не потребує додаткового теоретичного обґрунтування. Водночас, аналізуючи системні трансформації державного апарату, слід наголосити на необхідності внутрішніх структурно-функціональних змін у межах кожної окремої гілки влади. Такі перетворення мають бути спрямовані на якісне оновлення інституційної природи відповідних органів, що є передумовою для формування модернізованих моделей їхньої взаємодії на засадах стримувань і противаг. Отже, змістовне наповнення конституційної реформи передбачає не лише

зовнішню кореляцію владних повноважень, а й глибинну внутрішню перебудову владних інститутів. Лише через оновлення внутрішньої архітектури та правових засад діяльності кожна гілка державної влади спроможна забезпечити новий рівень комунікації та співпраці, що відповідатиме сучасним вимогам демократичного розвитку та принципам правової держави [196]

Постулат про необхідність адміністративної реформи як інструменту розробки нової ідеології виконавчої влади відображає нагальну потребу в радикальній трансформації функціональної сутності та ціннісної орієнтації державного апарату. Мова йде про перехід від застарілої сервільно-адміністративної моделі до людиноцентристської сервісної парадигми, що передбачає кардинальне переосмислення взаємовідносин між державою та суспільством. У межах цього процесу виконавча влада має трансформуватися з інструменту директивного управління у прозорий механізм надання публічних послуг, де ключовим показником ефективності є рівень суспільної довіри та ступінь забезпечення конституційних прав і свобод. Така ідеологічна перебудова покликана змінити суспільне сприйняття владних інститутів, утворюючи їх як відповідальних суб'єктів, що діють виключно в межах права та в інтересах громадян. Принцип правової визначеності як один із фундаментальних принципів права є важливою складовою принципу верховенства права [197].

У вітчизняній правовій доктрині поняття «правова визначеність» найчастіше розкривається в контексті принципу верховенства права, а вимоги, що вбачаються з принципу правової визначеності, здебільшого адресуються нормативно-правовим актам. На думку С. Погребняка, принцип правової визначеності покликаний гарантувати ефективну дію принципу верховенства права [198]. Дослідження принципу правової визначеності набуває особливої актуальності в контексті нівелювання системних деструкцій у діяльності державного апарату, де він постає наріжним каменем стабільності правопорядку. Ця категорія виходить за межі суто законотворчої техніки, трансформуючись в імперативний стандарт для всієї вертикалі

правозастосування. Реалізація цього принципу забезпечує прогнозованість юридичних наслідків для суб'єктів права, гарантуючи захист їхніх легітимних очікувань та запобігаючи свавіллю у взаємовідносинах між особою та державою. Таким чином, правова визначеність виступає не лише теоретичною конструкцією, а практичним механізмом утвердження верховенства права через зрозумілість, стабільність та несуперечність правових норм.

Для системного аналізу цього інституту пропонується бінарна класифікація вимог: перша група охоплює якісні характеристики нормативно-правових актів (їх чіткість, несуперечність та доступність), а друга — вимоги до актів їх реалізації, що передбачають стабільність судової та адміністративної практики. Такий підхід дозволяє комплексно мінімізувати ризики правового волюнтаризму, забезпечуючи єдність змісту правової норми та процесу її фактичного впровадження у суспільні відносини [172].

Констатуємо, що імперативна вимога щодо гармонізації масиву чинного законодавства з положеннями Конституції України та впровадження механізму незалежної правової експертизи залишається значною мірою нереалізованою. Відсутність дієвих бар'єрів проти політичного детермінізму в законотворчому процесі та діяльності органу конституційної юрисдикції підриває стабільність правової системи та нівелює принцип верховенства права. Інституційна дефіцитність у сфері законодавчого регулювання правотворчості зумовила тривалу відсутність уніфікованого алгоритму підготовки та ухвалення нормативних актів. Незважаючи на тривалу історію вітчизняного державотворення, законодавчий орган не забезпечив належної легітимізації процедурних стандартів нормопроєктування, що призводить до розмивання конституційних меж владних повноважень. Така ситуація детермінує процесуальний волюнтаризм та суттєво знижує якість юридичних приписів, оскільки відсутність закону про правотворчу діяльність унеможливорює функціонування системного фільтра проти дефектних і суперечливих норм. Зазначена правова лакуна детермінує системну деградацію якості

нормативного масиву, що актуалізує потребу в докорінній модернізації методології правопроєктування [199].

Ревізія нормотворчих підходів є необхідною передумовою для забезпечення реальної дії конституційних приписів, зокрема в контексті дотримання принципу індивідуалізації та недопустимості подвійного притягнення до відповідальності, закріплених у ст. 61 Конституції України. Ефективність механізму юридичної відповідальності в сучасній правовій державі безпосередньо залежить від чіткої імплементації двох фундаментальних постулатів: принцип *non bis in idem*, як імперативна заборона повторного притягнення особи до юридичної відповідальності одного виду за те саме правопорушення, що виступає гарантом правової безпеки індивіда; принцип індивідуалізації: вимога персоналізації карального впливу, згідно з якою відповідальність має відповідати ступеню вини та конкретним обставинам діяння, виключаючи практику колективного чи формалізованого осуду. Лише через впровадження жорстких стандартів нормопроєктування можливе подолання правового нігілізму та гармонізація галузевого законодавства із антропоцентричними засадами Основного Закону, що забезпечить стабільність правового статусу особи в умовах динамічних суспільних трансформацій [81].

В Основному Законі України ця презумпція закріплена в п. 22 ст. 92, якою визначено: «виключно законами України визначаються засади цивільно-правової відповідальності та діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями та відповідальність за них». Тобто Основний Закон чітко розділив два головні види юридичної відповідальності: цивільно-правову і відповідальність за правопорушення [200]. Отже поділ юридичної відповідальності за вчинення особою протиправних діянь також передбачений п. 22 ст. 92 Конституції України, в якій наводяться чіткі дефініції, що дають можливість здійснити видове розмежування протиправних діянь: по-перше, це злочин; по-друге, – адміністративне правопорушення; по-третє, – дисциплінарне правопорушення [201].

Очищення правового поля від некомпетентних дефініцій дозволить забезпечити чітку ієрархію правових норм та стабільність юридичної практики, де кожен термін корелює з конституційною моделлю правопорядку, виключаючи подвійне тлумачення сутності делікту. Концептуальна трирівнева класифікація протиправних діянь, попри її дискусійність у доктринальному середовищі, має розглядатись як засадничий фундамент для розбудови цілісної системи юридичної відповідальності. Обґрунтування такої диференціації вимагає розробки науково детермінованих пропозицій, вихідним базисом для яких виступають імперативні конституційні дефініції. У цьому контексті модернізація вітчизняного деліктного законодавства повинна здійснюватися крізь призму антропоцентричної парадигми, що орієнтує на поступове зниження рівня криміналізації суспільних відносин та декриміналізацію діянь з низьким ступенем суспільної небезпеки. Стратегічний вектор реформування передбачає зміщення акцентів з репресивного карально-адміністративного впливу на реалізацію правозахисної та публічно-сервісної функцій держави [202].

Це зумовлює необхідність обмеження застосування малоефективних жорстких санкцій, зокрема позбавлення волі, на користь розширення сфери впровадження штрафних санкцій та інших альтернативних заходів впливу. Така трансформація системи покарань сприятиме послабленню адміністративного тиску та забезпечить гармонізацію каральної політики з вимогами гуманізації, що є невід'ємною ознакою демократичної та правової держави [148].

Фрагментарні спроби систематизації та кодифікації законодавства, позбавлені єдиної концептуальної основи, спричинили кумулятивний ефект накопичення міжгалузевих колізій. Це призвело до системної деструкції правопорядку, яка проявляється у глибокому правовому нігілізмі як на рівні суспільної свідомості, так і в професійній діяльності посадових осіб та представників суддівського корпусу. Сукупність цих факторів нівелює стабільність конституційного ладу та дискредитує принцип верховенства права [195]. Систематизація законодавства розглядається як фундаментальний

інструмент забезпечення внутрішньої когерентності правових норм, спрямований на елімінацію юридичних колізій та заповнення лакун [203]. Процес упорядкування нормативного матеріалу через його структурне групування за відповідними розділами та рубриками дозволяє не лише класифікувати правові масиви, а й суттєво підвищити прагматичну ефективність законодавства, забезпечуючи зручність та точність у його правозастосуванні.

Здійснення системної класифікації правових приписів є необхідною умовою трансформації розрізнених актів у логічно завершену та архітектонічно вивірену систему. Це дозволяє суб'єктам правовідносин чітко ідентифікувати релевантні норми, що, своєю чергою, мінімізує ризики суб'єктивного тлумачення та сприяє утвердженню принципу юридичної визначеності [155].

Узагальнюючи викладене, доходимо висновку про існування чотирьохрівневої деструкції правової системи, що виникає внаслідок ігнорування конституційних імперативів. Первинним детермінантом (перший рівень) є законодавча бездіяльність щодо гармонізації галузевих кодексів із Основним Законом, що зумовлює виникнення системних суперечностей у законодавстві (другий рівень). Це змушує виконавчу владу вдаватися до нелегітимного коригування правового поля через підзаконні акти, що призводить до управлінської деградації (третій рівень): знецінення ролі адміністративних актів, занепаду виконавчої дисципліни, деформації правосвідомості та зростання корупційних ризиків. Фінальним етапом цієї каскадної деградації є порушення на рівні правозастосовної практики (четвертий рівень), де накопичені суперечності остаточно викривляють правове поле держави. Сукупна дія цих чинників створює кумулятивний деструктивний ефект, що нівелює принципи юриспруденції та трансформується у тотальний правовий нігілізм. Така системна ерозія права не лише підриває довіру до державних інститутів, а й унеможлиблює функціонування України як правової держави, де закон має бути стабільним, передбачуваним та ієрархічно вивіреним [72].

Розробка методології кодифікації є критично важливою для переходу до сервісно-орієнтованої моделі держави та утвердження принципів доброго врядування. Проблематика кодифікації адміністративного законодавства залишається об'єктом гострих наукових дискусій, що зумовлено стратегічною роллю адміністративно-правових норм у регулюванні, охороні та модернізації суспільних відносин у сфері публічного управління. Ефективність такої кодифікації безпосередньо впливає на спроможність держави адаптувати управлінський вплив до сучасних реалій, усуваючи архаїчні правові конструкції та забезпечуючи стабільність правопорядку. Водночас критичною вразливістю адміністративного масиву є надмірна концентрація бланкетних норм, що делегують конкретизацію правового регулювання органам виконавчої влади. Експертне середовище ідентифікує таку дефектність законодавчої техніки як потужний корупціогенний фактор. Створюючи умови для відомчого волюнтаризму, законодавець фактично провокує органи управління на формування зручних для апарату, але дискримінаційних для громадян процедур, що нівелює сервісну функцію держави та підриває довіру до інститутів влади.

У сучасній юриспруденції кодифікація постає у двовекторному вимірі: як самостійний напрям правової науки, що базується на аналізі емпіричного матеріалу, та як вища форма правотворчості, що реалізується на фундаментальному науково-методологічному підґрунті. Такий підхід дозволяє розглядати кодифікацію не лише як інструмент техніко-юридичної систематизації, а як інтелектуально містку діяльність, спрямовану на якісне оновлення правової матерії. Вона забезпечує перехід від кількісного накопичення норм до створення внутрішньо узгодженої, логічно завершеної системи, здатної адекватно регулювати динамічні суспільні відносини [204].

Кодифікація як специфічний вид законодавчої діяльності посідає чільне місце в еволюції правової системи. Її ключова функція полягає у забезпеченні уніфікованого, системно впорядкованого регулювання суспільних відносин у межах конкретної сфери, що створює необхідні умови для якісного розвитку

законодавства. У науково-довідковій літературі кодифікація законодавства (від лат. *codex* — збірник законів та *facio* — роблю) визначається як вища форма систематизації, що має виражений творчий характер. На відміну від інкорпорації, яка передбачає лише зовнішнє упорядкування чинних актів у збірники без зміни їхнього внутрішнього змісту, кодифікація спрямована на якісну трансформацію нормативного масиву. Вона забезпечує глибоке опрацювання юридичних приписів, усунення логічних неузгодженостей і суперечностей, а також ревізію застарілих норм, що втратили актуальність.

Процес кодифікації, що переважно реалізується на галузевому рівні, супроводжується заповненням наявних правових лакун та створенням принципово нових концептуальних засад регулювання. Це дозволяє не лише впорядкувати законодавчий матеріал, а й сформувати цілісну, ієрархічно вибудовану систему правових норм, яка забезпечує високу ефективність правозастосування та відповідає сучасним запитам суспільного розвитку [205]. Відповідно до альтернативних наукових підходів, кодифікація трактується як засіб систематизації, що полягає у змістовному опрацюванні та інтеграції розрізнених правових приписів у логічно цілісний нормативно-правовий акт. Результатом такого процесу є формування системи норм, що забезпечує вичерпне регулювання конкретної сфери правовідносин. Як зазначає С. Петков, кодифікація виступає фундаментальним системотворчим та стабілізуючим фактором правової системи. Вона детермінує організований розвиток права, забезпечуючи його внутрішню єдність через імплементацію спільних принципів, уніфікованого понятійно-категоріального апарату та загальних правових категорій. Таким чином, кодифікація не лише впорядковує законодавчий масив, а й закладає концептуальний фундамент для стабільності та передбачуваності всього правового поля. Прийняття кодифікаційних актів як результатів кодифікації спрямоване на посилення в законодавстві елемента стійкості та формування стабільної нормативно-правової бази. Фактично, кодифікація [205] у межах наукового дискурсу кодифікація розглядається як вища форма систематизації, що нерозривно пов'язана з правотворчим

процесом. Як зазначає А. В. Олійник, сутнісною особливістю кодифікації є докорінне впорядкування правових норм, яке супроводжується ревізією їхнього змісту: скасуванням дефектних або застарілих приписів та імплементацією нових регуляторів. Кінцевим продуктом такої діяльності постає єдиний, логічно завершений та юридично консолідований нормативно-правовий акт. На відміну від технічного зведення норм, кодифікація забезпечує внутрішню архітектонічну цілісність законодавства, де кожен елемент узгоджений із загальною структурою та принципами галузі, що мінімізує ризики виникнення нових правових колізій [206].

Системна інтерпретація п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України свідчить, що дана норма спрямована не на вичерпну фіксацію видів юридичної відповідальності, а на встановлення виключного законодавчого рівня регулювання деліктних відносин. Згідно з цим приписом, суто на рівні закону мають детермінуватися засади цивільно-правової відповідальності, а також матеріально-правові підстави кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності — зокрема, ознаки складів відповідних правопорушень та санкції за їх вчинення. У такий спосіб запроваджується конституційна заборона на врегулювання зазначених питань підзаконними актами. Це закріплює монопольне право Верховної Ради України на здійснення правотворчості у сфері визначення протиправності діянь та встановлення міри державного примусу, що виступає фундаментальною гарантією принципу верховенства права та захисту особи від регуляторного волюнтаризму виконавчої влади. Критичного значення набуває проблема міжгалузевих колізій та ієрархічної неузгодженості нормативних актів. Виходячи з принципу правової визначеності, необхідна чітка термінологічна диференціація категорій «злочин», «адміністративне правопорушення» та «дисциплінарне правопорушення» для усунення їх змістовного дублювання. Науковий аналіз виявляє суттєві суперечності між положеннями Конституції України та галузевим законодавством, що потребує суворого дотримання принципу системності у нормотворчій діяльності. Оптимальним шляхом подолання

зазначених колізій є проведення комплексної кодифікації, яка забезпечить внутрішню логіку правової системи та консолідацію норм, що регулюють ключові сфери суспільно-економічного життя, на засадах конституційної легітимності. Закріплені у ст. 1 Конституції України засади демократичної та правової держави визначають вектор розвитку національної системи в напрямі народовладдя та верховенства права. Ці імперативи корелюють із фундаментальними принципами міжнародного права, формуючи алгоритми правозастосування, що ґрунтуються на пріоритеті прав людини. У цьому контексті нормативні масиви, що регулюють однорідні суспільні відносини у сфері забезпечення правопорядку, набувають особливої інструментальної значущості. Саме через їх ефективну імплементацію здійснюється перехід від формально-декларативного змісту конституційних положень до реальної матеріалізації принципів демократизму та правової легітимності в державному врядуванні [2].

Взаємодія громадянського суспільства та правової держави базується на принципах паритетного партнерства та взаємної відповідальності. Ця парадигма передбачає консолідоване виконання соціальних і юридичних обов'язків, спрямованих на підтримку встановленого правопорядку. Громадянське суспільство через інститут представництва делегує державі повноваження щодо визначення засад і меж юридичної відповідальності за порушення загальноприйнятих правил поведінки. Ключовим запобіжником проти державного свавілля у цій сфері виступає ч. 2 ст. 58 Конституції України, що закріплює фундаментальний принцип *nullum crimen, nulla poena sine lege* (немає злочину, немає покарання без закону). Згідно з цією нормою, притягнення особи до відповідальності за діяння, які на момент їх вчинення не мали статусу правопорушення, є юридично неможливим. Це створює стабільний правовий простір, де межі індивідуальної свободи та державного примусу чітко детерміновані законом, що є обов'язковою умовою функціонування правової держави [2].

Аналіз конституційної термінології свідчить про наявність чіткої триланкової класифікації протиправних діянь, яка включає злочин, адміністративне правопорушення та дисциплінарне правопорушення. Дана дефінітивна система має характер нормативного стандарту, що базується на принципі прямої дії норм Основного Закону України. Проте в поточному законодавстві спостерігається значна термінологічна експансія та впровадження категорій, що не мають конституційного підґрунтя.

Зокрема, використання у галузевих нормативно-правових актах понять «кримінальне правопорушення», «кримінальний проступок», «адміністративний проступок» або «дисциплінарний проступок» створює ситуацію семантичної дисонанції з положеннями ст. 92 Конституції України. Така розбіжність між конституційними засадами та галузевою термінологією не лише порушує ієрархічну цілісність правової системи, а й суперечить принципу правової визначеності.

Впровадження термінів, що є синонімічними або похідними від конституційних дефініцій, але формально відмінними від них, призводить до розмивання змісту правових категорій. Це зумовлює необхідність уніфікації законодавства шляхом приведення термінологічного апарату всіх рівнів у сувору відповідність до вихідних дефініцій Основного Закону. Лише за умови дотримання єдиної конституційної стилістики можливо забезпечити належну ідентифікацію видів юридичної відповідальності та стабільність правозастосовної практики. Законодавець, як зауважує С. Петков, уникнув використовувати термін «проступок» через об'єктивні причини, хоча на рівні теорії видовий поділ правопорушення за ступенем суспільної небезпеки (на злочин і проступок) є аксіоматичним [17].

Незважаючи на наявність певних критичних зауважень у науковому середовищі щодо запропонованої в Основному Законі триланкової класифікації деліктів, саме ця модель має виступати фундаментом архітекτονіки інституту юридичної відповідальності. У межах дисертаційного дослідження постає необхідність розробки науково обґрунтованих пропозицій щодо структуризації

правопорушень, де вихідним вектором та методологічним орієнтиром слугуватимуть виключно конституційні дефініції. Такий підхід забезпечить дотримання ієрархічної цілісності правової системи та дозволить привести галузеву класифікацію у відповідність до імперативів прямої дії Конституції України. Пріоритет конституційних категорій «злочин», «адміністративне правопорушення» та «дисциплінарне правопорушення» над іншими доктринальними чи законодавчими термінами є необхідною умовою для забезпечення принципу правової визначеності та гармонізації механізмів державно-примусового впливу [72].

Реформування деліктного законодавства України на сучасному етапі має здійснюватися крізь призму людиноцентристської парадигми, що передбачає пріоритет захисту прав і свобод особи над каральною функцією держави. Дана концепція вимагає зміщення акцентів у державній правовій політиці в бік поступової декриміналізації суспільних відносин, де кримінальна відповідальність повинна виступати засобом *ultima ratio* — крайнім інструментом реагування, застосовним лише до діянь з найвищим ступенем суспільної небезпеки. Удосконалення нормативного масиву в цьому напрямі передбачає перегляд меж між кримінально та адміністративно караними діяннями. Зниження рівня криміналізації законодавства дозволить не лише гуманізувати систему юридичної відповідальності, а й оптимізувати навантаження на правоохоронну та судову системи, забезпечуючи пропорційність державного примусу характеру вчиненого правопорушення. Таким чином, людиноцентризм у нормотворчості стає запобіжником надмірного репресивного тиску та ключовою умовою утвердження правової держави [207].

Реалізація означеного підходу передбачає системну ревізію системи санкцій у напрямі обмеження застосування репресивних заходів, зокрема позбавлення волі, як таких, що демонструють низьку превентивну ефективність у певних категоріях справ. Натомість науково обґрунтованою є орієнтація на розширення сфери застосування штрафних санкцій та інших видів покарань, не

пов'язаних з ізоляцією особи від суспільства, що сприяє соціальній реінтеграції та мінімізації негативних наслідків криміналізації. Водночас стратегічним пріоритетом має стати трансформація ролі держави: перехід від домінування каральних та адміністративно-командних методів управління до посилення правозахисної функції. Послаблення адміністративного тиску та перегляд суворих регуляторних механізмів мають на меті утвердження публічно-сервісної моделі діяльності державних органів. У такій моделі першочерговим завданням держави є надання якісних публічних послуг та забезпечення реалізації прав громадян, що відповідає сучасним вимогам людиноцентризму в юриспруденції [148].

Кримінальний кодекс України постає як кодифікований нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, ухвалений єдиним органом законодавчої влади, що акумулює системну сукупність матеріальних норм, спрямованих на регулювання кримінально-правових відносин. Даний кодекс детермінує засадничі положення, матеріально-правові підстави та граничні межі кримінальної відповідальності, регламентує інститут і види покарань, а також встановлює імперативні алгоритми їх призначення, звільнення від відповідальності або відбування стягнення. Виступаючи головним інструментом реалізації кримінальної політики держави, Кодекс здійснює легальну дефініцію суспільно небезпечних діянь як кримінальних правопорушень (криміналізація) та визначає відповідні їм заходи державного примусу (пенітенціарна диференціація), забезпечуючи в такий спосіб реалізацію принципу законності та охоронну функцію права [207].

Між тим, КК України закріплює виключність національного процесуального законодавства у регламентації порядку кримінального провадження, формуючи ієрархічну систему норм, що базується на релевантних положеннях Конституції України, імплементованих міжнародних договорах та галузевих законодавчих актах. Дана нормативна сукупність забезпечує уніфікований процесуальний режим на всій території держави, де КПК України виступає центральним інструментом реалізації кримінальної

юстиції, інтегруючи загальноновизнані принципи права в алгоритми досудового розслідування та судового розгляду [208].

Незважаючи на імперативні вимоги Основного Закону, значний масив профільного законодавства, що регламентує інститути кримінальної та адміністративної відповідальності, досі не зазнав комплексної гармонізації з конституційними приписами. Ключовою деструктивною особливістю поточного стану нормотворення залишається стійка практика застосування бланкетних норм, які передбачають відсилання до підзаконних нормативно-правових актів для змістовного наповнення складів правопорушень. Така дефектна конструкція фактично делегує органам виконавчої влади повноваження щодо визначення ознак протиправної поведінки, за яку передбачено накладення покарань чи стягнень, що входить у пряме протиріччя з положеннями ст. 92 Конституції України. Подібне змішування рівнів правового регулювання не лише девальвує принцип виключності закону в деліктній сфері, а й створює ризики порушення правової визначеності та обмеження прав людини через інструментарій відомчого нормотворення [72].

Чинна редакція Кримінального кодексу України продовжує репродукувати успадковану радянську модель класифікації злочинів за ступенем їхньої тяжкості, що входить у суперечність із сучасними тенденціями уніфікації законодавства. Ситуація ускладнюється безсистемним впровадженням у нормативний обіг нових категорій, як-от «кримінальне правопорушення», «кримінальний проступок» чи «адміністративний проступок», які не мають конституційного підґрунтя та відсутні в термінологічному апараті Основного Закону. Така експансія позаконституційних дефініцій не лише порушує ієрархічну цілісність правової системи, а й провокує понятійну дисонанцію, що суттєво ускладнює чітке розмежування видів юридичної відповідальності та перешкоджає реалізації принципу правової визначеності [72].

На сучасному етапі фрагментарні спроби систематизації та корегування вітчизняного законодавства призводять лише до поглиблення міжгалузевих

колізій і нормативних протиріч, що в сукупності детермінує зростання рівня правового нігілізму як у масовій свідомості суспільства, так і в професійній діяльності посадових осіб органів державної влади. Неспроможність законодавчої влади забезпечити своєчасну гармонізацію нормативно-правових актів, насамперед кодексів, із положеннями Конституції України призвела до деструктивної практики самостійного регулювання деліктних відносин виконавчою владою через розширення сфери застосування підзаконних актів. Сукупність цих порушень спричинила масштабну деформацію правового поля, що виявилася у критичному зростанні правового нігілізму та нівелюванні фундаментального принципу правової визначеності [209].

Поступовий розвиток громадянського суспільства та розбудова демократичної правової держави детермінують нагальну потребу в концептуальному переосмисленні дефініцій «адміністративне правопорушення» та «юридична відповідальність», а також у чіткій делімітації предмета й меж галузевого розмежування між кримінальним, адміністративним правом та правом громадського порядку. Фундаментальним критерієм такої міжгалузевої диференціації та виокремлення видів юридичної відповідальності виступає ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння, що має слугувати методологічним орієнтиром для встановлення пропорційних заходів державного примусу та забезпечення ієрархічної цілісності всієї правової системи [230].

Дисциплінарна відповідальність постає як універсальний вид юридичної відповідальності, суб'єктний склад якої охоплює широке коло громадян у межах їхнього правового статусу в трудових, службових або корпоративних відносинах. Диференціація правопорушень на «злочини» та «дисциплінарні правопорушення» базується на об'єктивному критерії ступеня їхньої суспільної небезпеки, що зумовлює необхідність ґрунтовної детермінації специфічних ознак та правової природи як самого делікту, так і механізму реалізації відповідальності за його вчинення. У цьому контексті дослідження характеру дисциплінарного проступку вимагає встановлення його сутнісних відмінностей

від кримінально караних діянь, що дозволить забезпечити чітку галузеву ідентифікацію та пропорційність застосовуваних заходів дисциплінарного впливу в межах загальної системи юридичної відповідальності [210].

Дисциплінарне правопорушення дефініюється як протиправне діяння, що посягає на встановлений порядок і правила поведінки у специфічних сферах суспільно-економічної життєдіяльності, зокрема на підприємствах, у громадському транспорті чи інших публічних місцях. Сутнісна специфіка даного виду делікту полягає у детермінації особливої мотивації суб'єкта та характері наступаючих наслідків, що в сукупності дозволяє диференціювати його від інших видів правопорушень за критерієм суспільної шкідливості. Функціональне призначення відповідальності у цьому контексті спрямоване на реалізацію виховної та превентивної функцій, орієнтуючи правопорушника на дотримання встановлених законодавством нормативних приписів через застосування пропорційних заходів впливу. Відповідно до принципу гуманізації та ефективності правового регулювання, пріоритетними інструментами реагування на такі незначні відхилення від правопорядку мають виступати заходи, не пов'язані з ізоляцією особи, а саме: попередження, штрафні санкції та залучення до громадських (публічних) робіт. Юридична відповідальність за дисциплінарне правопорушення детермінується порушенням спеціальних норм трудової, військової, протипожежної або інших видів дисципліни, регламентованих трудовим законодавством, профільними дисциплінарними статутами, галузевими кодексами та законами, що визначають правові засади функціонування відповідних органів і служб [211].

Отже, як зазначає А. Колодій, «становлення та розвиток громадянського суспільства, організованого в демократичну, соціальну, правову державу, відповідно до принципу народного суверенітету приводить до змін самої суті деліктологічних правовідносин, що ґрунтуються на постулатах теорії права (у контексті відродженого природного права)» [212]. Запропонована диференціація юридичної відповідальності є підставою приведення системи

законодавства відповідно до аксіом теорії права (юриспруденції), що ґрунтуються на постулатах римського цивільного права [72].

Сучасний стан правової системи обумовлює необхідність комплексної трансформації вітчизняного законодавства з метою переходу до демократичної моделі суспільного устрою через реалізацію таких стратегічних кроків:

- 1) гармонізація масиву нормативно-правових актів із положеннями Конституції України як акта найвищої юридичної сили;
- 2) проведення галузевої систематизації шляхом розробки та впровадження нових кодифікованих актів у ключових сферах суспільно-економічних відносин (зокрема Медичного, Ветеринарного кодексів та Кодексу публічного порядку);
- 3) нормативна регламентація стандартів етики, правил поведінки та інституту відповідальності посадових осіб органів державної влади та суб'єктів із делегованими управлінськими повноваженнями;
- 4) усунення деформацій у системі джерел права шляхом приведення підзаконних актів у сувору відповідність до законів, виключаючи практику дублювання, підміни або неправомірної конкретизації законодавчих норм.

Комплексна гармонізація законодавства, що регламентує інститути кримінальної, адміністративної та дисциплінарної відповідальності, із конституційними імперативами виступає фундаментальною передумовою зміцнення правопорядку та інтенсифікації розвитку інститутів громадянського суспільства й демократичних цінностей у контексті утвердження верховенства права [213].

Приведення галузевих нормативних масивів у строгу відповідність до засад Основного Закону забезпечить мінімізацію деструктивних проявів правового нігілізму, нівелювання міжгалузевих колізій та оптимізацію функціонування органів державної влади, сприяючи формуванню стабільного, прозорого та правовизначеного середовища для реалізації прав і свобод людини. Систематизація законодавства про юридичну відповідальність на засадах конституційного регулювання виступає стратегічним вектором

формування стабільного правопорядку та подолання правового нігілізму. Орієнтація на закріплені в Основному Законі принципи законності, пропорційності та справедливості дозволяє вибудувати цілісну ієрархічну модель нормативного регулювання, що базується на пріоритеті прав і свобод людини [37].

Таким чином, систематизація законодавства про юридичну відповідальність на конституційних засадах виступає не лише базисом для ефективного функціонування механізму правового регулювання, а й стратегічним інструментом нівелювання правового нігілізму та гарантування стабільності демократичного правопорядку в Україні. Реформування правової системи через призму конституційних цінностей забезпечує ієрархічну цілісність норм, що сприяє консолідації громадянського суспільства навколо принципів верховенства права та правової визначеності. Відповідно, гармонізація деліктного законодавства з Основним Законом є необхідною умовою для подолання системних деформацій правосвідомості та розбудови сучасної правової держави.

3.2. Реформування інституту адміністративної відповідальності військовослужбовців як засіб протидії проявам правового нігілізму.

У сучасних умовах розвитку правових систем одним із ключових напрямів удосконалення законодавства є систематизація нормативно-правових актів, що здійснюється у формі інкорпорації, консолідації та кодифікації. Особливе місце серед цих форм відведено рекодифікації, яка передбачає комплексний перегляд чинного законодавства з метою його модернізації, усунення колізій та адаптації до нових соціально-економічних умов країни. У правових системах демократичних держав рекодифікація розглядається як важливий інструмент забезпечення ефективності правового регулювання та зміцнення принципу верховенства права [214].

Рекодифікаційні процеси безпосередньо пов'язані з підвищенням рівня державної дисципліни, оскільки систематизоване та узгоджене законодавство сприяє належному виконанню правових норм органами державної влади, посадовими особами та громадянами. Саме тому, як зауважує В. Петков, в багатьох країнах світу кодифікаційні та рекодифікаційні реформи проводяться як складова масштабних правових трансформацій, спрямованих на модернізацію державного управління та підвищення ефективності правової системи [189]. Зокрема, розглянемо досвід Німеччини, яка є однією з держав, де кодифікація законодавства відіграє визначальну роль у формуванні правової системи. Основу приватноправового регулювання становить Німецький цивільний кодекс (Bürgerliches Gesetzbuch – BGB), який набрав чинності у 1900 році та став одним із найбільш впливових кодифікованих актів у світовій правовій практиці [215].

Між тим французький досвід рекодифікації суттєво різниться. Франція має одну з найстаріших традицій кодифікації права. Французький цивільний кодекс (Code civil), прийнятий у 1804 році, став одним із найвідоміших правових актів у світі та значною мірою вплинув на формування законодавства багатьох держав Європи та Латинської Америки [216]. У сучасний період французька правова система активно використовує механізми рекодифікації

для модернізації власного законодавства. Однією з найважливіших реформ останніх десятиріч стала реформа договірного права 2016 року, яка передбачала суттєве оновлення положень Цивільного кодексу, зокрема у сфері укладення та виконання договорів [217]. Окремим напрямом рекодифікаційних процесів у Франції є створення нових галузевих кодексів. Наприклад, було прийнято Кодекс адміністративного судочинства, Кодекс довкілля, Кодекс державної служби та низку інших систематизованих нормативних актів. Така практика дає змогу усунути фрагментарність законодавства та забезпечити його системність. Окрім того, у Франції активно застосовують сучасні цифрові технології для систематизації законодавства. Зокрема, створюють електронні системи автоматичної консолідації нормативних актів, що дають можливість оперативно відображати всі зміни законодавства та підвищують доступність правової інформації для громадян і органів державної влади [218].

Досвід Польщі також цікавий, оскільки країна є одним із прикладів держав Центральної Європи, де рекодифікація законодавства відіграє важливу роль у процесі правових реформ. Після політичних трансформацій 1990-х років польська правова система зазнала масштабних змін, спрямованих на створення сучасної ринкової економіки та інтеграцію до ЄС. Важливу роль у цьому процесі відіграє Кодифікаційна комісія цивільного права, яка займається підготовкою проєктів змін до Цивільного кодексу Польщі. Діяльність вказаної комісії спрямована на модернізацію цивільного законодавства та його гармонізацію з європейськими правовими стандартами [219]. Зокрема, окрему увагу польські законодавці приділяють реформуванню адміністративного законодавства: було внесено значні зміни до Кодексу адміністративного провадження, завдяки чому підвищилася прозорість діяльності органів державної влади та посилилися гарантії прав громадян у відносинах із державою.

Рекодифікація у Нідерландах є важливим прикладом сучасної рекодифікації, оскільки в цій країні відбулася реформа цивільного законодавства Нідерландів. У 1992 році набрав чинності новий Цивільний

кодекс Нідерландів (Burgerlijk Wetboek), який став результатом масштабної правової реформи та одним із найбільш модернізованих кодексів в Європі. Особливістю нідерландського підходу, як зазначає І. Звягіна, є поетапне введення Кодексу в дію [220]. Його окремі книги набували чинності поступово, що дало змогу врахувати практику правозастосування та внести необхідні зміни в систему права. Така модель рекодифікації забезпечила високий рівень узгодженості правового регулювання та сприяла модернізації приватного права.

Разом із тим рекодифікаційні процеси в Італії також зазнали змін. Італія з огляду на дослідження С. Подоляка також має значний досвід кодифікації законодавства [221]. Основу приватноправового регулювання становить Цивільний кодекс Італії 1942 року, який поєднує положення цивільного та комерційного права. У сучасний період італійське законодавство модернізується шляхом внесення системних змін до Кодексу. Значна частина цих змін пов'язана з гармонізацією законодавства з правом Європейського Союзу, зокрема у сфері захисту прав споживачів, корпоративного права та цифрової економіки [222], [223].

Іспанська правова система також характеризується значним рівнем кодифікації, незважаючи на те, що правова система цієї країни складна, в якій законодавство автономних спільнот співіснує з національним. Так, право Іспанії бере початок від іспанського народу, який на демократичних виборах обирає інститути влади. Цивільний кодекс Іспанії був прийнятий у 1889 році та неодноразово модернізувався. У сучасний період важливим напрямом рекодифікації кодексу Іспанії є адаптація законодавства до стандартів Європейського Союзу. Зокрема, урядовцями було проведено реформи у сфері сімейного права, корпоративного законодавства та захисту прав споживачів. Значну роль у цих процесах відіграє Конституційний суд Іспанії, який забезпечує узгодженість законодавства з конституційними принципами [224].

Рекодифікація в країнах Балтії відбулася після здобуття незалежності країнами Балтії, які здійснили масштабні правові реформи, спрямовані на

створення сучасних правових систем. У Литві новий Цивільний кодекс був прийнятий у 2001 році, в Естонії – у 2002 році. Реформи в цих країнах у сфері права стали важливим етапом модернізації законодавства та адаптації правових систем до європейських стандартів [225]. Рекодифікаційні процеси в країнах Балтії були спрямовані на створення ефективних механізмів правового регулювання ринкових відносин, зміцнення гарантій прав людини та інтеграцію до правового простору Європейського Союзу. Зауважимо, що важливим чинником розвитку сучасних рекодифікаційних процесів є вплив права Європейського Союзу. Норми ЄС встановлюють загальні стандарти правового регулювання у різних сферах суспільних відносин, що зумовлює необхідність адаптації національного законодавства держав-членів. Європейська Комісія регулярно оцінює стан верховенства права у державах ЄС, що також впливає на реформування національних правових систем та модернізацію їхнього законодавства [226].

Аналіз міжнародного досвіду рекодифікації законодавства свідчить про важливість системного підходу до реформування правових систем. У більшості європейських держав рекодифікація здійснюється як довготривалий процес, що поєднує перегляд чинних кодексів, гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами та використання сучасних технологій систематизації правових актів. Як зазначає С. Петков, для України вивчення такого досвіду має особливе значення у контексті європейської інтеграції та адаптації національного законодавства до права Європейського Союзу. Використання позитивного досвіду держав ЄС може сприяти підвищенню якості законодавства, усуненню правових колізій та зміцненню державної дисципліни у діяльності органів публічної влади [227].

Таким чином, міжнародний досвід свідчить, що рекодифікація є важливим інструментом модернізації правових систем. Її ефективне застосування сприяє підвищенню стабільності правового регулювання, зміцненню принципу верховенства права та забезпеченню ефективного функціонування державних інститутів.

Сучасні трансформації системи публічної влади, зумовлені повномасштабною агресією РФ проти України та необхідністю забезпечення стійкості держави, актуалізують потребу докорінного перегляду підходів до структурування інститутів юридичної відповідальності. Особливе значення у цьому контексті набуває рекодифікація адміністративно-деліктного законодавства, насамперед КУпАП, який, прийнятий аж у 1984 році, перестав відповідати умовам сучасного правового порядку, стандартам публічного адміністрування, принципам верховенства права та вимогам нинішнього воєнного часу. Зокрема, у сфері оборони країни проблема набуває особливої ваги, адже чинна модель адміністративної та дисциплінарної відповідальності військовослужбовців є фрагментарною, застарілою та не забезпечує належного розмежування між адміністративними проступками, дисциплінарними проступками, військовими кримінальними правопорушеннями, а також між управлінською компетенцією командирів і повноваженнями органів військової юстиції. Такі недоліки системи відповідальності створюють передумови для правового нігілізму в Силах оборони України, який проявляється у різних формах: від невиконання військових наказів командирів, зловживання службовим становищем і неналежного оформлення матеріалів службових розслідувань - до втрати довіри військовослужбовців до правових механізмів захисту їхніх прав.

Для усунення цих проблем необхідним є комплексний підхід, який включає: рекодифікацію КУпАП, винесення адміністративної відповідальності до профільних кодексів, створення Кодексу публічного порядку, формування системного Військового дисциплінарного кодексу, створення інституту службових розслідувань, формування системи військових адміністративних судів, повну цифровізацію процедур фіксації проступків, уніфікацію форм протоколів та алгоритмів дій посадових осіб.

Концептуальне обґрунтування відповідних змін полягає, по-перше, у необхідності рекодифікації КУпАП та нової моделі адміністративної відповідальності, оскільки КУпАП на даний час є рудиментом радянської

правової системи. КУпАП був ухвалений у 1984 р. як елемент радянської карально-адміністративної моделі. Його структурна логіка, підстави відповідальності, категорії проступків, процесуальні процедури та система органів, уповноважених розглядати справи, вже давно не відповідають ані Конституції України, ані принципам верховенства права, ані стандартам європейського адміністративного права. Наведемо основні недоліки чинного КУпАП: по-перше, в ньому міститься застаріла термінологія, яка не узгоджується з галузевими термінами сучасного публічного управління; по-друге, відсутня логічна побудова, оскільки норми матеріального і процесуального права змішані; по-третє, паралелізм повноважень між різними органами (поліція, органи місцевого самоврядування, інспекції, митниця тощо); по-четверте, розпорошеність складів проступків, які не відповідають сучасним секторальним кодексам (Податковий, Митний, Лісовий, Водний, Екологічний кодекси); по-п'яте, відсутність належних гарантій прав особи, у тому числі військовослужбовців; по-шосте, неузгодженість його положень із КК України, що призводить до конкуренції кваліфікацій.

У військовій сфері недоліки КУпАП проявляються найбільш гостро через те, що: частина складів правопорушень має суто дисциплінарний характер, частина складів правопорушень належить до військових кримінальних правопорушень, частина складів правопорушень регулюється статутами, але не має законодавчого визначення. Зазначені чинники призводять до правової невизначеності, що своєю чергою є живильним середовищем для правового нігілізму.

Аналіз правових систем держав Європейського Союзу свідчить, що адміністративна деліктологія є найбільш ефективною тоді, коли склади адміністративних правопорушень систематизуються відповідно до функціональної структури державного управління. У таких системах адміністративні проступки зазвичай закріплюються або в профільних галузевих кодексах, або універсальних кодексах, які регулюють питання публічного порядку та адміністративної відповідальності. Функціональна ж кодифікація

передбачає, що кожна сфера державного регулювання містить власний комплекс правових норм, які визначають як правила поведінки суб'єктів, так і відповідальність за їх порушення. Це забезпечує тісний зв'язок між матеріальними нормами, що встановлюють обов'язки, та нормами відповідальності, які визначають санкції за їх недотримання. Застосування такої моделі сприяє підвищенню ефективності правового регулювання, оскільки суб'єкти правовідносин мають можливість знайти в одному нормативному акті як правила поведінки, так і наслідки їх порушення. Окрім того, це значно спрощує роботу правозастосовних органів, які здійснюють контроль та притягнення до адміністративної відповідальності правопорушників.

В Україні вже існує позитивна практика застосування функціональної кодифікації. Зокрема, окремі види адміністративних правопорушень уже винесені до спеціалізованих кодексів, що регулюють відповідні сфери суспільних відносин. Наприклад, Податковий кодекс України [228] містить систему податкових правопорушень та відповідальність за їх вчинення, а Митний кодекс України [229] визначає склади митних правопорушень і порядок притягнення до відповідальності у сфері митної справи. Зазначені вище кодекси фактично виконують функцію спеціалізованих адміністративно-деліктних актів у відповідних сферах. У них поєднуються матеріальні норми, що визначають правила здійснення податкових чи митних операцій, із нормами відповідальності, які встановлюють санкції за порушення цих правил. Такий підхід забезпечує високий рівень системності правового регулювання та сприяє більш ефективному контролю з боку держави.

З огляду на позитивний досвід функціонування зазначених кодексів доцільно поширювати подібний підхід на інші сфери публічного управління. Зокрема, можливим є винесення складів адміністративних проступків до таких нормативних актів, як: Екологічний кодекс України; Транспортний кодекс України; Лісовий кодекс України; Водний кодекс України; Кодекс у сфері енергетичної безпеки; Закон України «Про адміністративну процедуру», який, варто доповнити окремим розділом щодо відповідальності за порушення

адміністративних процедур. Зокрема, у кожному з таких кодексів доцільно передбачити спеціальний розділ, присвячений адміністративній відповідальності у відповідній сфері. Розділ в якому розкриваються особливості притягнення до адміністративної відповідальності. Цей розділ може містити норми, що регулюють порядок виявлення правопорушень, складання протоколів, проведення огляду місця події, застосування технічних засобів фіксації правопорушень, а також визначати повноваження посадових осіб, уповноважених здійснювати адміністративне провадження. Окрім того, у таких розділах можуть бути передбачені спеціальні процесуальні положення, що враховують особливості відповідної сфери. Наприклад, у сфері охорони довкілля важливу роль можуть відігравати норми щодо використання супутникового моніторингу або автоматичних систем фіксації правопорушень тощо.

Наступне – перенесення військових проступків з КУпАП до Військового дисциплінарного кодексу ЗС України. Це доцільно, оскільки військові правопорушення потребують власної спеціалізованої системи, яка узгоджена з кримінальним законодавством; відображає реалії воєнного стану; враховує специфіку військової служби; встановлює чіткі межі між: СЗЧ, дезертирством, невиконанням розпорядження, невиконанням бойового наказу командира, неправомірним наказом, злочинним наказом. Аналізуючи чинне законодавство та судову практику, доходимо висновку про те, що на даний час без чіткої дефініції зазначених понять командири, військові прокурори та суди змушені самостійно тлумачити межі відповідальності, що спричиняє хаос і правовий нігілізм у праві.

Теоретичним підґрунтям такого підходу є доктрина так званих відносин спеціальної влади (*special power relations*), відповідно до якої особи, які перебувають на державній службі особливого характеру, добровільно погоджуються на певні обмеження своїх прав та свобод в обмін на спеціальний правовий статус. До цієї категорії належать військовослужбовці, поліцейські та інші суб'єкти публічної служби. У межах таких правовідносин дисциплінарна

відповідальність є не спрощеною формою відповідальності, а навпаки, – більш суворим механізмом контролю за поведінкою службовця.

Важливим є також питання визначення об'єкта правопорушення. Навіть якщо склад діяння формально передбачений нормами адміністративного права, для військовослужбовця таким об'єктом є не лише громадський порядок, а й військова дисципліна. Порушення закону військовим одночасно підриває авторитет ЗС України та довіру до військової служби, що надає такому діянню додаткового дисциплінарного навантаження. У науці адміністративного права це явище описано як трансформація адміністративної відповідальності у дисциплінарну з огляду на особливий статус суб'єкта правопорушення. Тож з урахуванням цього необхідно чітко розмежовувати поняття «стягнення» та «кримінальне покарання». Дисциплінарні або адміністративні стягнення мають переважно превентивний та виховний характер і спрямовані на підтримання належного порядку у відповідній системі управління; натомість кримінальне покарання застосовується за суспільно небезпечні діяння і реалізується тільки від імені держави за рішенням суду.

Передача права накладати дисциплінарні стягнення командирові відповідає принципу ефективності управління. Командир краще обізнаний із умовами служби, особливостями підрозділу та поведінкою підлеглого, тому його дисциплінарні рішення можуть бути більш адекватними за конкретної ситуації. Саме тому в науковій літературі дисциплінарний механізм часто розглядається як більш доцільний для військового середовища, ніж загальний адміністративний порядок.

Окрему увагу необхідно приділити принципу *ne bis in idem*, який забороняє притягнення особи до відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення. Історично застосування дисциплінарної відповідальності до військовослужбовців дозволяло уникнути ситуацій, коли за одне діяння особу могли одночасно притягнути до адміністративної та дисциплінарної відповідальності. З позицій військово-правової доктрини підтримання єдності дисциплінарної юрисдикції є важливим елементом функціонування військової

організації. Військова служба передбачає особливу систему внутрішнього порядку, в межах якої будь-яке правопорушення військовослужбовця водночас порушує правила проходження служби.

Як зазначалося вище, деякі науковці критично оцінюють існування глави 13-Б КУпАП, яка передбачає так звані військові адміністративні правопорушення. Диспозиції багатьох її статей фактично дублюють норми кримінального законодавства. Наприклад, положення щодо СЗЧ у КУпАП за своїм змістом близькі до відповідної статті КК України, а відмінність полягає переважно у ступені тяжкості наслідків або тривалості порушення. Подібне дублювання норм створює труднощі для правозастосування та призводить до конкуренції між дисциплінарною, адміністративною і кримінальною відповідальностями. У зв'язку з цим у наукових колах висловлюється ідея консолідації військово-дисциплінарних норм у межах єдиного дисциплінарного кодексу Збройних Сил. Тож запропонована модель передбачає чітке розмежування двох основних видів відповідальності у військовій сфері: дисциплінарної та кримінальної. У такій системі дисциплінарні проступки розглядаються у межах військового управління і тягнуть за собою застосування дисциплінарних стягнень, тоді як суспільно небезпечні діяння кваліфікуються як військові злочини і розглядаються судами у порядку кримінального судочинства.

Подібний підхід відповідає практиці багатьох держав-членів НАТО. Зокрема, у праві США система відповідальності військовослужбовців ґрунтується на положеннях Uniform Code of Military Justice [230]. У ній фактично відсутній окремий інститут адміністративних правопорушень у тому вигляді, в якому він існує у вітчизняному праві. Замість цього застосовується двоступенева система: дисциплінарні заходи, що накладає командир, та кримінальна відповідальність, що реалізується через військові трибунали.

Таким чином, дисциплінарна влада командира є первинним механізмом реагування на порушення військової дисципліни військовослужбовцями, а кримінальна юстиція застосовується лише у випадках вчинення ними злочинів.

З урахуванням зазначеного в науковій літературі дослідники цих питань обґрунтовують доцільність перегляду чинної моделі адміністративної відповідальності військовослужбовців. Консолідація дисциплінарних норм у межах єдиного Дисциплінарного кодексу ЗС України дала б можливість усунути дублювання норм, підвищити ефективність дисциплінарного впливу та забезпечити більшу визначеність правового статусу військовослужбовців. У результаті система відповідальності у військовій сфері могла б ґрунтуватися на чіткій дихотомії: дисциплінарні проступки, які розглядаються у межах військової організації, та військові злочини, що підлягають розгляду судами. Такий підхід відповідає принципам ефективного військового управління і сприяє зміцненню військової дисципліни в армії.

Разом із тим аналіз норм чинного законодавства засвідчив наявність певної нормативної фрагментарності. Зокрема, положення глави 13-Б КУпАП містять склади правопорушень, які за своїм змістом частково дублюють норми кримінального законодавства або дисциплінарних статутів. Подібна ситуація створює ризики колізій у правозастосуванні та ускладнює визначення належної форми юридичної відповідальності. У зв'язку з цим обґрунтовується доцільність удосконалення законодавчого регулювання шляхом чіткого розмежування дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності військовослужбовців. Зокрема, пропонується поступово трансформувати чинну систему таким чином, щоб переважна більшість правопорушень, пов'язаних із проходженням військової служби, регулювалася нормами дисциплінарного законодавства.

Зауважимо, одним із перспективних напрямів реформування може бути консолідація військово-дисциплінарних норм у межах єдиного кодифікованого акта (Дисциплінарного кодексу або комплексного військово-дисциплінарного законодавства). Такий підхід дасть можливість систематизувати підстави дисциплінарної відповідальності, усунути дублювання норм та підвищити ефективність дисциплінарного впливу на правопорушення. Водночас адміністративна відповідальність доцільно зберегти лише щодо тих

правопорушень, які не пов'язані безпосередньо з виконанням військових обов'язків і загальносоціальні (наприклад, порушення правил дорожнього руху або правопорушення у сфері публічного управління).

Таким чином, удосконалення законодавства у сфері відповідальності військовослужбовців має ґрунтуватися на принципі функціонального розмежування видів юридичної відповідальності. Це сприятиме підвищенню ефективності правового регулювання, зміцненню військової дисципліни та забезпеченню належного балансу між вимогами військової служби і гарантіями прав військовослужбовців.

По-п'яте, одним із перспективних напрямів удосконалення системи юридичної відповідальності військовослужбовців є розроблення та прийняття Військового дисциплінарного кодексу України (ВДКУ) як комплексного кодифікованого акта, що систематизуватиме норми, які регулюють питання військової дисципліни, дисциплінарної відповідальності та процедур службового реагування на правопорушення у військовому середовищі. Потреба в такому кодифікованому акті обумовлена тим, що на сьогодні норми, які регулюють дисциплінарну відповідальність військовослужбовців, розпорошені у різних нормативно-правових актах, зокрема у дисциплінарних статутах, законах про військову службу та інших актах військового законодавства, а така фрагментарність ускладнює правозастосування та створює ризики неоднакового тлумачення правових норм. Запровадження ВДКУ дало б змогу забезпечити системність правового регулювання, чітке визначення складів дисциплінарних проступків, процедур їх розслідування та порядку застосування дисциплінарних стягнень. Концептуально пропонується побудувати цей Кодекс за класичною для кодифікованих актів структурою, що міститиме загальну, особливу та спеціальну частини.

Загальна частина ВДКУ має закріплювати основні засади функціонування військової дисципліни та визначати загальні правила притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності. У цій частині доцільно передбачити положення щодо поняття та змісту військової

дисципліни, яка є головним елементом організації та функціонування ЗС України. Військова дисципліна науковцями визначається як система правових, організаційних і моральних вимог, спрямованих на забезпечення безумовного виконання військовослужбовцями наказів командирів, додержання статутних правил та належного виконання службових обов'язків. Також у загальній частині мають бути визначені права та обов'язки військовослужбовців, передбачені їхнім особливим правовим статусом. До таких прав, зокрема, належать право на повагу до честі та гідності, право на правовий захист, право на оскарження дисциплінарних рішень. Водночас військовослужбовці зобов'язані безумовно виконувати законні накази командирів, дотримуватися правил військової служби та підтримувати належний рівень дисципліни у військових підрозділах.

Важливим елементом загальної частини є визначення поняття «військовий дисциплінарний проступок». Під таким проступком пропонується розуміти винне протиправне діяння (дію або бездіяльність) військовослужбовця, що порушує встановлений порядок проходження військової служби, правила військової дисципліни або авторитет військової служби. Окрему увагу варто приділити правам військовослужбовця при притягненні їх до дисциплінарної відповідальності. Зокрема, законодавство має гарантувати право особи на захист, право на надання пояснень, право на ознайомлення з матеріалами службового розслідування, а також право на оскарження ним прийнятого рішення. У загальній частині також мають бути визначені повноваження командирів та інших посадових осіб, уповноважених застосовувати дисциплінарні стягнення, що дасть можливість забезпечити чітке розмежування компетенції між різними рівнями військового управління.

Особлива частина ВДКУ має містити систематизований перелік складів військових дисциплінарних проступків. Їх закріплення у кодифікованому акті сприятиме правовій визначеності та однаковому правозастосуванню. До основних видів військових дисциплінарних проступків доцільно віднести: невиконання законного розпорядження командира; порушення правил несення

військової служби; непокору ненасильницького характеру; самовільне залишення місця служби строком до 48 годин; недбале виконання службових обов'язків; дії або висловлювання, що підривають авторитет військової служби.

Систематизація таких проступків у межах окремого кодексу дасть змогу чітко відмежувати дисциплінарні правопорушення від кримінальних військових злочинів, що регулюються кримінальним законодавством.

Спеціальна частина ВДКУ має бути присвячена процедурним питанням притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності. Саме ця частина повинна забезпечити чіткий алгоритм дій посадових осіб у разі виявлення дисциплінарного правопорушення. До її структури можуть входити положення щодо: порядку проведення службових розслідувань; оформлення протоколу про військовий дисциплінарний проступок; алгоритму фіксації порушень; повноважень Військової служби правопорядку (ВСП); строків розгляду дисциплінарних справ; створення цифрових реєстрів військових дисциплінарних правопорушень; системи дисциплінарних стягнень.

По-шосте, особливого значення набуває впровадження цифрових інструментів обліку дисциплінарних правопорушень, що дасть можливість забезпечити прозорість дисциплінарної практики та підвищити ефективність управління військовими підрозділами. Окремо зауважимо про систему службових перевірок у військах, що є важливим елементом дисциплінарної юрисдикції у військовій сфері, а службові перевірки виступають основним інструментом встановлення обставин правопорушення та прийняття обґрунтованих дисциплінарних рішень. Службова перевірка має проводитися за чітко визначеною процедурою, що передбачає кілька основних етапів, а саме: реєстрацію повідомлення про можливе правопорушення; прибуття уповноваженого офіцера Військової служби правопорядку; опитування учасників події та свідків; аналіз документів, рапортів, фото- та відеоматеріалів; складання протоколу про дисциплінарний проступок; прийняття рішення командиром; можливість оскарження рішення до вищого командування або суду.

Наявність чітко визначених процедур службового розслідування дозволяє забезпечити об'єктивність встановлення обставин справи та запобігти зловживанням з боку посадових осіб.

Гарантії прав військовослужбовця. У процесі притягнення до дисциплінарної відповідальності необхідно забезпечити належні процесуальні гарантії військовослужбовця, що відповідають стандартам правової держави та міжнародним вимогам щодо захисту прав людини. До таких гарантій доцільно віднести: право на правову допомогу адвоката; право на ознайомлення з матеріалами службового розслідування; право на подання письмових пояснень і доказів; право на оскарження дисциплінарного рішення; право на проведення відеофіксації процесуальних дій.

Наявність зазначених гарантій сприятиме підвищенню довіри військовослужбовців до дисциплінарної системи правопорядку та забезпеченню справедливості дисциплінарного провадження.

Отже, запровадження Військового дисциплінарного кодексу України може стати важливим кроком у напрямі удосконалення правового регулювання військової дисципліни в армії. Кодифікація дисциплінарних норм дасть змогу усунути фрагментарність законодавства, забезпечити системність правового регулювання та підвищити ефективність дисциплінарного впливу у військовому середовищі. Між тим структурування Кодексу на загальну, особливу та спеціальну частини сприятиме логічній організації правових норм і забезпечить чітке визначення як матеріальних, так і процедурних аспектів дисциплінарної відповідальності особистості. Окрім того, важливим елементом реформування є впровадження чіткої системи службових перевірок та забезпечення належних процесуальних гарантій військовослужбовців, що відповідатиме принципам справедливості, законності та правової визначеності.

У результаті запропонована модель дозволить сформулювати більш ефективну систему дисциплінарної юрисдикції у військовій сфері, яка забезпечуватиме належний рівень військової дисципліни, водночас гарантуючи дотримання прав військовослужбовців.

По-сьоме, судовий контроль: палати військових адміністративних судів. Запроваджується інститут військових адміністративних палат при окружних адміністративних судах, які розглядають: скарги на протоколи про дисциплінарні проступки, спори щодо дій командирів, питання зловживання повноваженнями. Такий підхід доречний для усунення правового вакууму і забезпечення балансу між військовою дисципліною та захистом прав військовослужбовців.

По-восьме, управлінські аспекти дисциплінарного впливу. Правова конструкція повинна чітко розділяти: законні управлінські дії командира, зокрема: постановка в наряд, посилення фізичного навантаження, ненадання заохочення. Це не є покаранням, якщо відповідає статуту. Дисциплінарні проступки командира: перевищення влади, неправомірні покарання, дискримінаційні дії, примус поза межами статуту, ВДКУ має містити чіткі алгоритми дій для обох сторін.

Значення рекодифікації для подолання правового нігілізму серед військовослужбовців має бути важливим правовим елементом, оскільки рекодифікація спрямована на ліквідацію правової невизначеності; забезпечення передбачуваності норм; уніфікації відповідальності; формуванню правової культури в СО України; підвищення довіри до правових механізмів; зменшення корупційних ризиків; забезпечення балансу між дисципліною і правами людини; зміцненню національної обороноздатності [231]. Отже, рекодифікація адміністративно-деліктного законодавства є необхідною умовою зміцнення правопорядку та подолання правового нігілізму в Україні. Винесення складів проступків до профільних кодексів забезпечує системність і логічність правового регулювання. Створення Кодексу публічного порядку формує універсальний стандартизований каркас для адміністративного права. Формування ВДКУ є ключовим поступом для впорядкування дисциплінарної відповідальності військовослужбовців.

Створення системи службових розслідувань та військових адміністративних палат забезпечує ефективний контроль і захист прав

військових. Чітке розмежування управлінських дій командира і дисциплінарної відповідальності мінімізує конфлікти та зловживання серед військових. А загалом створює фундамент для подолання правового нігілізму в військових формуваннях та передбачає належні умови, завдяки яким може ефективно функціонувати сектор безпеки і оборони України.

3.3. Подолання правового нігілізму в Силах оборони України – шлях до зміцнення обороноздатності країни.

Дане комплексне наукове дослідження присвячене аналізу правового нігілізму в українському суспільстві як системного деструктивного феномену, детермінованого сукупністю соціальних, правових та психологічних чинників. В умовах дії правового режиму воєнного стану прояви нігілістичних установок набувають особливої гостроти, оскільки безпосередньо загрожують стабільності функціонування військових формувань, девальвують засади правопорядку та підривають стан бойової дисципліни, що в сукупності екзистенційно впливає на обороноздатність держави. Правовий нігілізм у військовому середовищі не обмежується лише формальним нехтуванням імперативними нормами законодавства та приписами загальновійськових статутів; він виступає каталізатором загальної правової дезорієнтації особового складу. Це явище спричиняє ерозію правосвідомості, провокує демотивацію військовослужбовців та критично знижує рівень довіри до суб'єктів військового управління й державних інституцій загалом, що вимагає негайного розроблення науково обґрунтованої стратегії мінімізації його негативних наслідків [232].

Визначення стратегічних напрямів нівелювання правового нігілізму в Силах оборони України потребує системного аналізу детермінуючих чинників, класифікації негативних наслідків його експансії, а також імплементації цілісного механізму правових, виховних, освітніх та управлінських інструментів, орієнтованих на репродукування високої правової культури особового складу та зміцнення військового правопорядку. В умовах відсічі широкомасштабній збройній агресії РФ проти України проблема правового нігілізму набуває особливої гостроти, оскільки він виступає критичним деструктивним чинником, що через ігнорування законодавчих приписів та невиконання наказів командирів девальвує рівень військової дисципліни й безпосередньо загрожує національній безпеці. Подолання цього явища через формування стійкої правосвідомості є фундаментальною передумовою

забезпечення боєздатності підрозділів, де законність та статутний порядок слугують базисом для ефективного функціонування всього військового організму в екстремальних умовах воєнного стану [101]. Водночас правовий нігілізм у військовому середовищі детермінується не лише дефіцитом правосвідомості підлеглих, а й деструктивною діяльністю командного складу та представників органів державної влади, чиї протиправні дії та управлінська недисциплінованість виступають потужним провокативним чинником для рядового складу, створюючи сприятливе підґрунтя для ігнорування статутних вимог. Така двостороння деформація правосвідомості спричиняє ерозію фундаментальних засад правопорядку, нівелює вертикаль управління та критично знижує боєздатність військових формувань, що в кінцевому підсумку девальвує рівень загальної обороноздатності держави. В умовах високої волатильності оперативної обстановки на фронті та правової невизначеності подібні явища набувають ознак екзистенційної загрози, оскільки підривають інституційну єдність Сил оборони та дискредитують принцип єдиноначальності як базису військового будівництва.

Правовий нігілізм як соціально-правове явище досліджували у своїх працях такі українські науковці, як С. Петков [155], В. Бойко [156], І. Коропатнік [70], І. Копотун [233], Б. Шамрай [102]. Вітчизняна правова доктрина приділяє значну увагу комплексному аналізу правового нігілізму, визначаючи його як деструктивне ставлення до права, що полягає в запереченні його аксіологічної цінності та систематичному ігноруванні нормативних приписів на всіх рівнях правореалізації. У наукових працях І. Копайгори правовий нігілізм інтерпретується як деструктивний напрям суспільно-політичної думки, що ґрунтується на запереченні соціальної та особистісної цінності права, яке помилково розглядається як архаїчний інструмент регулювання суспільних відносин. Сутнісною характеристикою цього феномену є тотальне негативно-заперечувальне та зневажливе ставлення до права як цілісного інституту, що екстраполюється на ігнорування законодавчих актів, підзаконних нормативних приписів, а також на свідоме нівелювання

встановленого правопорядку та дисципліни [22]. Представники вітчизняної правничої школи ідентифікують правовий нігілізм як домінуючий деструктивний чинник, що спричиняє стагнацію демократичних трансформацій та системно перешкоджає модернізації ключових інститутів в усіх сферах суспільного буття [3]. В умовах ескалації проявів правового нігілізму під час дії правового режиму воєнного стану, зокрема в межах Сил оборони України, постає об'єктивна необхідність у поглибленому теоретико-прикладному аналізі даної проблематики, що потребує подальшої наукової розробки з акцентом на специфіку військового середовища. Дослідження генези та динаміки нігілістичних тенденцій у лавах військовослужбовців є критично важливим для формування дієвих механізмів зміцнення законності, оскільки саме наукове обґрунтування превентивних заходів дозволить ефективно протидіяти деструктивним впливам на військову дисципліну та інституційну стійкість держави [234].

Ідентифікація стратегічних векторів нівелювання правового нігілізму в Збройних Силах України через прициповий аналіз детермінуючих чинників, систематизацію деструктивних наслідків та обґрунтування мультимодальної системи правових, освітніх, дисциплінарних і законодавчих інструментів формування правосвідомості особового складу становить концептуальне ядро даного дослідження. Генезис правового нігілізму в Україні має комплексний характер і зумовлений кумулятивним впливом низки фундаментальних факторів, серед яких пріоритетне значення мають історична ретроспектива формування правових інститутів, соціально-економічна дестабілізація, системна недосконалість нормативно-правової бази та деформація індивідуальної й суспільної правосвідомості. Ефективна протидія цим викликам у військовому середовищі потребує не лише впровадження превентивних заходів, а й глибокої трансформації правової культури, що дозволить інтегрувати принципи законності в повсякденну діяльність Сил оборони [29]. Ретроспективний аналіз свідчить, що історична генеза правового нігілізму зумовлена тривалою відсутністю автентичних традицій правової

культури та досвіду розбудови правової держави, а також деструктивним впливом радянської тоталітарної системи, що системно нівелювала повагу до права як інституту. У СО України рудименти радянської мілітарної парадигми виступають однією з фундаментальних детермінант нігілістичних проявів, що знаходять свій вияв як у формі дефіциту виконавської дисципліни та ігнорування наказів рядовим складом, так і в професійній деформації командної ланки. Остання проявляється через нехтування принципом законності, видання завідомо протиправних наказів та ігнорування стандартів гідного поведіння з підлеглими, що в сукупності створює стійкі бар'єри для впровадження сучасних демократичних принципів військового управління [235].

Соціально-економічна детермінація правового нігілізму зумовлена сукупністю таких чинників, як низькі стандарти життєзабезпечення, майнова поляризація суспільства, дефіцит дієвих механізмів соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх родин, а також системна корупція, що в сукупності генерує стійку недовіру до державних інституцій та девальвує авторитет права. В умовах правового режиму воєнного стану корупційна складова набуває ознак особливої деструктивності, виступаючи руйнівним чинником, що дезорганізує діяльність військових формувань, нівелює засади соціальної справедливості та провокує формування негативних ціннісних установок щодо правопорядку в армійському середовищі [236]. Системна недосконалість нормативно-правового масиву детермінується наявністю суттєвих законодавчих лакун, надмірною складністю та внутрішньою суперечливістю юридичних приписів, що в сукупності генерує стан правової невизначеності. Зазначені дефекти законотворчої техніки зумовлюють низьку ефективність правозастосовної діяльності, нівелюють регулятивний потенціал норм права та, як наслідок, трансформуються у стійкі прояви правового нігілізму, оскільки суперечливість закону легітимізує в суспільній свідомості можливість його ігнорування [172]. Слід констатувати, що дефіцит правосвідомості зумовлює її системну деформацію на індивідуальному та суспільному рівнях, трансформуючись у такі деструктивні форми, як правовий

інфантилізм та правовий ідеалізм, що кумулятивно посилюють прояви правового нігілізму в соціумі [146].

Феномен правового нігілізму детермінує низку деструктивних наслідків, які в умовах дії правового режиму воєнного стану набувають характеру екзистенційної загрози для інституційної стійкості держави. Деградація суспільної довіри до публічно-владних інститутів екстраполюється на систематичне ігнорування нормативно-правових приписів, що нівелює авторитет державних органів, правоохоронної системи та Сил оборони України, створюючи при цьому сприятливе середовище для ескалації корупційних практик та інших деліктів. Ерозія соціальної стабільності, зумовлена масовим нехтуванням законами, провокує зростання соціальної напруженості та хаотизацію суспільних відносин, що, за слушним зауваженням О. Турчина, справляє кумулятивний негативний вплив на економічний розвиток: правове свавілля та інституційна невизначеність виступають критичними бар'єрами для інвестиційної діяльності, блокуючи приплив капіталу в країну з високим рівнем корупційних ризиків та правової волюнтативності [37].

Ескалація правового нігілізму в лавах Сил оборони України в умовах воєнного стану становить особливу небезпеку, оскільки це явище детермінує внутрішню дестабілізацію військової дисципліни, нівелює боєздатність підрозділів та створює критичні загрози для обороноздатності держави загалом. Відповідно до концептуальних підходів Л. Мороз, стратегія нівелювання нігілістичних тенденцій має базуватися на реалізації системних трансформацій у сферах правової освіти та національно-патріотичного виховання, спрямованих на репродукування високого рівня правової культури громадян. Фундаментальними складниками цього процесу є якісна модернізація законодавчого масиву, забезпечення прецизійного правозастосування, безкомпромісна протидія корупційним проявам та відновлення інституційної довіри до державних органів як ключового чинника соціальної згуртованості [38]. Імплементация принципу справедливості в усіх доменах суспільного буття та державного управління виступає фундаментальним базисом для подолання

правового нігілізму. У Силах оборони України забезпечення аксіологічного складника справедливості набуває виняткової значущості, оскільки специфіка військового середовища детермінує екстраполяцію та значне загострення існуючих соціальних суперечностей, перетворюючи їх на критичні чинники дестабілізації внутрішнього правопорядку. Таким чином, утвердження соціальної та правової справедливості в армійському життєдіяльному циклі є препозицією до зміцнення авторитету закону та легітимізації статутних ієрархій. У контексті сучасної розбудови України як правової демократичної держави, де народний суверенітет утверджується як найвища соціальна цінність, постає об'єктивна необхідність у фундаментальному оновленні правового базису, що регламентує взаємовідносини між державою та особистістю, а також у проведенні комплексної систематизації законодавства. Відповідно до концепції І. Копайгори, процес систематизації має бути орієнтований на досягнення внутрішньої єдності юридичних норм шляхом елімінації правових колізій та лакун, що є препозицією до підвищення ефективності правового регулювання. Водночас логічне впорядкування нормативного матеріалу через його класифікацію за відповідними розділами та рубриками забезпечує структурну цілісність і функціональну зручність у користуванні законодавчим масивом, сприяючи прозорості правозастосовної практики [22].

Концептуальний аналіз проблеми правового нігілізму дає підстави стверджувати, що цей феномен настільки глибоко інтегрувався у структуру сучасного суспільного буття та вкорінився у масовій свідомості, що його швидка елімінація видається малоімовірною в короткостроковій перспективі. Високий ступінь інерційності нігілістичних установок зумовлений їхньою здатністю до самовідтворення через правовий інфантилізм та скептичне ставлення до інституційних механізмів захисту прав [237]. Відтак, подолання цього явища потребує не ситуативних заходів, а тривалої, системної стратегії деконструкції деструктивних правових міфів та послідовного формування якісно нової правової культури, де повага до закону стане внутрішнім

переконанням, а не лише результатом зовнішнього примусу [238]. Однак, можна намагатись хоча б послабити його позиції, діючи рішуче у таких напрямках:

1. необхідно негайно припинити «війну» законів, тобто закони мають бути приведені відповідно до норм Конституції України та відповідно один до одного, та запобігати ухваленню протилежних, паралельних за змістом нормативно-правових актів, що виключають один одного;

2. неприпустимість конфронтації у представницьких, судових і виконавчих органах влади;

3. у діяльності правоохоронних органів потрібно забезпечити верховенство права;

4. потрібно негайно припинити волюнтаристський стиль управління та владарювання. Не має бути жодних «директивних» методів, жодних «переступань» через право, оскільки має бути лише закон, а всі рішення мають прийматись на його основі;

5. потрібно більше удосконалювати механізми реалізації правових норм, з посиленням передусім на правові процедури;

6. за допомогою ЗМІ і преси необхідно здійснити активний наступ на протиправні поведінкові установки, пропагуючи загальне дотримання законів (починаючи з верхніх ешелонів влади).

Можливо, саме під час реалізації таких дій комплексно суспільство отримає нагоду звільнитись, а з часом, можливо, й взагалі позбутись від згубного для права явища – правового нігілізму [239].

Згідно з концептуальними підходами С. Петкова, правовий нігілізм у мілітарній сфері інтерпретується як специфічна форма девіантної правосвідомості, що знаходить свій вияв у свідомому та систематичному ігноруванні нормативно-правових приписів. Науковець акцентує увагу на тому, що детермінантами цього деструктивного явища виступають незавершеність процесів правової соціалізації особистості, інституційна нестабільність правової системи та неефективність механізмів державного й відомчого

контролю. Відтак, стратегічна ефективність протидії правовому нігілізму в армійському середовищі безпосередньо залежить від успішності формування у військовослужбовців стійкої внутрішньої мотивації до правомірної поведінки, де дотримання закону базується не на страху перед санкцією, а на ціннісному усвідомленні його необхідності [149].

Комплексний аналіз правового нігілізму в лавах Сил оборони України в умовах воєнного стану дозволяє ідентифікувати його як специфічну девіацію правосвідомості, детерміновану поєднанням історичних рудиментів «радянщини» та сучасних інституційних дефектів. Основними чинниками, що провокують ігнорування правових приписів як командним, так і рядовим складом, виступають правовий інфантилізм, системний бюрократизм у процесах реалізації соціальних гарантій та критична нестабільність нормативно-правового поля. Феномен правової невизначеності та фрагментарності законодавства, на які звертають увагу Л. Мороз та С. Петков, у сукупності з низькою авторитетністю органів військової юстиції, трансформують правовий песимізм у реальні загрози боєздатності та внутрішній дисципліні підрозділів.

Ефективна стратегія нівелювання нігілістичних тенденцій потребує впровадження мультимодальної системи заходів, спрямованих на фундаментальну трансформацію правової культури через забезпечення принципу справедливості в усіх аспектах військової служби [240]. Ключовими векторами подолання даної проблеми є якісна систематизація законодавства з метою усунення колізій і прогалин за методологією І. Копайгори, радикальна мінімізація корупційних ризиків та формування внутрішньої мотивації особового складу до правомірної поведінки. Лише через зміцнення інституційної довіри та подолання правового свавілля можливо досягти належного рівня обороноздатності держави, де закон виступає не лише інструментом примусу, а й надійним механізмом захисту прав військовослужбовців [38]. Утвердження високого рівня правової свідомості військовослужбовців постає фундаментальною передумовою подолання

правового нігілізму, оскільки саме правосвідомість виступає базисом внутрішньої мотивації до неухильного дотримання правових норм. Реалізація цього завдання потребує впровадження комплексної системи правоосвітньої та роз'яснювальної роботи, яка інтегрує теоретичні знання з аналізом прикладних ситуацій, що виникають у процесі проходження військової служби. Системний підхід до правового виховання дозволяє трансформувати зовнішні нормативні вимоги у внутрішні переконання особистості, мінімізуючи вплив деструктивних чинників та забезпечуючи свідому дисциплінованість особового складу. Ключовим аспектом цього процесу є перехід від формального ознайомлення з нормативно-правовими актами до формування правової культури, де закон сприймається як гарант справедливості та захищеності. Використання прикладного матеріалу, зокрема розбір типових правопорушень та механізмів реалізації прав військовослужбовців, сприяє подоланню правового інфантилізму та посилює довіру до інститутів військової юстиції. У підсумку, розвинена правосвідомість стає дієвим внутрішнім регулятором, що забезпечує стабільність правопорядку в Силах оборони України та нівелює прояви нігілістичних тенденцій навіть у кризових умовах воєнного стану [26].

Удосконалення нормативно-правового базису військової служби є критичною умовою подолання системного нігілізму, оскільки законодавство в цій сфері має відповідати критеріям детермінованості, доступності та інституційної стабільності. Актуальним завданням постає не лише технічне усунення міжструктурних колізій, а й змістовна гармонізація національних норм із принципами міжнародного гуманітарного права, що забезпечує легітимність дій Сил оборони на міжнародній арені. Як слушно акцентує В. Петков, рівень ефективності правозастосовної діяльності перебуває у прямій кореляції з якістю нормативного регулювання: лише зрозуміла та справедлива правова база здатна мінімізувати волюнтаризм при прийнятті управлінських рішень. Реформування військового законодавства має бути спрямоване на створення такої архітектури норм, яка б унеможливила подвійне тлумачення та забезпечувала прозорість правовідносин між державою та

військовослужбовцем. Висока якість юридичних приписів виступає запобіжником проти правового свавілля, сприяючи формуванню у особового складу поваги до закону як до передбачуваного та справедливого регулятора. Таким чином, стабільність і чіткість правового поля стають визначальними чинниками зміцнення військової дисципліни та підвищення загального рівня правової культури в умовах збройної агресії [72]. Концептуальна трансформація військового законодавства в напрямі подолання правового нігілізму потребує імплементації чіткої термінологічної бази та перегляду філософії юридичної відповідальності. Внесення змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Дисциплінарного статуту ЗС України шляхом закріплення дефініції «правовий нігілізм» дозволить юридично кваліфікувати це явище як двосторонній деструктивний процес: від свідомого невиконання наказів підлеглими до видання протиправних розпоряджень командним складом. Таке нормативне уточнення створить підґрунтя для переходу від каральної парадигми до виховно-корекційної, де ключовою метою стає не стільки ізоляція чи осуд порушника, скільки його ресоціалізація та повернення до правового поля. Впровадження гнучкої системи диференційованих стягнень, зокрема розробленої системи штрафів у поєднанні з інтенсивним правовим вихованням, видається більш ефективною альтернативою жорстким кримінальним покаранням, які часто мають демотивуючий ефект. Основний сенс такої превентивної моделі полягає у виправленні «порушника дисципліни» через усвідомлення ним суспільної небезпеки своїх дій та формування стійкої установки СО України на сумлінне виконання обов'язків. Таким чином, правова реформа в має бути спрямована на створення механізму, де відповідальність є інструментом відновлення правопорядку та зміцнення внутрішньої єдності військового організму, а не просто актом державної репресії. Впровадження концепції взаємної відповідальності у відносинах «командир — підлеглий» є стратегічно важливим кроком для подолання правового нігілізму в Силах оборони України. Необхідно запровадити спеціальні норми, що передбачатимуть юридичну

відповідальність посадових осіб за бездіяльність або прийняття протиправних рішень, які детермінують виникнення атмосфери безкарності та почуття несправедливості в армійському середовищі. Такий підхід дозволить нівелювати умови, за яких управлінські помилки або зловживання стають каталізатором масових порушень дисципліни, утверджуючи натомість принцип інституційної відповідальності керівної ланки за морально-психологічний та правовий клімат у підрозділах. Ефективним інструментом корекції правової поведінки в межах цієї моделі виступає застосування диференційованих фінансових санкцій як виду дисциплінарної відповідальності. Пріоритетність економічних важелів впливу над суто репресивними методами сприяє швидшій реалізації мети виправлення порушника та стимулює формування свідомої законослухняності [45]. Інституціалізація механізму відповідальності, що ґрунтується на принципах неминучості та пропорційності санкцій, володіє значним потенціалом для екстраполяції з воєнної сфери на загальнодержавну систему управління. Такий підхід виступає фундаментальним запобіжником проти правового волюнтаризму та корупційних практик, оскільки переводить фокус із суб'єктивного розсуду посадовця на об'єктивний алгоритм правової відповіді [241]. Уніфікація цих засад у державному апараті сприятиме деконструкції культури безкарності, що є критично важливим для відновлення суспільної довіри до інститутів влади та утвердження панування права. Паралельно з удосконаленням системи відповідальності, держава реалізує стратегію стимулювання через розширення пакету соціальних гарантій. З метою підвищення внутрішньої мотивації військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу до належного виконання обов'язку, а також забезпечення всебічної підтримки їхніх родин, урядом було ухвалено низку нормативних документів. Ці акти спрямовані на створення системи соціального піклування, яка б нівелювала відчуття правової незахищеності та виступала додатковим чинником стабілізації правопорядку в умовах екстремальних навантажень воєнного стану: Порядок організації діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби

цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20.08.2024 № 948 [242] та Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України, затверджено наказом Міністерства оборони України від 29.01.2025 № 59 [243]. Зазначені нормативно-правові акти регламентують порядок функціонування служб супроводу, інтегрованих у систему Міністерства оборони України та інших структур сил безпеки і оборони. Діяльність цих служб спрямована на створення людиноцентричної моделі підтримки, де ключовим завданням є ідентифікація та фахова оцінка соціальних потреб і проблемних ситуацій військовослужбовців, поліцейських та працівників служби цивільного захисту. Через налагодження ефективної комунікаційної вертикалі між особовим складом, військовим керівництвом та медичними установами служби супроводу стають сполучною ланкою, що забезпечує оперативне реагування на запити військовослужбовців у сфері соціального захисту. Особлива увага в діяльності цих підрозділів приділяється правопросвітницькому аспекту та відновленню соціального капіталу особистості. Це включає систематичне консультування щодо захисту законних прав, сприяння у вирішенні складних питань соціального забезпечення, а також реалізацію заходів із реінтеграції та підтримки родинних зв'язків. Таким чином, інституціалізація служб супроводу виступає потужним антинігілістичним чинником: держава демонструє не лише вимогливість до виконання обов'язку, а й реальну турботу про соціальне благополуччя захисників, що є критично важливим для підтримки високого рівня морального духу та довіри до правової системи в умовах воєнного стану. Функціонування служб супроводу детермінує створення цілісної системи соціального захисту військовослужбовців та їхніх родин, що виступає потужним стимулом для належної реалізації військового обов'язку. Забезпечуючи гарантований рівень соціальної підтримки, держава формує в особового складу стійку внутрішню установку на сумлінну службу та дотримання військової дисципліни. Усвідомлення того, що обсяг соціальних преференцій та безпека сім'ї безпосередньо корелюють із правомірністю

поведінки військовослужбовця, стає дієвим превентивним механізмом, що нівелює ризики вчинення правопорушень. Таким чином, діяльність цих інституцій трансформує соціальний захист із пасивного обов'язку держави на активний інструмент зміцнення самосвідомості захисників. Це дозволяє мінімізувати прояви правового нігілізму, оскільки військовослужбовець починає сприймати правові норми не як обмеження, а як основу стабільності та соціальної забезпеченості — як власної, так і своїх близьких. У підсумку, інтегрований підхід до соціального та правового супроводу стає запорукою інституційної стійкості Сил оборони України в умовах тривалого збройного протистояння. Згідно з концепцією Ю. Тополі, правове виховання має набути характеру наскрізного та безперервного процесу, що супроводжує військовослужбовця на всіх етапах його професійного шляху — від моменту зарахування до Сил оборони України до моменту звільнення в запас. Такий підхід передбачає глибоку інтеграцію правоосвітніх заходів у всі домени службової діяльності, перетворюючи правову підготовку з епізодичного навчання на органічний елемент повсякденної бойової та гуманітарної підготовки. Це дозволяє сформувати стійку правову ідентичність воїна, яка залишається непохитною незалежно від складності бойової обстановки.

Наскрізна інтеграція правового виховання забезпечує постійну актуалізацію юридичних знань та їх практичну апробацію в межах виконання функціональних обов'язків. Коли правові норми роз'яснюються не відірвано від контексту, а безпосередньо в розрізі службових операцій, це нівелює підґрунтя для виникнення нігілістичних настроїв. У результаті право стає не зовнішнім обтяженням, а внутрішнім орієнтиром, що визначає професіоналізм та етичність поведінки військовослужбовця, зміцнюючи тим самим загальну дисципліну та правопорядок у військовому формуванні [244]. У системі вітчизняної освіти — від середньої до вищої — вбачається об'єктивна необхідність імплементації спеціалізованих модулів з правового виховання, що передбачають залучення практикуючих юристів до проведення тренінгів та інтерактивних занять. Такий підхід дозволяє трансформувати абстрактні

правові догми у прикладні навички, формуючи у молоді стійкий імунітет до нігілістичних впливів ще на етапі первинної соціалізації. Синергія академічної бази та практичного досвіду фахівців галузі права забезпечує якісно новий рівень правової грамотності, що є фундаментом для побудови свідомого громадянського суспільства. Водночас сучасні виклики зумовили гострий дефіцит кваліфікованих військових юристів, чия підготовка вимагає глибокої спеціалізації у сфері військового права. Специфіка правовідносин в умовах воєнного стану висуває підвищені вимоги до компетенцій таких фахівців: від знання міжнародного гуманітарного права до тонкощів соціального захисту військовослужбовців. Розвиток професійної військово-юридичної освіти та створення потужного кадрового резерву в цій галузі є критичним складником національної безпеки, що дозволить забезпечити правову стабільність усередині Сил оборони України та ефективне представлення інтересів держави на міжнародній арені. Суворі військова дисципліна виступає імперативною основою бойового порядку та загального правопорядку, формуючи правову модель поведінки, що гарантує життєздатність армії в екстремальних умовах збройного конфлікту. В умовах воєнного стану будь-яка деформація дисциплінарних стандартів може призвести до фатальних наслідків, ставлячи під загрозу не лише життя особового складу, а й успіх стратегічних операцій. Проте стабільність цієї системи залежить не стільки від суворості санкцій, скільки від цілісного виховного процесу, де ключову роль відіграють незаперечний авторитет командування та бездоганний особистий приклад старшого офіцерського складу. Командир у цій парадигмі постає не лише суб'єктом управління, а й персонально відповідальним архітектором правової атмосфери у підрозділі, виступаючи для підлеглих головним моральним орієнтиром. Ефективне підтримання дисципліни вимагає гармонійного поєднання статутного примусу з інструментами правового виховання, що дозволяє трансформувати зовнішні вимоги у внутрішні переконання воїна. Лише за умови, коли кожен керівник усвідомлює свою роль у формуванні правосвідомості колективу, можливо мінімізувати ризики правового нігілізму

та забезпечити монолітність Сил оборони України. Профілактика правопорушень постає стратегічним бар'єром на шляху репродукції правового нігілізму в армійському середовищі. Комплексна превентивна діяльність має базуватися на ранній ідентифікації ризикових груп військовослужбовців, схильних до девіацій, та впровадженні інструментарію індивідуальної виховної роботи, що включає превентивні бесіди та створення систем оперативного реагування на первинні ознаки деструктивної поведінки. Важливим вектором цієї роботи є залучення інституту сім'ї: налагодження комунікації з рідними військовослужбовця дозволяє активувати додаткові соціальні стримувачі, де відповідальність перед близькими стає вагомим аргументом на користь дотримання дисципліни та запобігання правопорушенням. Водночас ефективна профілактика неможлива без фундаментального реформування військової юстиції, спрямованого на підвищення її відкритості та забезпечення безперешкодного доступу кожного військовослужбовця до фахового правового захисту. Модернізація органів юстиції повинна перетворити їх із каральних інструментів на гарантів справедливості, оскільки саме високий авторитет цих інституцій є ключем до формування системної довіри до права в армії. Тільки через поєднання індивідуальної виховної роботи, підтримки родинних зв'язків та утвердження легітимності правосуддя можливо досягти сталого зниження рівня правового нігілізму та зміцнення правопорядку в Силах оборони України.

Важливою умовою подолання правового нігілізму є популяризація позитивного ставлення до права, правової держави та правоохоронних органів [245]. Особистий приклад правомірної поведінки та незаперечний моральний авторитет командирів виступають фундаментом для формування еталонної моделі поведінки особового складу, тоді як ігнорування правових норм у мілітарному середовищі неминуче призводить до дискредитації органів державної влади, нівелювання авторитету командування та руйнування суспільної довіри до інституцій. Такий деструктивний процес створює сприятливі умови для системної дезорганізації, критичного зниження морально-психологічного стану військ та втрати бойової ефективності, що в

підсумку спричиняє загальне послаблення обороноздатності держави в умовах воєнного стану. Подолання правового нігілізму в Україні та її Силах оборони постає як стратегічний багатогранний процес, що потребує інтеграції системного, міждисциплінарного підходу та реалізації послідовної державної політики. Ця трансформація охоплює не лише гармонізацію нормативно-правової бази та усунення колізій у військовому законодавстві, а й фундаментальну зміну правосвідомості через наскрізне правове виховання, зміцнення інституційної довіри та впровадження моделі взаємної відповідальності між командуванням і підлеглими. Успішна деконструкція нігілістичних настроїв є критичною передумовою для зміцнення обороноздатності держави, оскільки лише через утвердження справедливості, прозорості та безумовного панування права можливо забезпечити монолітність армії та стійкість демократичних інститутів в умовах тривалих воєнних викликів [53]. Проведене дослідження дозволило визначити комплексний інструментарій протидії правовому нігілізму, що інтегрує формування високої правової культури, системне вдосконалення законодавства та інтенсифікацію правової свідомості особового складу як ключові детермінанти зміцнення військової дисципліни. Ефективність цієї стратегії безпосередньо корелює з розвитком наскрізного правового виховання та розширенням інституційної спроможності органів військової юстиції, що в сукупності забезпечує перехід від каральної моделі управління до сталого правопорядку, заснованого на принципах законності, справедливості та професійної відповідальності.

Фундаментальним кроком у протидії правовому нігілізму має стати його офіційна легітимізація через закріплення чіткої дефініції в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» та Дисциплінарному статуті ЗС України, що переведе боротьбу з цим явищем у площину державної стратегії. Одночасно із цим необхідно розширити межі юридичної відповідальності командного складу, поклавши на посадових осіб персональний обов'язок за формування правової культури та якості виховної роботи у підрозділах. Системна імплементація цих підходів забезпечить монолітність правопорядку

в бойових частинах, підвищить морально-психологічну стійкість воїнів та стане критичним чинником посилення загальної обороноздатності України в умовах затяжної воєнної агресії.

З огляду на результати дослідження проблематики правового нігілізму, особливого значення на сучасному етапі державотворення набуває сфера національної безпеки та оборони, де корупційні прояви стають каталізатором правової деструкції та становлять екзистенційну загрозу суверенітету. Оборонний сектор, який охоплює стратегічні закупівлі, військову логістику та систему управління, є критично важливим для захисту громадян в умовах воєнного стану, тому проникнення корупції в цю галузь не лише підриває економічну стабільність, а й безпосередньо корелює з поширенням нігілістичних настроїв, руйнуючи суспільну довіру та послаблюючи спроможність держави протистояти збройній агресії. Правовий нігілізм у Силах оборони України трансформується з відкритого ігнорування норм у латентні деструктивні практики, де процедурні вимоги спотворюються, а режим секретності використовується як інструмент для приховування зловживань службовим становищем та уникнення прозорості. Така деформація правозастосування створює ілюзію легітимності, водночас підриваючи фундамент правопорядку через вибіркове виконання законів. Ключовою небезпекою цієї тенденції є глибока компрометація національної безпеки: корупція в оборонному секторі не лише знекровлює ресурси держави, а й дискредитує інституційні механізми захисту суверенітету, перетворюючи правовий нігілізм на внутрішній фронт, що загрожує стійкості країни не менше, ніж зовнішня агресія [246]. Корупційні прояви, зокрема підкуп та розкрадання, трансформують правовий нігілізм із теоретичної проблеми на фактор прямої загрози екзистенції держави, оскільки погіршення якості озброєння та військових послуг безпосередньо ставить під загрозу життя захисників і безпеку нації. Деформація процесів оборонних закупівель через «відкати» та фаворитизм нівелює принципи прозорої конкуренції, призводячи до системного нецільового використання обмежених ресурсів та закупівлі

некондиційної продукції за завищеними цінами. У підсумку такі неетичні практики не лише виснажують бюджет і відволікають кошти від пріоритетних потреб фронту, а й спричиняють глибоку ерозію суспільної довіри до державних інституцій, що в умовах війни є критично небезпечним для внутрішньої стійкості країни. Хоча корупційні ризики існували й у мирний час, умови воєнного стану створили специфічне середовище для їхнього посилення, оскільки обмеження публічності певних закупівель об'єктивно спростило реалізацію протиправних схем. Це формує небезпечний ґрунт для розквіту правового нігілізму, за якого посадові особи хибно трактують винятковість та закритість воєнного часу як легітимний привід для ігнорування загальних правових принципів і стандартів доброчесності. У такий спосіб «режим секретності» з інструменту захисту державних інтересів перетворюється на ширму для правового волюнтаризму, що підриває основи правопорядку в секторі безпеки саме тоді, коли прозорість та ефективність використання ресурсів є життєво необхідними для виживання нації. Репрезентативним прикладом деструктивного впливу правового нігілізму на систему оборонних закупівель є контракт на надання послуг із організації харчування, укладений у 2023 році між Міністерством оборони України та ТОВ «Актив компанії». Аналіз умов зазначеного договору виявив аномальне завищення вартості окремих позицій продовольчого забезпечення для потреб особового складу в певних регіонах, що сягало 266% порівняно з ціновими показниками 2021 року. Така цінова експедиція є економічно необґрунтованою, оскільки значно перевищує офіційний індекс інфляції (26%), що свідчить про свідоме ігнорування принципів еквівалентності та раціонального використання бюджетних коштів. Окремої правової оцінки потребує процедура обрання контрагента, враховуючи сумнівну ділову репутацію та фінансову неспроможність ТОВ «Актив компанії». Юридична особа з мінімальним статутним капіталом у розмірі 1000 гривень та анульованим у 2021 році свідоцтвом платника ПДВ (через неподання податкової звітності та відсутність господарських операцій) не відповідала критеріям надійності для виконання стратегічно важливого державного

замовлення. Крім того, за даними журналістських розслідувань, зокрема Ю. Ніколова, зазначений суб'єкт господарювання мав негативний бекграунд у межах кримінальних проваджень. Зокрема, у 2019 році ТОВ «Актив компанії» фігурувало у справі щодо використання завідомо підроблених документів при отриманні доступу до тендерів Державної кримінально-виконавчої служби. Систематичне залучення таких контрагентів до оборонного сектору свідчить про інституційну ерозію правових стандартів, де режим воєнного стану та пов'язана з ним обмежена прозорість процедур стають інструментами легітимізації корупційних схем і проявів глибокого правового нігілізму в управлінській вертикалі [247]. Такі факти свідчать про глибоку деформацію правосвідомості відповідальних осіб та ігнорування елементарних вимог Due diligence, обираючи контрагентів.

Концептуальні засади протидії правовому нігілізму та корупції в системі Сил оборони України

Подолання правового нігілізму в Україні, зокрема в межах СО України, постає як стратегічне завдання, що потребує системного, міждисциплінарного підходу та послідовної державної політики. Дане явище в армійському середовищі проявляється не лише у формі відкритого нехтування нормами права, а й у латентних деструктивних практиках: спотворенні процедурних вимог, зловживанні службовим становищем та ігноруванні принципів прозорості під претекстом режиму секретності. Особливу гостроту ця проблематика набуває в умовах воєнного стану, коли обмеження публічності певних процесів, зокрема оборонних закупівель, створює сприятливий ґрунт для правового волюнтаризму та корупційних ексцесів.

Репрезентативним прикладом інституційної ерозії став прецедент із закупівлею послуг харчування у 2023 році (кейс ТОВ «Актив компанії»), де аномальне завищення цін та залучення контрагента з сумнівною діловою репутацією засвідчили компрометацію принципів еквівалентності та раціонального використання бюджетних коштів. Подібні прояви правового нігілізму мають екзистенційний характер: вони не лише виснажують

економічний ресурс держави, а й безпосередньо загрожують життю військовослужбовців через зниження якості забезпечення, що в сукупності детермінує послаблення загальної обороноздатності.

Ефективна стратегія нейтралізації цих загроз має базуватися на наступних пріоритетних напрямках:

- нормативно-правова легітимізація шляхом законодавчого закріплення дефініції «правовий нігілізм» у профільному законодавстві та Дисциплінарному статуті ЗС України для формування єдиного правового підходу до його кваліфікації;

- інституційна трансформація шляхом реформування військової юстиції з метою підвищення її відкритості та забезпечення доступу військовослужбовців до ефективного правового захисту, що є ключем до формування довіри до права;

- персоналізація відповідальності шляхом розширення обсягу юридичної відповідальності командирів за стан правової культури у підрозділах. Особистий приклад та моральний авторитет командування мають стати головними антидотами проти дисциплінарної деградації;

- комплексна превенція шляхом впровадження наскрізного правового виховання на всіх етапах служби, ідентифікація ризикових груп, схильних до девіацій, та активне залучення інституту сім'ї військовослужбовця як додаткового фактора соціального стримування.

- антикорупційна архітектура шляхом створення стійкої екосистеми запобігання корупції, що охоплює всі ланки — від Міністерства оборони та Генерального штабу до державних підприємств оборонного сектору.

Отже, утвердження верховенства права в Силах оборони є не лише юридичною вимогою, а й критичною умовою збереження бойової ефективності та демократичного цивільного контролю, що в умовах тривалої воєнної агресії є безальтернативним шляхом до перемоги та зміцнення державності [248].

Протидія корупції та правовому нігілізму в оборонному секторі потребує системної реалізації антикорупційних стратегій, що ґрунтуються на

пріоритетності прозорості та підзвітності. Ключовими векторами є розбудова міцної нормативно-правової бази, детермінація прозорих механізмів оборонного бюджетування і закупівель, а також посилення зовнішнього нагляду за участю інститутів громадянського суспільства та незалежних медіа. Фундаментальною умовою ефективності цих заходів є зміцнення суспільної довіри до закону та утвердження правосвідомості як серед правоохоронних органів, так і в соціумі загалом, що є єдиним дієвим запобіжником проти інституційної деградації в умовах воєнного стану. У 2023 році у МОУ був створений Департамент з питань запобігання та виявлення корупції. Ключовою метою Департаменту є поширення і реалізація в дійсності принципу нульової толерантності до корупції [249]. Часова затримка у створенні спеціалізованого антикорупційного підрозділу Міністерства оборони України лише після резонансних публічних скандалів 2023 року актуалізує проблему інституційного нігілізму, де реформи часто мають реактивний, а не превентивний характер. Хоча оперативне кадрове оновлення та структурна перебудова є безумовно позитивними кроками, існує об'єктивний ризик декларативності цих перетворень. У юридичній площині створення нових органів без радикальної зміни управлінської парадигми та забезпечення їхньої реальної функціональної незалежності може призвести до імітації боротьби з порушеннями, що лише поглиблює кризу довіри до правових інститутів у секторі безпеки.

Для того щоб інституційна реформа не залишилася формальним актом, вона має супроводжуватися переходом від «фасадного» правопорядку до реальної прозорості та невідворотності відповідальності. Подолання нігілістичних тенденцій вимагає, щоб діяльність новоутвореного департаменту базувалася на жорсткому аудиті, цифровізації закупівель та відкритому звітуванні перед суспільством. Тільки через досягнення конкретних правових результатів — від розірвання корупційних схем до судових вироків — можливо трансформувати декларативні заходи у дієвий механізм захисту національних інтересів, утверджуючи пріоритет закону над вузькокорпоративними чи

політичними інтересами в умовах війни. Окрім того, інституційною антикорупційною зміною є й створення згідно з наказом МОУ від 17.06.2022 № 159 Агенції оборонних закупівель [250]. За статутом це державне підприємство мало стати єдиною нацагенцією, що мала забезпечувати централізовану закупівлю товарів, робіт і послуг у сфері нацбезпеки та оборони за кошти держбюджету та інших джерел. Однак лише 16 травня 2023 року була ухвалена постанова Кабінету Міністрів України № 494 «Деякі питання здійснення оборонних закупівель службою державного замовника» [251], в якій це питання було законодавчо врегульовано. Затримка в інституційному та нормативному закріпленні статусу профільного антикорупційного органу свідчить про наявність суттєвих правових лакун та колізій у системі військового управління, що стає додатковим каталізатором правового нігілізму. Коли правове регулювання критично важливих сфер національної безпеки відбувається постфактум — як реакція на кризу, а не як результат стратегічного планування — це підриває віру у стабільність, передбачуваність та системність законодавства.

У науково-юридичному дискурсі така ситуація трактується як вияв функціональної неспроможності правової системи своєчасно адаптуватися до викликів воєнного часу. Подібний правовий анахронізм формує у посадових осіб та суспільства хибне сприйняття закону як гнучкого інструмента, що пристосовується до обставин лише під тиском зовнішніх чинників. Відтак, подолання нігілістичних настроїв неможливе без усунення цих колізій та переходу до проактивного законотворення, яке б гарантувало сталість правових інститутів і непохитність правопорядку в оборонному секторі незалежно від політичної кон'юнктури чи медійного резонансу. Виділення Агенції оборонних закупівель бюджету в розмірі 335 мільярдів гривень із законодавчо закріпленою можливістю спрямування 2,75% цієї суми (9,7 мільярда гривень) на власне утримання створює безпрецедентний рівень фінансової автономії, що в умовах воєнного стану потребує екстраординарних механізмів контролю для запобігання проявам інституційного нігілізму. Концентрація настільки

масштабного ресурсу на забезпечення діяльності одного відомства актуалізує ризики нецільового використання коштів та формування привілейованого статусу посадових осіб, що за відсутності транспарентності та жорсткого зовнішнього аудиту може дискредитувати принципи раціонального розподілу оборонних видатків. Відтак, забезпечення прямої кореляції між вартістю самоутримання Агенції та її реальною антикорупційною ефективністю є критично важливим для збереження суспільної довіри та недопущення правової деградації в системі управління стратегічними ресурсами держави [252]. Широкий суспільний резонанс та дискусії серед політикуму й медіаспільноти щодо доцільності асигнування 9,7 мільярда гривень на функціонування Агенції оборонних закупівель зі штатом у 150 осіб підсвічують критичну суперечність між інституційною автономією та принципом соціальної справедливості. Надмірна концентрація фінансових потоків у поєднанні з обмеженим громадським контролем створює прецедент для детермінації нових корупційних ризиків, що в умовах дефіциту державних ресурсів може бути інтерпретовано як форма інституційного егоїзму. Такий підхід провокує чергову хвилю правового нігілізму, оскільки за відсутності прозорої звітності та обґрунтованості видатків нові органи управління сприймаються соціумом не як інструменти правової трансформації, а як механізми перерозподілу бюджетних коштів, що остаточно нівелює довіру до реформ в оборонній сфері.

Міжнародна співпраця виступає стратегічним імперативом у подоланні правового нігілізму та викоріненні корупційних практик в оборонному секторі через імплементацію передових світових стандартів. Взаємодія держав у межах міжнародно-правових інструментів, зокрема Конвенції ООН проти корупції, забезпечує синергію зусиль у сфері обміну розвідувальними даними та превентивними методиками, що дозволяє вибудувати надійні бар'єри проти транскордонних корупційних схем. Пріоритетним аспектом такої взаємодії є уніфікація процедур та розробка стандартизованих регламентів, які суттєво підвищують рівень транспарентності оборонного сектору. Створення єдиного інформаційного та нормативного поля не лише мінімізує латентність

правопорушень, а й формує сталу систему підзвітності, де впровадження міжнародного досвіду стає дієвим інструментом трансформації вітчизняної правової культури та зміцнення інституційної довіри. Другим аспектом є консолідація зусиль у сфері фінансового моніторингу оборонного сектору. Міжнародна співпраця забезпечує оперативний обмін розвідувальними даними та верифікованою інформацією щодо оборонних закупівель, обігу озброєння та супутніх фінансових транзакцій. Такий механізм інформаційної взаємодії значно підвищує ефективність ідентифікації та розслідування предикатних правопорушень, особливо у контексті протидії транснаціональним корупційним мережам, що використовують складні схеми приховування активів. Понад те, інституціоналізація спільних моніторингових платформ дозволяє здійснювати незалежний нагляд за імплементацією оборонних контрактів, гарантуючи дотримання міжнародних етичних стандартів та антикорупційних застережень. Це перетворює міжнародний контроль із формальної процедури на дієвий інструмент забезпечення прозорості, що унеможливує використання національних кордонів як засобу уникнення юридичної відповідальності.

Третім засадничим чинником є гармонізація законодавчої бази, що передбачає уніфікацію нормативно-правових актів у сфері оборонних закупівель та антикорупційної діяльності для ліквідації правових прогалин, які детермінують корупційні ризики. Спільне узгодження юридичних стандартів сприяє ефективній координації транскордонних розслідувань і кримінального переслідування, нівелюючи можливість використання міжюрисдикційних розбіжностей для уникнення відповідальності. Водночас процес імплементації міжнародних норм та запозичення зарубіжного досвіду потребує зваженої адаптації до національної правової системи з урахуванням специфіки суспільно-історичного розвитку та правосвідомості громадян; у протилежному випадку механічне копіювання чужорідних інститутів може спровокувати відторгнення нових норм соціумом, стаючи додатковим фактором поглиблення правового нігілізму.

Четвертим стратегічним напрямом є зміцнення інституційної спроможності національних оборонних інституцій шляхом імплементації передового міжнародного досвіду. Міжнародне співробітництво через надання технічної допомоги, реалізацію спеціалізованих навчальних програм та ініціатив з обміну експертними знаннями дозволяє формувати в державі стійкі системи внутрішнього контролю та розбудовувати функціонально потужні антикорупційні підрозділи. Такий підхід сприяє інкультурації принципів доброчесності в оборонному секторі, що суттєво підвищує загальну здатність національних інституцій до ідентифікації, превенції та ефективного нівелювання корупційних ризиків на всіх рівнях управління.

П'ятим аспектом доцільно назвати механізм колективного міжнародного впливу, що стимулює держави до імплементації вищих стандартів доброчесності та транспарентності. Через інструменти експертних перевірок, взаємного моніторингу та компаративного аналізу міжнародна спільнота формує систему зовнішньої верифікації антикорупційних реформ, спонукаючи національні уряди до гармонізації внутрішніх практик із глобальними нормами. Такий системний тиск сприяє подоланню інституційної інертності та забезпечує розбудову глобальної етичної архітектури в оборонному секторі, де корупційні девіації стають неприйнятними, а дотримання міжнародних стандартів прозорості — обов'язковою умовою міжнародної легітимності та партнерства.

Шостим пріоритетом є системна протидія транснаціональним злочинним мережам, чия діяльність в оборонному секторі базується на експлуатації вразливостей національних систем управління та транскордонних лакун. Міжнародна співпраця забезпечує інституційну основу для проведення спільних розслідувань і ліквідації мереж, залучених до відмивання коштів, нелегального обігу зброї та транскордонної корупції. Обмін оперативною інформацією та координація зусиль дозволяють державам ефективно перешкоджати деструктивній діяльності, яку неможливо нейтралізувати виключно в межах однієї юрисдикції.

Загалом, міжнародне партнерство в оборонній сфері формує платформу для колективної безпеки, де обмін знаннями та взаємна підтримка зміцнюють доброчесність інституцій і прозорість закупівельних процесів. Проте успішність антикорупційної стратегії визначається не лише реакцією на поточні виклики, а й здатністю до стратегічного прогнозування трансформаційних процесів у корупційній сфері. Враховуючи динаміку правових та економічних відносин, критично важливим уже сьогодні є наукове моделювання та оцінка потенційних корупційних ризиків, що можуть виникнути в умовах масштабної післявоєнної відбудови України, з метою завчасного розроблення превентивних механізмів протидії. В умовах післявоєнного відновлення корупційні виклики в оборонному секторі зазнають суттєвих трансформацій, що вимагає превентивного зміцнення управлінської архітектури та інституційної стійкості. Процес відбудови відкриває унікальне «вікно можливостей» для фундаментального переформатування структур управління, зокрема через впровадження транспарентних механізмів оборонних закупівель, жорсткого бюджетного планування та підзвітного адміністрування фінансів. Ключовим чинником у цьому контексті постає посилення ролі наглядових органів та остаточне утвердження культури доброчесності в оборонних інституціях, що має слугувати надійним бар'єром проти інерційних корупційних практик минулого. Водночас критичне значення зберігатиме міжнародна підтримка, яка в період реконструкції повинна трансформуватися у цільову технічну допомогу та фінансове стимулювання антикорупційних ініціатив. Ефективність використання ресурсів на етапі відбудови безпосередньо залежатиме від впровадження спеціалізованих механізмів міжнародного моніторингу та незалежного аудиту. Такий підхід забезпечить не лише прозорість розподілу допомоги, а й сприятиме імплементації кращих світових практик управління, унеможливлюючи використання процесів відновлення як інструмента для нових форм правового нігілізму та зловживань. Післявоєнний період вимагає не просто відновлення, а глибинної ревізії правових та регуляторних рамок сектору безпеки й оборони для усунення

передумов правового нігілізму. Пріоритетом має стати ухвалення бескомпромісного антикорупційного законодавства, яке чітко регламентує процедури оборонних закупівель і впроваджує стандарти радикальної прозорості в управлінських рішеннях. Створення жорстких юридичних фільтрів та однозначних нормативних інструкцій дозволить мінімізувати дискреційні повноваження посадових осіб, перетворюючи оборонний бюджет із закритої зони на підзвітний суспільству фінансовий інструмент.

Сталість цих реформ у довгостроковій перспективі залежить від здатності держави забезпечити невідворотність покарання за корупційні делікти та системну адаптацію законодавства до нових безпекових викликів. Тільки через стабільність і зрозумілість правових норм можливо подолати інституційну недовіру, гарантуючи, що післявоєнна розбудова армії та ВПК базуватиметься на засадах верховенства права, а не на залишках корупційних схем воєнного чи довоєнного часу [233]. У післявоєнний період роль громадського контролю має трансформуватися з пасивного спостереження у дієвий інструмент антикорупційного моніторингу оборонного сектору. Активна участь організацій громадянського суспільства у нагляді за оборонними видатками та залучення місцевих громад до формування стратегій відбудови є ключовими запобіжниками проти інституційного нігілізму. Громадський сектор не лише виконує функцію «зовнішнього ока», що виявляє зловживання, а й виступає комунікатором, який роз'яснює суспільству ризики корупції, створюючи таким чином запит на реальні правові зміни та прозорість у розподілі дефіцитних ресурсів. Паралельно з посиленням зовнішнього нагляду критично важливим є внутрішнє формування культури доброчесності через системну етичну підготовку військовослужбовців та управлінського апарату. Це передбачає впровадження освітніх програм, що акцентують на верховенстві права та професійній честі як фундаменті обороноздатності. Створення безпечного середовища для викривачів (інформаторів), запровадження суворих кодексів поведінки та автоматизованих механізмів внутрішнього контролю дозволять інституціоналізувати доброчесність, перетворюючи її з моральної категорії на

обов'язковий стандарт щоденної службової діяльності, що є єдиним шляхом до остаточного подолання корупції в армії та ВПК. Цифровізація виступає фінальним і найбільш технологічним бар'єром на шляху корупційної трансформації, де впровадження систем електронних закупівель та автоматизованого документообігу нівелює людський фактор. Створення прозорих механізмів відстеження кожної бюджетної одиниці забезпечує чітку вертикаль та горизонталь підзвітності: виконавців і замовників — державі та громадянському суспільству. У цій цифровій екосистемі технології перетворюють абстрактну відповідальність на персоніфіковану, де кожен етап прийняття рішень залишає незмінний слід, що є критично важливим для відновлення довіри до оборонних інституцій. Використання технологій усуває анонімність і розмитість обов'язків, що історично живили правовий нігілізм. Таким чином, цифровізація стає інструментом реалізації принципу підзвітності Агенції оборонних закупівель та Міністерства оборони — як перед Кабінетом Міністрів і Верховною Радою, так і перед міжнародними партнерами та платниками податків, що гарантує цільове використання коштів на відбудову національної безпеки. Системна протидія корупції в оборонному секторі вимагає синергії між інституційними реформами та індивідуальною відповідальністю посадових осіб. Утвердження принципів доброчесності, транспарентності та підзвітності, підкріплене активним міжнародним співробітництвом, є не лише питанням економічної ефективності, а й фундаментом відновлення суспільної довіри [253]. У контексті воєнного стану та майбутньої відбудови такий підхід стає пріоритетним завданням, оскільки гарантує, що обмежені ресурси держави спрямовуються виключно на посилення її обороноздатності. Подолання правового нігілізму в СО України є критичною передумовою зміцнення правопорядку. Це передбачає перехід від декларативних гасел до реального верховенства права, де невідворотність покарання за корупційні делікти поєднується з впровадженням цифрових та процедурних превентивних механізмів. Ігнорування цих аспектів або формальний підхід до реформ створює екзистенційні ризики: корупція в

оборонній сфері вбиває так само ефективно, як і зброя ворога. Відтак, лише цілісна державна стратегія, що базується на підзвітності та етичних стандартах, здатна забезпечити сталий розвиток безпекового сектору та виживання нації. Процес подолання правового нігілізму в армії є дзеркальним відображенням загальносуспільних трансформацій, що підкреслює критичну потребу в утвердженні прогресивного правового світогляду на всіх рівнях державної ієрархії. Особлива відповідальність покладається на ідеологів та провідників реформ: їхня діяльність повинна базуватися на цілковитій відповідності між публічними деклараціями та реальними вчинками. Коли реформатори самі стають еталоном дотримання закону, це створює необхідний соціальний імпульс для підвищення правової свідомості громадян. Найбільш руйнівним фактором для демократичного розвитку держави залишається практика вибіркового застосування права, де процесуальні норми ігноруються заради «політичної доцільності» або волі окремих осіб. Така підміна правових засад суб'єктивним волюнтаризмом лише консервує нігілістичні настрої, підриваючи довіру до інституцій. Справжня національна безпека та стійкість Сил оборони України можливі лише тоді, коли закон перестає бути інструментом маніпуляцій і стає непохитним стандартом, обов'язковим для кожного, незалежно від посади чи політичної ваги [70].

Юридична наука покликана утвердити правові цінності як фундаментальний критерій цивілізованості трансформацій в Україні, де мірилом успіху є реальний стан правопорядку та захищеність громадян від свавілля й інституційних зловживань. Пріоритетність правових орієнтацій над політичними зумовлена їхньою стабільністю, адже політична кон'юнктура є мінливою та залежною від внутрішніх чи зовнішніх впливів, тоді як право забезпечує тяглість суспільного договору. Чітке методологічне розмежування правових і політичних цінностей у науковому дискурсі є критично важливим для розбудови правової держави, де закон виступає не інструментом поточної політичної волі, а непохитним гарантом безпеки та справедливості.

Ефективна протидія корупції в оборонному секторі та подолання правового нігілізму потребують системної синергії міжнародного співробітництва, цифрової трансформації та жорсткого громадського контролю. Ключовим фактором є впровадження прозорих механізмів фінансового моніторингу та гармонізація вітчизняного законодавства з міжнародними стандартами, що дозволяє ліквідувати транснаціональні злочинні схеми. Одночасно з цим, адаптація антикорупційних інструментів до викликів післявоєнної відбудови та розбудова інституційної доброчесності є критичними для забезпечення раціонального використання ресурсів та зміцнення екзистенційної безпеки держави. Успіх трансформаційних процесів безпосередньо залежить від утвердження верховенства права над політичною доцільністю та формування прогресивного правового світогляду як у Сил оборони, так і в суспільстві загалом. Провідна роль у цьому процесі належить юридичній науці та етичній стійкості реформаторів, які мають демонструвати реальну відданість правовим цінностям замість вибіркового застосування норм [254]. Лише через відмову від правового нігілізму та забезпечення невідворотності покарання за зловживання можливо відновити суспільну довіру та вибудувати надійну систему національної оборони, незалежну від мінливої політичної кон'юнктури.

Висновки до Розділу 3

В третьому розділі дисертації розроблені шляхи подолання правового нігілізму в українському суспільстві, в тому числі Силах оборони України. Подолання корупційних проявів у ЗС України становить не лише правоохоронне, а й стратегічне завдання національного масштабу. Ефективна антикорупційна політика в оборонному секторі безпосередньо впливає на рівень бойової готовності військових формувань, якість матеріально-технічного забезпечення та, як наслідок, на здатність держави протистояти зовнішнім загрозам.

Системна імплементація превентивних механізмів, удосконалення нормативно-правового регулювання оборонних закупівель, посилення інституційного контролю та забезпечення прозорості використання бюджетних коштів є необхідними умовами мінімізації корупційних ризиків. Водночас подолання правового нігілізму серед посадових осіб оборонного відомства вимагає формування стійкої правової культури, заснованої на принципах верховенства права, невідворотності юридичної відповідальності та пріоритету національних інтересів.

Зміцнення доброчесності в ЗС України сприяє не лише підвищенню довіри суспільства до військових інституцій, а й посиленню міжнародної підтримки, що є критично важливим в умовах тривалої збройної агресії. Тож послідовна реалізація заходів щодо нейтралізації корупційних загроз у оборонному секторі є невід'ємною складовою стратегії зміцнення обороноздатності держави та гарантією її суверенітету в сучасних геополітичних реаліях. У підсумку реалізація запропонованих заходів створює комплексний механізм, який забезпечує подолання правового нігілізму та формування умов для ефективного функціонування демократичної правової держави в умовах воєнної агресії РФ проти України та трансформаційних процесів у системі публічної влади.

У дисертації обґрунтовано, що подолання правового нігілізму можливе лише за умови застосування системного, комплексного, міжвідомчого та міждисциплінарного підходу, основними складовими якого мають стати наступні напрями. Нормативно-правовий напрямок, який спрямований на усунення прогалин і колізій у правовому регулюванні військової служби; законодавче закріплення поняття «правовий нігілізм» у військово-правовій сфері; удосконалення КК України та Дисциплінарного статуту ЗС України щодо відповідальності за порушення військової дисципліни військовослужбовцями; спрощення правових процедур, підвищення їх ефективності та прозорості; посилення юридичної відповідальності командного складу за неналежну організацію правопорядку. Організаційно-управлінський напрямок, який спрямований на створення дієвої системи превенції правопорушень в армії; інституціоналізація інституту військових юристів як ключових суб'єктів формування правової обізнаності; впровадження механізмів невідворотності дисциплінарної та кримінальної відповідальності; запровадження цифрових інструментів фіксації порушень і контролю за виконанням рішень. Напрямок з правового виховання і формування правової культури: удосконалення системи правової підготовки у навчальних центрах та військових академіях; проведення регулярних занять із аналізом практичних кейсів і рішень судів; формування у військовослужбовців стійкої мотивації до правомірної поведінки через взаємозв'язок між дисципліною, особистою безпекою та успішністю бойових дій. Напрямок розвитку особистих якостей командирів: утвердження лідерства, заснованого на моральному авторитеті й відповідальності; нетерпимість до будь-яких проявів зловживань, корупції та подвійних стандартів; справедливий підхід до застосування заходів дисциплінарного впливу. Напрямок психологічної підтримки та соціальних гарантій: створення ефективної системи психологічної допомоги та ресоціалізації; посилення соціального захисту військових та членів їх сімей як елементу довіри до держави; зменшення факторів фрустрації, що сприяють девіантній поведінці особи.

Суть запропонованої моделі протидії правовому нігілізму полягає в комплексному підході, які спрямовані на формування: «атмосфери законності» у військових частинах, високого рівня правової культури, відповідального ставлення до правопорядку, довіри до командування та держави, готовності до правомірної поведінки як елементу професійного обов'язку.

Подолання правового нігілізму в Силах оборони є ключовою умовою забезпечення: боєздатності ЗС України, внутрішньої стійкості військових колективів, захищеності права військовослужбовця, успішності оборонних операцій, національної безпеки держави загалом. Правовий нігілізм у ЗС України не є маргінальним явищем – він має системну природу та пряму кореляцію з рівнем військової дисципліни. Його наслідки в умовах війни є критичними, а тому протидія йому має стати пріоритетом державної політики у сфері оборони. Реалізація визначених у дисертації напрямів здатна забезпечити зміцнення правопорядку та підвищити боєздатність і стійкість ЗС України у протистоянні російській агресії.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено комплексне теоретико-правове осмислення феномену правового нігілізму в Україні та його специфічних проявів у Збройних Силах України в умовах дії правового режиму воєнного стану. Вибір військового середовища як об'єкта фокусної уваги зумовлений тим, що в кризовий період армія виступає своєрідним соціоправовим індикатором (зрізом суспільства), який у концентрованому вигляді акумулює як ціннісно-патріотичні здобутки, так і системні деструкції, дисфункції та деформації правосвідомості, притаманні сучасній правовій системі та суспільству в цілому. На основі системного аналізу норм національного законодавства, наукових доктрин, правозастосовної практики та сучасних безпекових викликів сформульовано теоретичні положення, практичні рекомендації та пропозиції щодо удосконалення механізмів забезпечення законності, військової дисципліни та правопорядку у секторі безпеки й оборони країни.

1. У результаті дослідження дістали подальшого розвитку наукові погляди на сутність правового нігілізму, який інтерпретовано не як хаотичну відсутність правових знань, а як сформовану деструктивну світоглядну систему транзитивного суспільства, що постає закономірною реакцією на неефективність державного апарату. В аксіологічному вимірі це явище виступає стійкою ментальною аномалією, яка девальвує цінність права як вищого соціокультурного блага, підміняє нормативні ідеали прагматичними чи силовими інтересами та безпосередньо блокує процеси євроінтеграційної трансформації вітчизняного правопорядку.

На основі філософсько-правового осмислення аксіології права пропонується запровадити у практику розробки стратегічних документів у сфері правової політики України критерії оцінки «аксіологічної спроможності» законодавства. Це передбачає обов'язкове проведення гуманітарно-правової експертизи законопроектів на предмет їхньої відповідності ціннісним

орієнтирам європейського правопростору, що дозволить мінімізувати ризики світоглядного неприйняття нормативних актів суспільством та попередить формування антиправових установок у громадян.

2. Обґрунтовано, що макросоціальними каталізаторами антиправової поведінки в сучасних умовах є хронічний «правовий вакуум», деліктність підзаконної нормотворчості (наявність системних колізій і прогалин) та правовий ідеалізм. Доктринально доведено еволюційну природу деформацій правосвідомості, де правовий скептицизм визначено як латентну, рубіжну стадію деструкції; встановлено, що ігнорування державою суспільних запитів та відсутність гнучких методів регулювання неминуче трансформує цей скептицизм у відкритий, активний правовий нігілізм.

З метою нейтралізації виявлених чинників пропонується розробити та впровадити державну систему моніторингу нормативно-правових ризиків, яка передбачатиме обов'язкове застосування гнучких методів регулювання (зокрема, процедур медіації та компромісних правових механізмів) на ранніх стадіях виникнення нормативних колізій. Це дозволить оперативно усувати «правові вакууми» та блокувати переростання латентного правового скептицизму громадян у відкриті форми правового нігілізму.

3. Розкрито специфіку природи правового нігілізму в Силах оборони України, яка визначається глибинним психолого-правовим конфліктом комбатантів між жорстким нормативним імперативом та суб'єктивно сприйнятою «бойовою доцільністю» в екстремальних умовах війни. Існування прямого і зворотного зв'язку між правовою культурою армії та соціуму, оскільки нігілістичні явища у військовому середовищі миттєво ретранслюються на цивільне населення, посилюючи суспільну поляризацію та послаблюючи загальну систему національної безпеки.

На основі дослідження природи зазначеного конфлікту пропонується розробити спеціалізовані методичні рекомендації для органів військового управління щодо балансування критеріїв «бойової доцільності» та правового імперативу під час планування та ведення бойових дій. У довгостроковій

перспективі рекомендується впровадити цільові програми психолого-правової реабілітації та реінтеграції для військовослужбовців із деформованою правосвідомістю після завершення бойових дій з метою недопущення перенесення нігілістичних установок у цивільний соціум.

4. На основі критичного узагальнення судової практики (зокрема КАС та ККС у складі Верховного Суду) удосконалено адміністративно-правову характеристику військової служби та мобілізаційних правовідносин через виявлення латентних і відкритих форм екстерналізації нігілізму (від умисного ухилення від призову до прихованого деструктивного скептицизму під час виконання бойових розпоряджень). Процедурні порушення з боку органів військового управління під час мобілізаційних заходів виступають потужним тригером «дзеркального нігілізму» громадян, що вимагає переосмислення балансу між інтересами національної безпеки та конституційними правами особи.

Для подолання «дзеркального нігілізму» пропонується внести зміни до профільного законодавства (зокрема до Законів України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» та «Про військовий обов'язок і військову службу»), спрямовані на нормативну деталізацію та жорстку регламентацію процедурних дій представників ТЦК та СП та органів військового управління. Разом із цим необхідно законодавчо посилити інститут оперативного судового контролю за дотриманням прав громадян у мобілізаційних правовідносинах як головного індикатора відновлення легітимного військового правопорядку.

5. Удосконалено правову природу здійснення службових розслідувань у військово-службових правовідносинах через їх переосмислення з суто карального інструменту фіксації вини на дієвий превентивно-правозахисний механізм. Ефективне розслідування має базуватися на принципі всебічності, який вимагає обов'язкового встановлення не лише особи винного, а й системних об'єктивних причин проступку (організаційних прорахунків, дефектів управління, відсутності належного матеріального забезпечення), що дозволяє

нейтралізувати самі джерела виникнення антиправових установок у військовому колективі.

Пропонується внести зміни до Порядку проведення службових розслідувань у Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністерства оборони України, закріпивши в ньому чіткий імперативний алгоритм стадій розслідування, який повністю нівелює командний волюнтаризм та суб'єктивно-упереджене ставлення до підлеглих. У структурі акта службового розслідування пропонується запровадити обов'язковий окремий блок – «Системні організаційні та управлінські причини вчинення правопорушення», без заповнення якого розслідування вважатиметься процедурно незавершеним.

6. Гіпертрофована (надмірна) криміналізація військових проступків малого ступеня суспільної небезпеки в умовах інтенсивних бойових дій є деструктивною, оскільки вона не зупиняє правопорушення, а лише надмірно перевантажує органи правопорядку та поглиблює правове відчуження особового складу. Натомість доведено дієвість моделі «суворої дисциплінарної деліктності», де превентивний ефект досягається не жорсткістю кримінального закону, а максимальною швидкістю, справедливістю та невідворотністю накладення дисциплінарного стягнення безпосередньо командуванням на рівні підрозділу.

На основі розробленої моделі «суворої дисциплінарної деліктності» пропонується здійснити часткову декриміналізацію окремих складів військових злочинів малого ступеня суспільної небезпеки у Розділі XIX Кримінального кодексу України із одночасним переведенням їх до категорії грубих дисциплінарних проступків. Це дозволить оптимізувати навантаження на органи військової юстиції та суттєво підвищити швидкість і невідворотність накладення стягнень безпосередньо командирами на рівні підрозділів, створюючи реальний психологічний бар'єр для нігілістичних проявів.

7. На підставі критичного аналізу Конституції України (зокрема статей 1, 8, 17, 64) обґрунтовано необхідність модернізації моделі ієрархічної систематизації норм про юридичну відповідальність та доведено існування

«нормативного нігілізму» на рівні підзаконної нормотворчості. Стабільне подолання правового нігілізму в Сил оборони України неможливе без жорсткої централізації деліктних норм виключно на рівні закону, що унеможливить практику звуження прав військовослужбовців підзаконними інструкціями та поверне довіру суб'єктів військово-службових відносин до аксіології Конституції як єдиного фільтра правопорядку.

Пропонується розробити та ухвалити Комплексну стратегію приведення військового підзаконного нормотворчого процесу у повну відповідність до статей 8, 17 та 64 Конституції України. На законодавчому рівні необхідно закріпити пряму заборону Міністерству оборони України та Генеральному штабу ЗСУ приймати відомчі накази, інструкції чи положення, які хоча б опосередковано звужують обсяг конституційних прав і свобод військовослужбовців або встановлюють додаткові процесуальні обмеження, не передбачені законами України.

8. Розроблено концепцію рекодифікації адміністративно-деліктного законодавства щодо військових проступків, суть якої полягає в теоретичному обґрунтуванні необхідності повної інтеграції військових адміністративних правопорушень безпосередньо до тіла Дисциплінарного статуту ЗС України із паралельним виведенням цих складів із цивільної юрисдикції КУпАП. Це дозволяє на доктринальному рівні розв'язати деструктивну проблему «деліктного подвоєння» (дуалізму юридичної відповідальності, коли за один і той самий вчинок військовий несе і адміністративну, і дисциплінарну відповідальність), яке породжує глибокі колізії, вибіркове покарання та правовий нігілізм у військах.

Рекомендується виключити колізійну главу 13-Б («Військові адміністративні правопорушення») з Кодексу України про адміністративні правопорушення. Натомість пропонується викласти Дисциплінарний статут ЗС України у новій редакції, інтегрувавши в нього виведені з КУпАП склади правопорушень та закріпивши в межах цієї концепції нову класифікацію військових дисциплінарних проступків, що базується на ступені їх реального

впливу на бойову готовність підрозділів і є релевантною безпековим стандартам країн НАТО.

9. Концептуалізовано авторську прогностичну теоретико-прикладну модель цілісного механізму превенції та протидії правовому нігілізму в Силах оборони України, яка принципово відходить від класичного карально-виправного підходу і пропонує трикомпонентну систему випереджального захисту правопорядку. Функціонування цієї інтегрованої моделі є стратегічним імперативом для держави, оскільки ліквідація нігілістичних установок у лавах ЗС України безпосередньо трансформується у зміцнення загальної обороноздатності, стійкості та національної безпеки країни перед зовнішніми загрозами.

Необхідно затвердити на рівні Кабінету Міністрів України Державну цільову програму превенції правового нігілізму у військових формуваннях, поклавши в її основу три блоки розробленої моделі: 1) інструментально-цифровий блок (технологічний рівень превенції) – впровадження інтелектуальних цифрових систем моніторингу легітимності рішень командування та прозорого обліку розслідувань; 2) інституційно-виховний блок (ціннісно-гуманітарний рівень) – переформатування правової підготовки; 3) нормативно-регулятивний блок (інституційно-юридичний рівень) – оптимізація повноважень органів військової юстиції та налагодження їх взаємодії з міжнародними інституціями в контексті повоєнного відновлення правопорядку.

Комплексний характер дисертаційного дослідження, що поєднав у собі фундаментальні філософсько-правові засади, соціоправовий аналіз девіацій періоду війни та прикладне моделювання механізмів військової юстиції, дозволив сформулювати низку обґрунтованих теоретичних положень і практичних рекомендацій, безпосередньо спрямованих на системне подолання правового нігілізму та стратегічне зміцнення обороноздатності України в умовах воєнного стану. Водночас авторські напрацювання не вичерпують усіх аспектів цієї багатогранної наукової проблеми. Подальші теоретичні та

прикладні наукові розвідки вбачаються доцільними у напрямі глибинного дослідження психолого-правових механізмів реабілітації та реінтеграції військовослужбовців із деформованою правосвідомістю після завершення активних бойових дій, а також у сфері оптимізації інституційної взаємодії органів військової юстиції України з міжнародними судовими та правоохоронними інституціями в загальному контексті повоєнного відновлення національного правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.03.2026).
2. Бортник Н. П., Набокова О. Г. Роль правової освіти у формуванні правосвідомості громадян та запобіганні правовому нігілізму. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2025. № 6. Т. 36 (75). С. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.6/01> (дата звернення: 01.03.2026).
3. Петков С. В., Пащенко П. М. Правовий нігілізм як головний чинник гальмування демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. URL: http://lsej.org.ua/2_2023/7.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
4. Адміністративно-правова реформа в Україні: навч. посіб. / за ред. С. В. Петкова. Київ: ВД «АртЕк», 2018. 440 с.
5. Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права: підручник. Харків: Право, 2015. 368 с.
6. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія: підручник. 3-тє вид., випр. та доп. Київ: Генеза, 2006. 656 с.
7. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Харків: Консум, 2001. 656 с.
8. Петков С. В. Правопорядок. Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського. URL: <https://tnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/03/ПРАВОПОРЯДОК-пункт.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).
9. Юридична енциклопедія: у 6 т. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2: Д–Й. 741 с.

10. Мобілізація, військовий облік, призов: загальні питання; нормативно-правове регулювання; суб'єкти правозастосування; юридична відповідальність / за ред. Б. М. Шамрая. Київ: ВД «Професіонал», 2025. 554 с.
11. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
12. Петрушенко В. Л. Філософія: підручник. Львів: ПП «Магнолія 2006», 2025. 504 с.
13. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків: Консум, 2008. 486 с.
14. Nietzsche F. *On the Genealogy of Morals*. Leipzig: C. G. Naumann, 1887. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/literature-and-writing/genealogy-morals-friedrich-nietzsche> (дата звернення: 01.03.2026).
15. Habermas J. *Der philosophische Diskurs der Moderne. Zwölf Vorlesungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985. 403 S. URL: <https://archive.org/details/derphilosophisch0000habe> (дата звернення: 01.03.2026).
16. Luhmann N. *Law as a social system*. / ed. F. Kastner. Oxford: Oxford University Press, 2004. DOI: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198262381.001.0001> (дата звернення: 01.03.2026).
17. Петков С. В. Вступна стаття. Розділ І. Загальні положення деліктології: колізії пострадянського законодавства щодо юридичної відповідальності за вчинення правопорушень. *Деліктологія: монографія*. Куновіце: Академія ГУСПОЛ, 2020. Т. 1. С. 9–30.
18. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права: підручник. Харків: Право, 2015. 584 с.
19. Луцький А. І. Правовий нігілізм в умовах формування української правової держави. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2010. № 1. С. 16–19. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/ilovepdf_merged7-1.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
20. Бринцев В. Д. Судовий конституціоналізм в Україні: доктрина і практика формування: у 2 кн. Кн. 2: монографія. Харків: Право, 2015. 376 с.

21. Поняття і види правової свідомості та правової культури. *osvita.ua*. 2014. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/law/9284/> (дата звернення: 01.03.2026).
22. Копайгора І. Д. Правовий нігілізм в Україні: поняття, причини виникнення, етапи становлення. *Форум права*. 2017. № 5. С. 189–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_5_32 (дата звернення: 01.03.2026).
23. Ляхович М. В., Павлович-Сенета Я. П. Правовий нігілізм в Україні: поняття, форми прояву та шляхи подолання. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. 2016. № 2. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1838/1/Павлович-Сенета.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).
24. Дручек О. В. Еволюція терміна «нігілізм» та національно-історична генеза феномену нігілізму. *Юридичний вісник Причорномор'я*. 2011. № 2. С. 420–432.
25. Петков С. В. Концепція адміністративно-правової реформи – основа розвитку публічного права України. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*: зб. наук. ст. Чернівці, 2017. № 4. 270 с.
26. Бондаревський В. Г. Правовий нігілізм в Україні та шляхи його подолання. *Філософія: конспект лекцій*: зб. праць. Київ. 2012. 750 с.
27. Черніков О. О. Правовий нігілізм: поняття, структура та форми прояву. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 10–12. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/a1d63446-ee0e-4032-97bb-5b4e4159f91f/content> (дата звернення: 01.03.2026).
28. Ряшко О. Соціальні фактори і чинники та їх вплив на негативний імідж міліції. *Проблеми державотворення та правотворення в Україні (в контексті порівняльного правознавства та права на приватність)*: матеріали круглого столу. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 221 с.
29. Pysmenna O. P., Lavrentii Z. O. The current stage of development of scientific and technological progress. 2024, February. URL: <https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/10075/36-83-PB.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.03.2026).

30. Дручек О. В. Детермінанти правового нігілізму: загальна характеристика. *Вісник ХНУВС*. 2009. № 3. С. 16–27.

31. Баганець О. Стан організованої злочинності та протидія їй на території України у 2020 році (Частина 2). *LexInform*. 2021. URL: <https://lexinform.com.ua/dumkaeksperta/stan-organizovanoyi-zlochynnosti-ta-protydiya-yij-na-terytoriyi-ukrayiny-u-2020-rotsi-chastyna-2/> (дата звернення: 01.03.2026).

32. Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (31 жовт. 2024 р., м. Чернівці). Чернівецький національн. ун-т ім. Ю. Федьковича [та ін.]. Чернівці, 2024. 762 с.

33. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки: постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF> (дата звернення: 01.03.2026).

34. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

35. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

36. Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки: Закон України від 20.06.2022 № 2322-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

37. Турчин О. С. Правовий нігілізм: сутність та шляхи подолання. XIV Міжнародна наукова інтернет-конф. «ADVANCED TECHNOLOGIES OF SCIENCE AND EDUCATION» : тези доповідей. 23–26 берез. 2021.

38. Мороз Л. І. Мінімізація правового нігілізму як умова національної безпеки держави. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія: Психологія*. 2012. Вип. 2(1). С. 117–126.

39. Пащенко П. М. Явище правового нігілізму як результат певної деформації правової свідомості і правового регулювання. Всеукраїнська наук.-практ. конф. «Теоретична та практична проблематика реалізації норм права»: тези доповідей. 22 лют. 2023. Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського.

40. Чухрай І. Ю. Причини правового нігілізму в Україні та засоби протидії цьому явищу. *Регіональні студії*. 2023. № 32. С. 37–40.

41. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС. 2020. 268 с.

42. Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В. та ін. *Загальна теорія держави і права*. Підручник. Харків: Право, 2009. С. 544–546.

43. Шульга А. М. Правовий нігілізм: український досвід. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4. с. 16–22. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f4ae77d-ce73-4b76-8851-285260a15f09/content> (дата звернення: 01.03.2026).

44. Ланін С. Правовий нігілізм українського суспільства: причини виникнення та форми прояву на сучасному етапі. *Сайт «Наукові конференції»*. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1495> (дата звернення: 01.03.2026).

45. Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 3. 218 с.

46. Sajó A. Constitutional Adjudication in Light of Discourse Theory. *Cardozo Law Review*. 1996. Vol. 17. P. 1193. URL: <https://larc.cardozo.yu.edu/clr/vol17/iss4/20> (дата звернення: 01.03.2026).

47. Blokker P. Democratic Ethics, Constitutional Dimensions, and Constitutionalisms. *CENTRAL EASTERN EUROPE AFTER TRANSITION: TOWARDS A NEW SOCIO-LEGAL SEMANTICS* / A. Febbrajo & W. Sadurski, eds. Ashgate, 2010. URL: <https://ssrn.com/abstract=1731670> (дата звернення: 01.03.2026).

48. Пильгун Н. В. Правовий нігілізм у сучасній Україні: поняття, причини та методи подолання. *Юридичний вісник*. 2020. № 3(56). 68 с.

49. *Загальна теорія держави і права* / за ред. В. В. Копейчикова. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 278 с.
50. Шемшученко Ю. С. Нігілізм правовий. *Енциклопедія сучасної України*. Київ: Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2021. URL: <https://esu.com.ua/article-74088> (дата звернення: 01.03.2026).
51. Бортняк К. В., Добрянська Н. В. Правовий нігілізм як загроза верховенству права: причини та можливі наслідки. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 1. № 5. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/341855> (дата звернення: 01.03.2026).
52. Климова Г. П. Подолання правового нігілізму як важлива умова трансформації інформаційного суспільства: матеріали конф. 2016. С. 127–128. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/Conf_27.04.16/Conf_27.04.16_23.pdf (дата звернення: 01.03.2026).
53. Шитий С., Бондаренко А. Причини правового нігілізму та шляхи його подолання в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 235–239.
54. Бурдоносова М. А. Правовий нігілізм: сутність та основні риси. *Наукові записки Інституту держави і права НАН України*. 2012. № 4. С. 51–58.
55. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові української держави. *Право України*. 2005. № 4. С. 25.
56. Мелех Л. Правовий нігілізм як інваріант української правосвідомості. *Науковий вісник Львівського держ. ун-ту внутрішніх справ. Серія юридична*. 2012. № 2(1). С. 117–126.
57. Шерстюк С. В. Правовий нігілізм як антипод правової культури. *Вісник Національного ун-ту «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2013. № 3. С. 265–270.

58. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.03.2026).

59. Повалена М. В., Здреник І. В., Мельник Н. В. Існування правового нігілізму як фактору порушення основоположних прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 44–47.

60. Ткаля О., Зуєва А. Правовий нігілізм як фактор впливу на національну безпеку держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 219–223.

61. Вахнюк Н. Суб'єкти правового нігілізму в правовій культурі України. *Юридичний вісник*. 2024. № 1. С. 242–248.

62. Нашинець-Наумова А. Ю. Методи адміністративно-правового регулювання діяльності корпорацій в Україні. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 56–59.

63. Мозолюк-Бондар Л. М. Форми прояву деформації законності: окремі аспекти дослідження. *Право і суспільство*. 2019. № 1. Ч. 2. С. 23–27.

64. Петков С. В. Теорія адміністративного права: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2014. 304 с.

65. Юровська В. В. Метод адміністративного права: теоретико-правовий аналіз. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 188–192.

66. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення / за заг. ред. С. В. Петкова. Київ: Юрінком Інтер, 2020. 792 с.

67. Сухацький Р. П. Проблема правового нігілізму та його вплив на розвиток сучасного суспільства. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2025. № 1(87). С. 180–184.

68. Колесніченко О. С. Методика «Оцінка травматичності бойового досвіду» у військовослужбовців-учасників бойових дій. *Український психологічний журнал*. 2018. № 3. С. 78–95. URL: <http://sURL.li/hkkrp> (дата звернення: 01.03.2026).

69. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

70. Національна безпека України в умовах воєнного стану: загальна характеристика концепції; міжнародний аспект; нормативне регулювання; судова практика / за заг. ред. Б. М. Шамрая. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 480 с.

71. Бойко О. В. Теорія і методика формування лідерської компетентності офіцерів Збройних Сил України: монографія. Житомир: Вид-во О. О. Євенок, 2020. 667 с.

72. Петков В. П., Петков С. В. Юридична відповідальність за злочини: до питання щодо видового поділу правопорушень. Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2023. № 2(54). С. 57–63. DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2217.2023.54.57-62> (дата звернення: 01.03.2026).

73. Крестовська Н. М., Матвєєва Л. Г. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести: підручник. 3-тє вид., стереотип. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 584 с.

74. Горєлова В. Ю. Від нігілізму до відповідальності: морально-етичні засади протидії військовим правопорушенням. *Наука і техніка*. 2025. № 13(54). С. 145–157. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive> (дата звернення: 01.03.2026).

75. Сердюк І. А. Реалізація норм права: питання термінологічної визначеності та змістовної наповненості. *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 74–78.

76. Верховенство права як принцип правової системи: монографія: у 2 кн. Кн. 1: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії / заг. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2008. 344 с.

77. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення: 01.03.2026).

78. Коркунов Н. М. Лекції з загальної теорії права. 2-ге вид. СПб: Юридичний центр Пресс, 2004. 352 с.

79. Макаренко Л. О. Правовий нігілізм як основна проблема реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Право України*. 1996. № 1. С. 73–74.

80. Актуальні проблеми кримінального права, кримінології та кримінально-виконавчого права в Україні: монографія. Київ: ВНЗ «Національна академія управління», 2015. 538 с.

81. Конституція України: наук.-практ. комент.: станом на січ. 2020 р. / Я. О. Берназюк, В. О. Величко, С. В. Петков [та ін.]. Київ: ВД «Професіонал», 2020. 290 с.

82. Комісаров С. А. Адміністративно-правове забезпечення публічного порядку в сучасних умовах: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія. Херсон: ВД «Гельветика», 2020. 536 с.

83. З початку 2022-го Офіс Генпрокурора зареєстрував 60 тисяч проваджень щодо СЗЧ в українському війську / авт. тексту Д. Куришко / *Суспільне Новини*. 2024. 17 жовтня. URL: <https://suspilne.media/858943-z-pocatku-2022-go-ofis-genprokurora-zareestruvav-60-tisac-provadzen-sodo-szc-v-ukrainskomu-vijsku/> (дата звернення: 01.03.2026).

84. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія. Харків: Право, 2023. 252 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/18524> (дата звернення: 01.03.2026).

85. Скуріхін С. М. Правосвідомість військовослужбовців Збройних Сил України: поняття та особливості. *Юридична наука*. 2014. № 4. С. 7–14.

86. Корж І. Ф., Кірієнко В. М. Політико-правова аберація: нігілізм та зброя. *Інформація і право*. 2023. № 1(44). С. 91–101.

87. Подпіснєв Д. Ознаки реалізації норм права. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 3(19). С. 107–111.
88. Євдокімова О. О., Шиліна А. А. Мілітарний нігілізм як воєнно-військовий різновид правового нігілізму. Особистість, суспільство, закон: тези доп. Міжнар. психол. форуму (м. Харків, 25 квітня 2025), МВС України, ХНУВС, НАПрН України. Харків: ХНУВС, 2025. С. 72–75.
89. Євдокімова О. О. Особливості адиктивної поведінки військовослужбовців, що скоїли правопорушення. Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи. 2019. № 2(49). С. 407–418.
90. Бугаєв В. О. Військові злочини і покарання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2002. 190 с.
91. Holowka D. W., Wolf E. J., Marx B. P., Foley K. M., Kaloupek D. G., Keane T. M. Associations among personality, combat exposure and wartime atrocities. *Psychology of Violence*. 2012. Vol. 2. P. 260–272. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0026903>.
92. Drescher K., Foy D., Kelly C., Leshner A., Schutz K., Litz B. An exploration of the viability and usefulness of the construct of moral injury in war veterans. *Traumatology*. 2011. Vol. 17. P. 8–13. DOI: <https://doi.org/10.1177/1534765610395614>.
93. Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C., Maguen S. Moral injury and moral repair in war veterans: A preliminary model and intervention strategy. *Clinical Psychology Review*. 2009. Vol. 29. P. 695–706. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.07.003>.
94. Frankfurt S., Frazier P. A Review of Research on Moral Injury in Combat Veterans. *Military Psychology*. 2018. Vol. 28, № 5. P. 318–330. DOI: <https://doi.org/10.1037/mil0000132>.
95. Як і за що судили українських військових у 2023 році: статистика Верховного Суду. Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/299077-kak-i-za-chto-sudili-ukrainskikh-voennykh-v-2023-godu-statistika-verkhovnogo-suda> (дата звернення: 01.03.2026).

96. Як і за що судили українських військових у 2024 році: звіт Верховного Суду. Судово-юридична газета. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/327381-kak-i-za-cto-sudili-ukrainskikh-voennykh-v-2024-godu-otchet-verkhovnogo-suda> (дата звернення: 01.03.2026).

97. Павлович-Сенета Я. П. Приватні суб'єкти адміністративного права в умовах дії воєнного стану в Україні: монографія. International Security Studios: managerial, economic, technical, legal, environmental, informative and psychological aspects. 2023.

98. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 №551-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

99. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

100. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

101. Пащенко П. М. Шляхи подолання правового нігілізму в Силах оборони України. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки»*. 2025. № 7. URL: <https://www.inter-nauka.com/ru/issues/law2025/?author=12073> (дата звернення: 01.03.2026).

102. Правовий режим воєнного стану в Україні: юридична суть правового режиму воєнного стану; обмеження основних прав і свобод людини під час дії воєнного стану; нормативна база та пов'язані нормативні акти; актуальна судова практика / за заг. ред. Б. М. Шамрая. Київ: ВД «Професіонал», 2025. 468 с.

103. Територіальні центри комплектування та соціальної підтримки: напрями діяльності. Навчально-практичний посібник / за заг. ред. О. Г. Боднарчука. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 490 с.

104. Мобілізаційні підрозділи: в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в

установах і організаціях, які мають мобілізаційні завдання (замовлення). Київ: ВД «Професіонал», 2023. 442 с.

105. Мобілізація в Україні після 18 травня 2024 року: окремі аспекти. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 442 с.

106. Скриньковський Р. М., Козяр Р. Я., Петков С. В. та ін. Особливості роботи судів України в умовах воєнного стану. *Міжн. наук. журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 4. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2023-4-8832> (дата звернення: 01.03.2026).

107. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

108. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

109. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та ведення військового обліку : Закон України від 30.03.2021 № 1357-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

110. Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки : постанова Кабінету Міністрів України від 23.02.2022 № 154. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/154-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

111. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 11.03.2025 у справі № 640/7021/25. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ea018555> (дата звернення: 01.03.2026).

112. Горелова В. Ю, Бортняк К. В. Реалізація права на інформацію в умовах воєнного стану: адміністративно-правові засади забезпечення. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом*. 2025. № 3(75). С. 68–78. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/law/article/view/5215/5534> (дата звернення: 01.03.2026).

113. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 05.02.2025 у справі № 160/2592/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124951202> (дата звернення: 01.03.2026).

114. Лупу Ю. Д., Петков С. В. Відступ від правових позицій Верховного Суду в адміністративному судочинстві як інструмент розвитку та удосконалення судової практики. *Вчені записки Таврійського нац. ун-ту імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2022. Т. 33 (72). № 3. С. 23–28.

115. Мобілізація та мобілізаційна підготовка в Україні після 18 травня 2024 року: загальне правове регулювання; юридичний статус суб'єктів правовідносин; основні організаційні питання; юридична відповідальність за порушення законодавства; особливості правозастосування у період воєнного стану. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 468 с.

116. Шопіна І. М., Коропатнік І. М. Військове право: підручник. Київ: Алерта, 2019. 648 с.

117. Постанова Верховного Суду від 01.12.2022 у справі № 297/2178/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107834089> (дата звернення: 01.03.2026).

118. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 19.06.2024 у справі № 753/11320/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119829600> (дата звернення: 01.03.2026).

119. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 04.10.2024 у справі № 766/10089/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122417889> (дата звернення: 01.03.2026).

120. Постанова Верховного Суду від 21.08.2024 у справі № 126/1813/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121222107> (дата звернення: 01.03.2026).

121. Постанова Верховного Суду від 19.09.2023 у справі № 688/2893/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113690622> (дата звернення: 01.03.2026).

122. Вирок Костопільського районного суду Рівненської області від 21.06.2023 у справі № 564/1160/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119829600> (дата звернення: 01.03.2026).

123. Вирок Балаклійського районного суду Харківської області від 07.08.2024 у справі № 610/252/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120873439> (дата звернення: 01.03.2026).

124. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 25.09.2024 у справі № 369/10753/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121849250> (дата звернення: 01.03.2026).

125. Вирок Київський районний суд м. Одеси від 09.10.2024 у справі № 947/28563/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122185257> (дата звернення: 01.03.2026).

126. Вирок Рівненського районного суду Рівненської області від 30.09.2024 у справі № 570/4607/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122247544> (дата звернення: 01.03.2026).

127. Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 18.10.2024 у справі № 676/7070/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122417889> (дата звернення: 01.03.2026).

128. Вирок Запорізького районного суду Запорізької області від 01.11.2024 у справі № 317/4683/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122734128> (дата звернення: 01.03.2026).

129. Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 02.10.2024 у справі № 553/2176/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122027384> (дата звернення: 01.03.2026).

130. ДБР: до війська із СЗЧ за 8 місяців повернулися понад 29 тисяч військових. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-szch-dbr/33495007.html> (дата звернення: 01.03.2026).

131. Постанова Верховного Суду у складі Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 28.02.2024 у справі № 183/2097/23. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=117340546> (дата звернення: 01.03.2026).

132. Ексклюзивне інтерв'ю голови Верховного Суду Станіслава Кравченка інформаційному агентству «Інтерфакс-Україна». Верховний Суд. URL: <https://court.gov.ua/press/interview/1638110/> (дата звернення: 01.03.2026).

133. Провадження у справах про адміністративні правопорушення. Навчальний посібник / за заг. ред. С. В. Петкова. Київ: КНТ, 2023. 197 с.

134. Військові правопорушення: навчально-практичний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2022. 360 с.

135. Петков С. В. Публічні правовідносини: відповідальність за правопорушення. Київ: КНТ, 2021. 120 с.

136. Інструкція зі складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення : затв. наказом Міноборони України від 23.10.2021 № 329. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1622-21#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

137. Про затвердження Інструкції з надання доповідей і донесень про події, кримінальні правопорушення, військові адміністративні правопорушення та адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення військової дисципліни та їх облік у Міністерстві оборони України, Збройних Силах України та Державній спеціальній службі транспорту : наказ Міноборони України від 29.11.2018 № 604. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1451-18#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

138. Про правовий статус членів збройних сил: Рекомендація Rec(2006)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 24 лют. 2006 р. URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805d8780 (дата звернення: 03.03.2026).

139. Авер'янов В. Б. Демократичні засади державного управління та адміністративне право. Київ: Юридична думка, 2010. 496 с.

140. Андрійко О. Ф. Вибрані наукові праці. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. URL: https://www.studmed.ru/aver-yanov-v-b-vibran-naukov-prac-_e5401b62843.html (дата звернення: 01.03.2026).

141. Битяк Ю. П. Адміністративне право: навчальний посібник. Харків: Право, 2023. URL: <https://library.nlu.edu.ua/senmk/item/167-administratyvne-pravo.html> (дата звернення: 01.03.2026).

142. Державне управління. Навчальний посібник / за ред. А. Ф. Мельника. Київ: Знання-Прес, 2003. 343 с.
143. Стародубцев А. А. Організаційно-правові питання діяльності інспекції особового складу щодо зміцнення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 1999. 185 с.
144. Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. та ін. Адміністративне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2005. 544 с.
145. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник: у 2 т. Т. 1: Загальна частина. Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.
146. Петков С. В. Поділ правопорушення (*delictum*) за ступенем суспільної небезпеки на проступок (суспільно шкідливе діяння) та злочин (суспільно небезпечне діяння) в контексті реформування кримінальної юстиції. *Публічне право*. 2020. № 1(37). С. 72–84. URL: <http://www.publichne-pravo.com.ua/files/37/pdf/pp-2020-37-07.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).
147. Коржанський М. Й. (ред.). Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: курс лекцій. Київ: Атіка, 2001. 432 с.
148. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галуцько та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
149. Деліктологія: монографія / за ред. С. В. Петкова, І. М. Копотуна. Прага: Європейський інститут післядипломної освіти, 2020. 340 с.
150. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України: станом на 12 квітня 2024 р. / за ред. В. М. Стратонова. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 1336 с.
151. Військова юстиція в Україні: історичний аспект; міжнародний досвід; проблематика становлення та перспектив в Україні; сучасне правове регулювання; особливості та виклики воєнного стану. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 446 с.
152. Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію». Науково-практичний коментар. Станом на 18 травня 2024 року / за ред. А. Г. Чубенка. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 360 с.

153. Пащенко П. М. Службові розслідування правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби. Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. 2025. № 3(63). С. 80–84. URL: <https://military.bulletin.knu.ua/uk/issue/view/642/490> (дата звернення: 01.03.2026).

154. Процесуальні документи в кримінальному провадженні та кримінальному судочинстві: практичний коментар та зразки. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 200 с.

155. Петков С. В. Адміністративно-правова реформа в Україні: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2022. 180 с.

156. Бойко В. П. Правовий нігілізм та форми його прояву у суспільному житті. *Юридичний вісник України*. 2004. № 47. С. 14.

157. Органи військової юстиції: військова служба правопорядку, військова прокуратура, проблематика військових судів, нормативно-правове забезпечення, особливості функціонування під час воєнного стану. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 586 с.

158. Докази і доказування в адміністративному судочинстві: основні поняття інституту доказів, види доказів в адміністративному судочинстві, особливості засобів доказування, порівняння з іншими видами судочинства, актуальна судова практика / за ред. В. П. Петкова. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 464 с.

159. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 548-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

160. Про затвердження Порядку проведення службового розслідування у Збройних Силах України: наказ Міноборони України від 21.11.2017 № 608. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1503-17#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

161. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

162. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2024 році. Сайт Верховного Суду України. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Analyz_zdijsnenna_pravosydda_2024.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

163. Федірко В. Дезертирство, СЗЧ, ухилення від військової служби: статистика, розмежування. НААУ. URL: <https://unba.org.ua/publications/10700-dezertirstvo-szch-uhilennya-vid-vijs-kovoi-sluzhbi-statistika-rozmezhuвання.html> (дата звернення: 01.03.2026).

164. Статистичний збірник про стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення судами загальної юрисдикції у 2024 році. Сайт Верховного Суду України. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Stany%20zdijsnenna%20pravosydda%20y%20kruminalnyh_provadgennah_admin_pravoporyshen_2024.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

165. Максим І. М., Ступак Д. Б. Роль правової роботи у забезпеченні дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України. *Право і Оборона*. 2026. Вип. 1(1). С. 13–20. URL: <https://lad.nuou.org.ua/issue/view/20448/14012> (дата звернення: 01.03.2026).

166. Шопіна І. Напрями вдосконалення правового забезпечення формування соціально-ціннісних потреб військовослужбовців. *Правовий часопис Донбасу* 2024. № 4(89). URL: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2024-89-129-133> (дата звернення: 01.03.2026).

167. Захист прав військовослужбовців та членів їх сімей: навчально-практичний посібник / за ред. С. В. Петкова. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 428 с.

168. Мобілізація, військовий облік, призов: загальні питання...; нормативно-правове регулювання...; юридична відповідальність / уклад.: О. Г.

Боднарчук, Ю. Г. Гаврик, О. А. Джус та ін. / за заг. ред. Б. М. Шамрая. — Київ: ВД «Професіонал», 2025. 554 с.

169. Пащенко П. М. Дисципліна, як сутність адміністративного правопорушення: тези доповіді. Всеукраїнська науково-практична конференція «Юридична наука, законодавство та практика: традиції та європейські підходи» (22 травня 2024 р., Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського).

170. Шопіна І. М. Напрями протидії правовому нігілізму й підвищення правової культури в умовах збройного конфлікту високої інтенсивності. *Правовий часопис Донбасу*. 2025. № 4. С. 187–191. DOI: <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2025-93-187-191> (дата звернення: 01.03.2026).

171. Пащенко П. М. Декриміналізація дисциплінарних правопорушень як основа боротьби з правовим нігілізмом. *Публічне право*. 2025. № 2(58). URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/58/8.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).

172. Пащенко П. М. Систематизація законодавства щодо юридичної відповідальності за правопорушення відповідно до положень Конституції України як основа правопорядку. *Вчені записки Таврійського нац. ун-ту імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2024. Т. 35(74). № 3. С. 65–78. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/6.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

173. Петков С. В., Губарєв С. В. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей у Великобританії. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: Юридичні науки*. 2024. № 6. С. 56–65. DOI: <https://doi.org/10.25313/2520-2308-2024-6-9986> (дата звернення: 01.03.2026).

174. Залужний В. Ф. Військово-дисциплінарний проступок: поняття, склад, особливості нормативного закріплення у військово-дисциплінарному законодавстві. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 119–125. DOI: <https://doi.org/10.32782/39221397> (дата звернення: 01.03.2026).

175. Шамрай Б. М. Конституційні гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 256 с.

176. Про обмін інформацією між органами прокуратури, Державного бюро розслідувань та Військової служби правопорядку у Збройних Силах України щодо правопорушень, вчинених військовослужбовцями, працівниками Міністерства оборони України, Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів, а також проведення відповідних звірок : Наказ Офісу Ген. прокурора від 09.02.2024 № 25/60/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0025905-24#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

177. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства щодо законодавчого забезпечення застосування бойового імунітету. Дослідницька служба Верховної Ради України. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33415.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).

178. Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення або проходження військової служби під час дії воєнного стану: Закон України від 20.08.2024 № 3902-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3902-20#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

179. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану : Закон України від 30.04.2025 № 4392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4392-20#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

180. Державне бюро розслідувань (ДБР): історія створення, основні завдання та компетенція, особливості діяльності під час воєнного стану, нормативно-правова основа діяльності. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 352 с.

181. Тертишник В. М. Конституція України. Науково-практичний коментар. 3-тє вид., доп. та перероб. Київ: Алерта, 2024. 486 с.

182. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців ЗС України та інших військових формувань України в умовах агресії росії проти України. Кримінологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 81, ч. 2. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.50> (дата звернення: 01.03.2026).

183. Марцеляк, О. В. Військовий омбудсман як інституційна гарантія захисту прав військовослужбовців (зарубіжний досвід). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2024. №81(1). С. 20–30. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.1.20> (дата звернення: 01.03.2026).

184. Шамрай Б. М. Правові аспекти обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців під час дії правового режиму воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2020. № 1(3). С. 70–73. DOI: [https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3\(28\).322](https://doi.org/10.32837/pyuv.v1i3(28).322) (дата звернення: 01.03.2026).

185. Моїсєєв М. С. Військові адміністративні правопорушення: поняття та характерні ознаки. *Наукові записки. Серія: Право.* 2024. № 16. С. 115–119. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-115-119> (дата звернення: 01.03.2026).

186. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

187. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби № 13260 від 05.05.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56341> (дата звернення: 01.03.2026).

188. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за скоєння кримінальних правопорушень, пов'язаних із самовільним залишенням в умовах воєнного стану військової частини або місця служби». URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/pubFile/2897602> (дата звернення: 01.03.2026).

189. Петков В. П., Петков С. В. Рекодифікація Кодексу України про адміністративні правопорушення в умовах дерадянзації українського права. *Публічне право*. 2022. № 4(48). С. 88–94. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/48/9.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).

190. Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 № 550-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/550-14#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

191. Про Стройовий статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 549-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/549-14#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

192. Петков С. В. До питання про розмежування злочинів і проступків: зміна парадигм. *Публічне право*. 2017. № 2(26). С. 129–137. URL: https://www.academia.edu/35430474/До_питання_про_розмежування_злочинів_і_проступків (дата звернення: 01.03.2026).

193. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

194. Карпінський Б., Карпінська О. Явище правової байдужості у суспільному просторі: фундаменталізм прояву та уникнення на засадах державотворчого патріотизму нації. *Право України*. 2024. № 2. С. 109–124. DOI: <https://doi.org/10.33498/lopu-2024-02-109> (дата звернення: 01.03.2026).

195. Теорія адміністративного права: генеза в умовах трансформації громадянського суспільства: навчальний посібник / за ред. Р. А. Калюжного, С. В. Петкова. Київ: Ліра-К, 2024. 214 с.

196. Пащенко П. М. Принцип правової визначеності як невід'ємна складова процесу адміністративно-правової реформи: тези доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (17–18 жовт. 2023 р., Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського). URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/248/6750/15184-1> (дата звернення: 01.03.2026).

197. Петков С. В., Пащенко П. М. Сучасне бачення методу адміністративного права в контексті відходу від радянської системи розуміння права: тези доп. I Міжнар. наук.-практ. конф. (16–17 берез. 2023 р., Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського). URL: <http://catalog.liha-pres.eu/index.php/liha-pres/catalog/view/202/4373/10680-1> (дата звернення: 01.03.2026).

198. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістова характеристика). Харків: Право, 2008. 238 с.

199. Бортник Н. П., Дубова К. О. Етичні та моральні аспекти запобігання правовому нігілізму у правозастосовній практиці. *Академічні візії*. 2025. Вип. 48. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2861/2704> (дата звернення: 01.03.2026).

200. Петков С. В. До питання про види юридичної відповідальності в контексті зміни державотворчих парадигм. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія Право*. 2021. № 1(2). С. 119–126.

201. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України: станом на 26 лип. 2024 р. / за ред. А. Г. Чубенка. Київ: ВД «Професіонал», 2024. 654 с.

202. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ: Атіка, 2001. 432 с.

203. Сірант М. М. Вплив правового нігілізму на розвиток демократичних процесів у суспільстві. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2025. № 6. Т. 36(75). С. 11–15.

204. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 1992. 50 с.

205. Олійник А. В. Кодифікація як спосіб систематизації законодавства України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 5. С. 48–51. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/312902/303942> (дата звернення: 01.03.2026).

206. Петков С. В. Кодифікація як кінцева мета реформування системи законодавства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5(20). С. 164–168.

207. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. І. М. Копотуна. Київ: КНТ, 2023. 932 с.

208. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Зразки процесуальних документів у кримінальному провадженні / за ред. С. С. Чернявського. Київ: Видавничий дім «Професіонал», 2020. 1288 с.

209. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 520 с.

210. Петков С. Українська правнича енциклопедія / за заг. ред. В. М. Тertiшника, Л. Р. Наливайко, А. Є. Фоменко, В. В. Ченцова. Київ: Алерта, 2023. 768 с. С. 606-608.

211. Про деякі питання забезпечення національної безпеки України : Указ Президента України від 27.03.2021. № 124/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124/2021#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

212. Колодій А. М. Принципи права України: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

213. Корж І. Правова безпека України: внутрішньодержавний аспект. *Нове українське право*. 2022. Вип. 6, Том 1. DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.26> (дата звернення: 01.03.2026).

214. Heirbaut D. Redefining Codification: A Comparative History of Civil, Commercial, and Procedural Codes. Oxford: Oxford University Press, 2024.

215. Veress E. Codification of Civil Law: Assessment, Reforms, Options. Budapest, 2024.

216. Hupiak P. Reform of the Causality Principle in French Law. Forum Prawnicze. 2024.

217. Grundmann S., Grochowski M. European Contract Law and the Creation of Norms. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

218. Silber G. Towards an Automatic Consolidation of French Law. 2023.

219. Pisuliński J. Polish Civil Law Codification Commission and the Draft Civil Code. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

220. Звягіна І. Н. Кодифікація цивільного законодавства Європейського Союзу: порівняльно-правове та історичне дослідження. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2012. Вип. 4(16). URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/32abc154-1dd5-4e65-8e45-e719fb85d2ff/content> (дата звернення: 01.03.2026).

221. Подоляк С. А. Деякі аспекти правового регулювання договорів в законодавстві Італії. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 6. URL: https://lsej.org.ua/6_2022/109.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

222. Italian Codice Civile. URL: <https://www.codice-civile-online.it/> (дата звернення: 01.03.2026).

223. Codice di procedura civile. URL: <https://www.filodiritto.com/codici/codice-di-procedura-civile> (дата звернення: 01.03.2026)

224. Рекодифікація речового права: збірник матеріалів XIV Міжнародного цивілістичного форуму (м. Київ, 16 трав. 2025 р.). Одеса: Вид-во «Юридика», 2025. 200 с.

225. Transformations of Private Law in Central and Eastern Europe. Transformacje Prawa Prywatnego. 2020.

226. European Commission. 2020 Rule of Law Report.

227. Петков С. В. Систематизація та кодифікація законодавства: концептуальний вимір. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія Право.* 2020. № 1. С. 6–12. URL: <https://law.duan.edu.ua/images/PDF/2020/1/1.pdf> (дата звернення: 01.03.2026).

228. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

229. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

230. Uniform Code of Military Justice URL: <https://www.ucmjlaw.com/courts-martial/military-crimes/assault/> (дата звернення: 01.03.2026).

231. Сірант М. М., Музика Я. І. Правовий нігілізм у контексті корупції: взаємозв'язок та шляхи протидії. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2025. Вип. 47. С. 794–799. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/download/1998/1774> (дата звернення: 01.03.2026).

232. Захист прав людини адміністративно-правовими засобами. Законодавство. Судова практика. Зразки документів / за ред. С. В. Петкова. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 456 с.

233. Закон України «Про запобігання корупції»: наук.-практ. комент.: станом на 27 грудня 2024 р. / за ред. І. М. Копотуна. Київ. Вид-во «Центр учбової літератури», 2024. 644 с.

234. Україна під час російсько-української війни 2014–2023 рр.: генеза національної стійкості крізь призму наукових досліджень: монографія / укл. І. М. Вановська [та ін.] / за заг. ред. Б. Попкова, С. Петкова. Київ. Ліра-К, 2023. 272 с.

235. Чорнодід Г. Історичні причини виникнення основ правового нігілізму в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 35. Т. 1. С. 37–40. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc35/part_1/juspradenc35-1.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

236. Дручек О. В. Правовий нігілізм: підходи до розуміння. *Форум права*. 2009. № 2. С. 140–144. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2009_2_23.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

237. Горелова В. Ю. Морально-етичні засади як фундамент протидії правовому нігілізму військовослужбовців в умовах реформ. *Успіхи і досягнення в науці*. 2025. № 12(25). С. 126–136. URL: <https://perspectives.pp.ua/index.php/sas/issue/archive> (дата звернення: 01.03.2026).

238. Бортняк К. В., Добрянська Н. В. Адміністративно-правові засоби подолання правового нігілізму в контексті забезпечення сталого розвитку суспільства та держави. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2025. Т. 36 (75), № 4. С. 89–94. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.4/14> (дата звернення: 01.03.2026).

239. Лідерство та девіантна поведінка військовослужбовців. Курс лекцій / І. А. Бурлакова, О. В. Шевяков, І. С. Остапенко та ін. Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2024. 234 с.

240. Бортник Н. П., Дубинський І. Ю. Механізми боротьби з правовим нігілізмом в Україні в контексті євроінтеграційних прагнень. *Академічні візії*. 2025. Вип. 47. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2860/2703> (дата звернення: 01.03.2026).

241. Корж І. Ф. Правова безпека України: стан, проблеми. The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations: Collective monograph. (pp. 296–317). Riga: Baltija Publishing, 2021.

242. Про затвердження Порядку організації діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей : постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2024 № 948. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948-2024-%D0%BF#n10> (дата звернення: 01.03.2026).

243. Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей у системі Міністерства оборони України : наказ Міноборони України від

29.01.2025 № 59. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0213-25#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

244. Тополь Ю. О. Правовий нігілізм: стан, детермінанти та можливі шляхи подолання. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2004. № 4. С. 25–33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2004_4_5 (дата звернення: 01.03.2026).

245. Тригубенко Г. В. Пріоритетні напрями подолання правового нігілізму в Україні. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: Юридичні науки*. 2015. Т. 1. Вип. 1. С. 123–126.

246. Бондаренко О. С. Корупційні прояви в оборонному секторі в умовах воєнного стану та післявоєнний період: характеристика та заходи нівелювання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №3. URL: <https://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284793/278853> (дата звернення: 01.03.2026).

247. Ніколов Ю. Тилові пацюки міноборони під час війни «пиляють» на харчах для ЗС України більше, ніж за мирного життя. *Дзеркало тижня*. 2023. 21 січня. URL: <https://zn.ua/ukr/economic-security/tilovi-patsjuki-minoboroni-pid-chas-vijni-piljajut-na-kharchakh-dlja-zsu-bilshe-nizh-za-mirnoho-zhittja.html> (дата звернення: 01.03.2026).

248. Сарат А. О., Бурак М. В. Корупція в оборонно-промисловому комплексі як загроза національним інтересам і національній безпеці України. Університетські кримінально-правові та кримінологічні читання: мат-ли наук.-практ. конф. (Харків, 28 трав. 2017). Харків, 2017. С. 131–135. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/16_06_2017/pdf/33.pdf (дата звернення: 01.03.2026).

249. Будін А. Після «яєчного скандалу» Міноборони України створило департамент для боротьби з корупцією. УНІАН. 2023. 15 березня. URL: <https://www.unian.ua/society/minoboroni-ukrajini-stvorilo-departament-z-pitan-viyavlennya-korupciji-12180288.html> (дата звернення: 01.03.2026).

250. Про утворення державного підприємства Міністерства оборони України «Агенція оборонних закупівель»: наказ Міністерства оборони України

від 17.06.2022 № 159. URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-ministerstva-oboroni-ukraini-n-159-vid-17-06-2022-pro-utvorennia-derzhavnogo-pidpriemstva-ministerstva-oboroni-ukraini-agentsiia-oboronnikh-zakupivel> (дата звернення: 01.03.2026).

251. Деякі питання здійснення оборонних закупівель службою державного замовника: Постанова Каб. Міністрів України від 16.05.2023 № 494. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/494-2023-п#Text> (дата звернення: 01.03.2026).

252. Бондаренко О. С. Корупційні прояви в оборонному секторі в умовах воєнного стану та післявоєнний період: характеристика та заходи нівелювання. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 3. С. 59–74. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.59> (дата звернення: 01.03.2026).

253. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: колективна монографія / за ред. Є. Головахи, С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.

254. Потапенко С. А. Правовий нігілізм в Україні: шляхи подолання. Global trends in science and education: матеріали 7-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 28–30 липня 2025 року). Київ, 2025. С. 419–423.

**ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВНЕСЕННЯ ЗМІН (ДОПОВНЕНЬ) ДО ЧИННИХ
НОРМАТИВНИХ АКТІВ УКРАЇНИ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ СФЕРУ
ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ**

№	Чинна редакція нормативного акта	Редакція з урахуванням запропонованих змін
1.	Стаття 2 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України: Військова дисципліна ґрунтується на усвідомленні військовослужбовцями свого військового обов'язку, відповідальності за захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, на їх вірності Військовій присязі.	Доповнити статтю 2: Правовий нігілізм у Силах оборони України – це системна деформація правосвідомості військовослужбовців, що проявляється у свідомому або неусвідомленому запереченні соціально-правової цінності права, недотриманні вимог нормативно-правових актів, умисному ігноруванні встановлених правил проходження військової служби, що призводить до порушення військової дисципліни, правопорядку та підриву авторитету військових інституцій в умовах дії правового режиму воєнного стану.
2.	Стаття 48 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України:	

	На військовослужбовців можуть бути накладені такі дисциплінарні стягнення: а) зауваження; б) догана; в) сувора догана; г) позбавлення чергового звільнення з розташування військової частини чи з корабля на берег (стосовно військовослужбовців строкової військової служби та курсантів вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти); г) попередження про неповну службову відповідність (крім осіб рядового складу строкової військової служби); д) пониження в посаді; е) пониження у військовому званні на один ступінь (стосовно осіб сержантського (старшинського) та офіцерського складу); є) пониження у військовому званні з переведенням на нижчу посаду (стосовно військовослужбовців сержантського (старшинського) складу); ж) звільнення з військової служби через службову невідповідність (окрім осіб, які проходять строкову військову службу, військову службу за призовом під час мобілізації на особливий період, військову службу за призовом осіб офіцерського складу, а також військовозобов'язаних під час проходження навчальних (перевірочних) і спеціальних зборів та резервістів під час проходження підготовки та зборів).	
--	--	--

		Доповнити новим пунктом: з) гауптвахта
3.	Стаття 407 Кримінального кодексу України: Самовільне залишення військової частини або місця служби 1. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем строкової служби, а також нез'явлення його вчасно без поважних причин на службу у разі звільнення з частини, призначення або переведення, нез'явлення з відрядження, відпустки або з лікувального закладу тривалістю понад три доби, але не більше місяця, - караються триманням у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років або позбавленням волі на строк до трьох років. 2. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем (окрім строкової служби), а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад десять діб, але не більше місяця, або хоч і менше десяти діб, але більше трьох діб, вчинені повторно протягом року, - караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або службовим обмеженням на строк до двох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.	

	3. Самовільне залишення військової частини або місця служби, а також нез'явлення вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад один місяць, вчинене особами, зазначеними в частинах першій або другій цієї статті, - караються позбавленням волі на строк від двох до п'яти років. 4. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин тривалістю понад три доби, вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, - караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років. 5. Самовільне залишення військової частини або місця служби військовослужбовцем, а також нез'явлення його вчасно на службу без поважних причин, вчинені в бойовій обстановці, а так само ті самі дії тривалістю понад три доби, вчинені в умовах воєнного стану, - караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.	Виключити
--	--	-------------------------

СУДОВА ПРАКТИКА У СПРАВАХ ЩОДО МОБІЛІЗАЦІЇ ТА ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ

№	Тема; Назва суду; Дата та № справи	Зміст
1	Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 05.02.2025 у справі № 160/2592/23 https://reyestr.court.gov.ua	Процедура призову військово-зобов'язаного на військову службу під час мобілізації є незворотною, встановлення факту незаконності мобілізації не призводить до звільнення незаконно мобілізованого з військової служби.
2	Рішення ОАСК від 11.03.2025, справа № 640/7021/25 https://reyestr.court.gov.ua	Позивач – багатодітний батько (трос дітей до 6 років), мобілізований у березні 2025 року. ТЦК не врахував довідки про спільне проживання з дітьми. Суд визнав мобілізацію незаконною, пославшись на нові вимоги до доказів (зокрема, дійсну реєстрацію місця проживання, виписки з реєстрів).
3	Рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 16.01.2025 у справі № 460/11911/24 https://reyestr.court.gov.ua	Суд визнав мобілізацію заброньованого працівника протиправною та наголосив, що додаток «Резерв+» – це мобільний застосунок, через який створюється електронний військово-обліковий документ, дійсність якого підтверджується QR-кодом. Враховуючи наявність витягу із "Резерв+", суд дійшов

		висновку, що особа не підлягала призову на військову службу під час мобілізації, оскільки є заброньованим у встановленому законом порядку на період мобілізації. Суд визнав протиправним і скасував наказ про призов на військову службу, у решті частині вимог – відмовив.
4	Рішення Львівського окружного адміністративного суду, справа № 380/1282/25	Позивач оскаржував відмову ТЦК направити його на ВЛК попри скарги на хронічне захворювання. Суд зобов'язав ТЦК надати направлення, наголосивши на презумпції законного інтересу в питаннях здоров'я. Це рішення посилило позицію громадян щодо медичних прав і самозвернення до ВЛК.
5	Рішення Тернопільського окружного адміністративного суду у справі № 500/2574/2	Суд задовольнив позовні вимоги військовозобов'язаного до Військово-лікарської комісії, Центральної військово-лікарської комісії МОУ про визнання дій та бездіяльності протиправними, зобов'язання вчинити певні дії. Суд зазначив: як вбачається зі змісту пункту 2.3 розділу I Положення № 402, ЦВЛК є органом військового управління, який здійснює керівництво ВЛК регіонів у ЗС України та є керівним органом із військово-лікарської експертизи в ЗС України. На ЦВЛК покладено, серед іншого, розгляд заяв, пропозицій, скарг та прийом відвідувачів з питань військово-лікарської

		експертизи. Разом із тим відповідач до відзиву на позовну заяву долучив лист-відповідь на скаргу позивача, з якого вбачається, що ЦВЛК ЗС України не вбачає порушень з боку голови ВЛК КНП «Кременецька опорна лікарня». За наведених обставин, суд вважає, що дії відповідача – ЦВЛК ЗС України є протиправними, оскільки пунктом 2.3.3 розділу I Положення № 402 на ЦВЛК покладається розгляд заяв, пропозицій, скарг та прийом відвідувачів з питань військово-лікарської експертизи, та, на думку суду, ЦВЛК кореспондований обов'язок надавати відповіді на такі скарги.
6	Рішення Білоцерківського міськрайонного суду, справа № 320/4051/25	Повістку вручено на вулиці без пояснення прав та ідентифікації уповноваженої особи. Суд визнав дії ТЦК незаконними, наголосивши на вимозі належної ідентифікації особи, яка вручає повістку, та фіксації вручення в реєстрі.
7	Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 23.10.2024 у справі № 380/2838/24	Позивач просив визнати протиправними дії ТЦК щодо виготовлення та вручення йому повістки про прибуття до ТЦК. Верховний Суд у цій справі зазначив, що виготовлення ТЦК повістки, яку позивач вважає сфальшованою, не є рішенням чи дією

		суб'єкта владних повноважень у розумінні КАСУ. Верховний Суд ще раз нагадав, що обов'язок військовозобов'язаної особи з'явитись за викликом до ТЦК установленний не повісткою, а Законом № 2232-XII.
8	Рішення Тернопільського окружного адміністративного суду, справа № 460/2198/25	Громадянина помилково виключено з військового обліку за нібито переїзд за кордон. Суд встановив, що дані Реєстру не відповідали фактичному місцю проживання. Облік поновлено. Це рішення зміцнило позиції громадян у спорах щодо достовірності даних у військових реєстрах.
9	Постанова Касаційного адміністративного Суду у складі Верховного Суду від 11.04.2024 у справі № 520/7954/22	Суд звернув увагу на те, що право на відстрочку від призову на військову службу має бути реалізоване військовозобов'язаним шляхом вчинення ним активних дій та оформлення його у відповідний спосіб уповноваженим органом (зокрема, районним територіальним центром комплектування та соціальної підтримки). При цьому реалізація такого права може бути здійснена лише до моменту набуття ним статусу військовослужбовця. Право на відстрочку від призову на строкову військову службу, військову службу під час мобілізації, особливого періоду, кореспондує з обов'язком призовників, військово-

		зобов'язаних, резервістів дотримуватися правил військового обліку, зокрема щодо своєчасного повідомлення органу про зміну рівня освіти. Аналіз положень частини п'ятої статті 22 Закону дає підстави для висновку про повноваження та можливості призову командиром військової частини на військову службу під час мобілізації тільки військовозобов'язаних, яким не є позивач, а щодо призовників такими повноваженнями наділені виключно територіальні центри комплектування та соціальної підтримки.
--	--	---

МОДЕЛІ КОДИФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

№	Модель кодифікації	Нормативна основа (пропоновані кодекси)	Структура відповідного кодексу	Основний зміст та функції
1	Модель функціональної (галузевої) кодифікації	Податковий кодекс України; Митний кодекс України; перспективно – Екологічний кодекс, Транспортний кодекс, Лісовий кодекс, Водний кодекс, Кодекс у сфері енергетичної безпеки	Розділ «Відповідальність за проступки у відповідній сфері» з поділом на глави	Передбачає розміщення складів адміністративних проступків безпосередньо в галузевих кодексах. Наприклад: Глава 1 – склади правопорушень; Глава 2 – особливості притягнення до відповідальності (відеофіксація, протоколи, повноваження посадових осіб) . Такий підхід дає змогу забезпечити зв'язок норм відповідальності з матеріальним галузевим правом.
2	Модель універсального Кодексу публічного порядку	Кодекс публічного порядку України (КППУ)	Загальна частина; Особлива частина; Спеціальна частина	Пропонується створення єдиного кодифікованого акта, який стане основою адміністративно- деліктної політики держави . Загальна частина визначає принципи та підстави відповідальності; Особлива частина містить систематизовані склади проступків (публічна безпека, громадський порядок, економічна безпека, оборона); Спеціальна частина регламентує процедури фіксації правопорушень, відеофіксацію, вимоги до протоколів, алгоритми дій посадових осіб.
3	Модель спеціалізованої	Військовий дисциплінарний	Загальна частина; Особлива частина;	Передбачає перенесення військових

№	Модель кодифікації	Нормативна основа (пропоновані кодекси)	Структура відповідного кодексу	Основний зміст та функції
	військової кодифікації	кодекс України (ВДКУ)	Спеціальна частина	адміністративних проступків із КУпАП до Спеціалізованого кодексу. Загальна частина визначає поняття військової дисципліни, права військовослужбовців та повноваження командирів; Особлива частина – склади військових дисциплінарних проступків (невиконання наказу, порушення правил служби, самовільне залишення місця служби до 48 годин тощо); Спеціальна частина – процедури службових розслідувань, протоколи, строки розгляду, цифрові реєстри порушень.
4	Модель службового процесуального забезпечення	Норми Військового дисциплінарного кодексу та підзаконні акти	Процедура службового розслідування	

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
V. I. VERNADSKY TAURIDA NATIONAL UNIVERSITY

вул. Джона Маккейна, 33, м. Київ, 01042, тел. (044) 529 05-16
e-mail: crimea.tnu@gmail.com код ЄДРПОУ 02070967

17.03 2026 р. № 09/01-5-133

на _____ від _____

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного
ПАЩЕНКА ПЕТРА МИКОЛАЙОВИЧА**

на тему: «Правовий нігілізм у період воєнного стану: причини, наслідки та засоби подолання» на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського протягом осіннього семестру 2025/2026 н.р. здійснював апробацію та впровадження результатів дисертаційного дослідження Пашенка Петра Миколайовича на тему «Правовий нігілізм у період воєнного стану: причини, наслідки та засоби подолання».

У процесі науково-педагогічної діяльності університету матеріали дослідження використовувалися при підготовці навчально-методичного забезпечення дисциплін, таких як «Конституційне право України», «Адміністративне право», «Теорія держави і права». Зокрема, у навчальних курсах були розкриті теоретико-правові аспекти правового нігілізму, його соціальні, політичні та психологічні причини, а також наслідки для державного управління, правової культури та реалізації конституційних прав і свобод громадян у період воєнного стану.

Пропозиції автора щодо вирішення проблемних питань, пов'язаних із проявами правового нігілізму, а саме: 1) систематизація та теоретичне визначення понять «правовий нігілізм», «воєнний стан», «соціально-правові ризики» у сучасній юридичній доктрині; 2) комплексний аналіз причин виникнення правового нігілізму у період воєнного стану, зокрема через соціально-психологічні фактори, правову необізнаність населення, відсутність довіри до державних інститутів та правові колізії у надзвичайних умовах; 3) дослідження наслідків правового нігілізму для державної системи, правової культури та ефективності правозастосування, включаючи прояви порушення конституційних прав, ухилення від обов'язків, збільшення рівня соціальної

напруги та юридичної невизначеності; 4) розробка механізмів подолання правового нігілізму шляхом вдосконалення правової освіти та просвітницької діяльності, підвищення правової грамотності громадян та формування правової свідомості у кризових умовах; 5) пропозиції щодо удосконалення законодавства України у сфері воєнного стану та забезпечення ефективного правового регулювання поведінки громадян і суб'єктів владних повноважень; 6) визначення організаційно-правових та практичних заходів державного та громадського рівня щодо протидії проявам правового нігілізму у кризових ситуаціях - були враховані при підготовці навчальних матеріалів, методичних посібників та практичних завдань для студентів.

Використання результатів дисертаційного дослідження Пашенка Петра Миколайовича дозволило: 1) систематизувати підходи до викладання питань правового нігілізму у сучасних умовах; 2) поглибити теоретичні та практичні знання щодо правових проблем, що виникають у період воєнного стану; 3) сприяти формуванню у студентів комплексного розуміння соціально-правових ризиків та правових наслідків у кризових умовах; 4) підвищити рівень правової грамотності і правосвідомості майбутніх юристів, здатних реагувати на виклики правового нігілізму у період воєнного стану та пропонувати практичні рішення для його подолання.

Проректор з навчальної роботи

Володимир КУЧЕРЯВИЙ

Прокуратура України

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛАСНА ПРОКУРАТУРА
ЖИТОМИРСЬКА ОКРУЖНА ПРОКУРАТУРА

вул. Лева Качинського, 2 м. Житомир, 10014, факс: (0412) 47-37-64

e-mail: misto@zhit.gov.ua

18.08.2016 № 51-84-1994-Вх-26

Довідка

щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження
ПАЩЕНКА Петра Миколайовича на тему:
«Правовий нігілізм у період воєнного стану:
причини, наслідки та засоби подолання»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань
08 – Право, спеціальності 081 – Право

Житомирська окружна прокуратура засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Пашенка Петра Миколайовича на тему: «Правовий нігілізм у період воєнного стану: причини, наслідки та засоби подолання», виконані на кафедрі державно – правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського за спеціальністю 081 – Право, які передані до Житомирської окружної прокуратури були використанні під час проведення робочих нарад серед прокурорів з питань координації правоохоронних органів, усунення недоліків у роботі та підвищення ефективності діяльності.

Дослідження природи правового нігілізму у військовослужбовців під час несення ними служби у Збройних Силах України та судової практики з даного напрямку, як джерела права має практичне значення для вдосконалення процесу підготовки та вивчення матеріалів у справах про самовільне залишення частини та здійснення процесуального керівництва в кримінальних провадженнях за фактами СЗЧ.

Враховуючи актуальність теми дисертаційного дослідження, його результати можуть стати науковим підґрунтям для розкриття сутності особливостей виникнення правового нігілізму під час мобілізації та проходження військової служби, та визначення ключових напрямків подолання правового нігілізму у Збройних Силах України.

Перший заступник керівника
Житомирської окружної прокуратури

Віктор ТОЛОЧКО

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНЕ
ЮРИДИЧНЕ УПРАВЛІННЯ
ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБУ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Код 24960888

«25» 03 2026р.

№ 124

03168, м. Київ, пр-т Повітряний

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертації

ПАЩЕНКА Петра Миколайовича

**на тему: “Правовий нігілізм у період воєнного стану: причини,
наслідки та засоби подолання”**

**на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 – Право, спеціальності 081 – Право**

У Центральному юридичному управлінні Генерального штабу Збройних Сил України за результатами опрацювання дисертації Пашенка Петра Миколайовича на тему: “Правовий нігілізм у період воєнного стану: причини, наслідки та засоби подолання”, виконаної на кафедрі державно-правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського за спеціальністю 081 – Право, встановлено, що дане дослідження присвячене актуальним питанням правового нігілізму військовослужбовців під час проходження служби у Збройних Силах України в умовах дії правового режиму воєнного стану та має значення для вдосконалення правового забезпечення діяльності військових організаційних структур.

Окремі положення та висновки наукового дослідження використано під час підготовки аналітичних і довідкових матеріалів, а також опрацювання проєктів документів, пов’язаних із забезпеченням дотримання законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України.

Також, слід зазначити, що результати дослідження мають належний рівень наукової обґрунтованості та практичної спрямованості і можуть бути використані у діяльності органів військового управління для підвищення ефективності правового забезпечення військових організаційних структур Збройних Сил України в умовах воєнного стану, що безпосередньо впливатиме на стан військової дисципліни та сприятиме обороноздатності держави.

Начальник Центрального юридичного управління
Генерального штабу Збройних Сил України –
начальник юридичної служби Збройних Сил України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України
полковник юстиції

Богдан ШАМРАЙ

N24-02 б.г 24.02.2026

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ПАЩЕНКА Петра Миколайовича на тему: «Правовий
нігілізм у період воєнного стану: причини, наслідки та засоби
подолання» на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 08 – Право, спеціальності 081 – Право

Адвокатське об'єднання «Замковенко та партнери» засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Пашенка Петра Миколайовича на тему: «Правовий нігілізм у період воєнного стану: причини, наслідки та засоби подолання», виконані на кафедрі державно – правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського за спеціальністю 081 – Право, які передані до Адвокатського об'єднання «Замковенко та партнери» були використанні під час проведення круглого столу «Проблемні питання, які виникають у практиці мобілізації військовозобов'язаних громадян України та проходження ними військової служби» і обговорені з адвокатами колегами та партнерами (24 лютого 2026 року, м. Київ).

Дослідження судової практики, як джерела права з метою виявлення недоліків в сучасному законодавстві в сфері оборони України, а також обґрунтування необхідності вдосконалення чинного законодавства, яке регламентує діяльність Збройних Сил України може бути практично значущим для видобування єдиної судової практики та дозволить покращити процес підготовки військовослужбовців, та опанування ними навичок для подальшої правомірної діяльності.

Використання висновків дисертаційного дослідження може бути інструментом для надання кваліфікованої правничої допомоги адвокатами військовослужбовцям під час проходження ними військової служби.

Голова Адвокатського об'єднання
«ЗАМКОВЕНКО ТА ПАРТНЕРИ»

Микола ЗАМКОВЕНКО

27 лютого 2026 р.

Правозахист
ЦЕНТР ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ

01103, м. Київ, бульвар Дружби Народів, 6-а, офіс №3
тел. 044-528-45-88

вих. № 16-03/26 від 16.03.2026 р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
ПАЩЕНКА Петра Миколайовича на тему:
«Правовий нігілізм у період воєнного стану:
причини, наслідки та засоби подолання»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 – Право,
спеціальності 081 – Право

Товариство з обмеженою відповідальністю «Центр правової допомоги «Правозахист» засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Пашенка Петра Миколайовича на тему: «Правовий нігілізм у період воєнного стану: причини, наслідки та засоби подолання», виконані на кафедрі державно – правових і гуманітарних наук Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського за спеціальністю 081 – Право, які передані до Товариства були використанні під час проведення спільних бесід з практикуючими юристами у військовій сфері, судовими експертами та громадянами України, які звертаються до Товариства за наданням правової допомоги.

Дослідження підстав та мотивів самовільного залишення військових частин військовослужбовцями, що проходять службу у Збройних Силах України може бути практично значущим для консультування військовослужбовців та попередження їх про наслідки вчинення таких дій, та юридичної відповідальності.

Використання висновків дисертаційного дослідження може бути інструментом для подолання правового нігілізму з метою зміцнення обороноздатності держави.

16.03.2026 р.

Директор ТОВ

«Центр правової допомоги «Правозахист»

Руслан ПАПЕНКО